

ა ქართული მეცნიერებების კულტურული
— ისტორიული — დაცვითი მუზეუმი.

ს. ს. გორგაძე.

9(47.99.3)6000
სისტემითი მუზეუმი

რესილიან სასრულიანოს სამორიდან.

ნაწილი მეორე.

K 14.8/5
3

თაღლისი

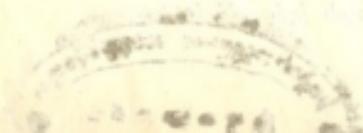
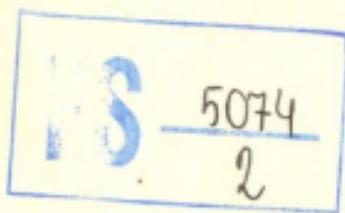
მსშრალე-მბეჭდავი „მობისა“, მოსკოვის ქუჩა, № 10
1908

විජ්‍යාගාර තොනොල සැස්ට්‍රෝ.

ඕසළ මූල්‍ය තොනොල ප්‍රතිපාදන නිලධාරී නිවෙස් නිවෙස් නිවෙස්
ඕසළ මූල්‍ය තොනොල ප්‍රතිපාදන නිලධාරී නිවෙස් නිවෙස් නිවෙස්

წილი საქართველოს ისტორიას.

ნაწყდი მეორე.

I.

მეცე ადერკი და, ეგრეთ წოდებული, ორ-მეტობა
ძველ ივერიაში.

(წაკითხულია სახოგადო კრებაზე 8 ნოემბერს 1907 წ.)

თური წელიწადი სრულდება მას შემდეგ, რაც „მოაშენები“ ჩემინ
„წერილების“ პირველი ნაწილი გამოვაჭვებეთ¹⁾. მასანი, რომელიც
აღნიშნულ წერილებში დავისახუთ, იყო შემდეგი: მასალების კრიტი-
კულ-შედარებით შესწავლათ გვიურდა გვიწვენებია ის გზა, რომ-
ლიათ შესაძლო ხდება ქართლის-ცხანვრებისა და ქართლის-მო-
ქალაქების თქმულებათ შეთანხმება კრიმინულთან, უცხოეთის შეკრალთა
ცნობებთან ჩემს შესახებ და მსოფლიო ისტორიის ფაქტებთან,—
რადგან უკეთაფრის უშად ჩემს ისტორიათგრაფიას სწორეთ ამგვარი
შეთანხმება სცირცების: სადაც ამგვარი შეთანხმება არ ხერხდება, იქ
ჩემინ პირველ-წერილის ცნობანი ფრინად საეჭირო მასალად უნდა ჩაი-
თვალოს და, როგორც ასეთნი, კრიტიკულის შეთაღით დაწერილი
ისტორიადან ფერ-ფერისათ მასნე უსათუთა უნდა გამოიიცხოს.
შეთანხმება მას შემდეგ, როდესაც ამგვარი შეთანხმება უველასაღების
ცხადი შეიწენება, ჩემს შემდეგ მოგვეცხა—ჩემინ წერილების კრიმი-
ნულთან და მსოფლიო ისტორიის ფაქტებთან შეთანხმებულ თქმუ-

¹⁾ ინილეთ „მოაშენება“ 1905 წლის №№ IX, X, XI—XII: „წერი-
ლები საქართველოს ისტორიიდან“, თავები I, II, III და IV, შეიცავს
საქართველოს ისტორიას 330 წლიდან I-ელ წლამდე ქრისტეს წინ. ეს
პირველი ნაწილი შემდეგ რამდენიმე ცალიდ ცალიდ წიგნადაც გამოვიდა.

დებათა ნამდევილ ისტორიულ დარსებაზე ეიქთნით შესტაციის წერა
მათში აღნესხედი ამბები დაახლოებით მაინც ისტორიულ ფაქტე-
ბად აღვიაროთ. არ უნდა დავიყინეთ, რომ წევნის საისტორიაო ჰირ-
კელ-წეროებში, განსაკუთრებით მათს უშედეს ნაწილში, მოავალ
ნამდევილ ისტორიულ შარგალიტან ერთათ, არა მცირედი შეიძინობ-
რებიდ და ზეპირისიტებათით, ანართონიზშებით აღსავეს, ნაგიანევათ
მინაღევი, შდამ-ტაღახიც მოიპოვა. საჭიროა ისტორიკოსის დოს-
ტექნიკურმა სელმა ამ შარგალიტებს დროთა-მსვლელთბით ზედ-მიუ-
რიდი შდამ-ტაღახი მოამოროს, თვით შარგალიტები კი გარეცხოს,
გასუფთავოს და უველას დასანახავად შზის შექმნებამის გამოიტანის²⁾.

უმთავრესი დასკვნინი, რომელთაც წევნი - წერილების " პირველ
ნაწილში მიყადწიეთ, არან შემდეგი:

ა) შეათხე საუგნის დამღევეს ქ. წინ მცხეთის შესარქმი დაარ-
სდა საქართვის მდივანი-სამინისტრით ცენტრი უქართუ-ელი" შამსახ-
ლისის ძის აზოს თაოსნობით³⁾). ამ ცენტრში შეაკრი შანამდე კა-

1) შეადარეთ „მოამბე“ 1905 წ. № IX, გვ. 59 და 29.

2) ჩვენი „წერილების“ პირველ ნაწილში სრულიად საქართველოს
სამეცნის დაარსების წლად და პირველი მეფის აზოს გამცემების თარიღიად
312 წელი დაესდეთ. მაშინ ამ ფაქტს სელევეილების გაძლიერებას უკავ-
შირებდით (იხ. „მოამბე“ 1905 წ. № IX, გვ. 46—49). მაგრამ, რო-
გორც ახლა ვაკვირდებით, სელევეილებს ამ საქმეში არავითარი წილი არ
უნდა დაგენდეთ. მაშინაც ვსკონდით და ახლაც ვიმეორებთ, რომ 330
წელს, როცა ალექსანდრე მაკედონელმა სპარსეთის მონარქია დაამორ,
ქართველი თემები, რომელნიც მანამდი სპარსეთს ემორჩილებოდნა, ფაქ-
ტიცრათ თაეისუფალნი შეიქნენ. აი ამ მომენტით უნდა ეხარევებოდნა
„ქართუ“-ს თემის შამახახლისის ძეს აზოს⁴⁾) და, მოპავალში გარეშე
მტერთა ბატონობის ახალილებლად, განცალკევებულ თემთა შეკრთვებით

*) როგორც ჩვენი „წერილების“ პირველ ნაწილშიაც გვაქვს აღნი-
შელი („მოამბე“ 1905 წ. № IX, გვ. 47 და 48), აზოს პირვანდლელი სამა-
მართლისო „ქართუ-ზა“, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის სალაშექრო
გზის შანლობლათ მდებარეობდა (ვანის ტბისა და ტიგროსის შუა), უკავ

ფანტუდი ჭართველი თემები შეფი ზღვიდან კასპის ზღვაშედეს აშშობისა
კასიონის ქედიდან მდინარე არზამდე. შაგრაშ ეს ერთობა დიდხანს

უნდა დაერსებია ძლიერი სახელმწიფო. აქ სრულიად საჭირო არ იყო
არც ალექსანდრე მაკედონელის პირდაპირი შემოსევა საქართველოში და
არც მისი მხედართ-მთავრების ჩამორჩევა. ჩევნი ერთი ისტორიული ცხოვ-
რების პირობები იმ დროს ისე მოეწყო, რომ ქართველი ტამის უმთავ-
რეს თემთა ერთ სახელმწიფოდ შეკავშირება უსათუოთ უნდა მომხდარიყო
და კადევაც მოხდა. ეს ფაქტი მთელი ჩვენი წალხის მაშინდელი საერთა-
შორისო მფლობელობის ლოლიკურ დასკვნას წარმოადგენს. და ამ ზე-
ყრთვებისათვის საუკეთესო ისტორიულ მომენტს შეადგენდა არა სელეცი-
დების გაძლიერების ჩანა, როგორც ამას წინათ ვფიქროდით, არამედ ის
პერიოდი, რომელიც მათს გაძლიერებას წინაურბოდა. ჩევნის აზრით, სა-
მეოცნება დაარსება მცხოვრის უნდა მომხდარიყო 330 წლის მაჩლო-
ბლათ და არა 312 წელს, როგორც წინათ გვეცონა. — ამ შესწორების
შემდეგ, ჭრისტეს დაბადებამდე ქართველ მეფეთა სია შემდეგი სანით
შევიძლია წარმოვიდგინოთ:

აზო	330	წლიდან	272	წლამდე.
ფარნავაზ I	272	"	206	" .
საურმაგ I.	206	"	162	" .
მირვან I	162	"	120	" .
ფარნავომ	120	"	88	" **).
არსოქ (არშაკ I)	88	"	66	" .
არტაგ.	66	"	64	" .
ბრატმან (ფარნავაზ II)	64	"	32	" .
მირვან II.	32	"	22	" .
არიქ (არშაკ II).	22	"	1	" .

330 წელს მაკედონელთა მფლობელობაში უნდა გადასულიყო. ალბათ
ამ გარემოებას უნდა იძრებოდეს ულეყო აზო თავისი სამფლობელო თემის
თვრამეტი „სახლით“ მცხოვრის პროცენტიში ეძებნა თავშესაფარი,
რასაც ჩართლის-მოცხვება გადმოვცემს. —

**) ფარნავომის დროიდან (120 – 88 წ.) საქართველოს სამეფოს
შეკვეთი უმთავრესი ნაწილი ჩამოშორებული ჰქონდა: კოლხიდა და
ალეანია; ფარნავომის მომდევნო მეფეები ხაკუთრივ 030600ს მეფეები
არიან.

არ გაგრძელებულა: აზთს შეირ დაანსებული სრულიად საქართველოს სამეცნ შემდგები სამ სამეცნიდ გაუდი: კოლხიდად, ივერიად და აღვანიად, რომელთაც პირები საუკუნეში ქრ. წინ უკვე თავითავისთა საკულტო მეცნ-შესართვებული ჰქოვდათ, სახლდობრ: ივერია და აღვანია დამოუკიდებელ სამეცნობის წარმოადგენდნ, ხოლო კოლხიდას ჭერ პირტის შეფის მიტრადატის შეირ დანიშნული მოხელე, შემდებ რომის სენატის წარმომადგენელი და ბოლოს, როგორც სტრაბონი მოწმობს, ბოსფორის დეკოფალი პითადორიდა განაგებდა.

ბ) სოციალური წერიბადების შერით შეშინდები ქრონიკების წარმოადგენდა შეფლიბელისა და წარმოების საერთო-გვაროვნულ წესზე დამეცნებულის სიზოგადოებას. წარმოების უმთავრესი დარგი ივერიაში იყო მიწის-შემთხვე, აღვანიაში — მეფოგობა და კოლხიდაში, მიწის შემთხვესთან ერთათ, მოწეველია და აღებ-მიცემობა. გვაროვნებ წესზე იუთ დამეცნებული სამეცნო ტახტის შემკვიდრება: შეფის საგვარეულო წარმოადგენდა უპირველეს წოდებით ჯგუფი, რომელიც მეცნები არჩეოდებ; წესულებრივ, გარდაცვალებული შეფის შემდებ ტახტის იყერდა მისი საგვარეულოს აუგიტის წევრია შეფის «უხლოეს ნათესავთაგან». შეირ წოდებას წარმოადგენდა სამ-დგენელოება; შესამეს — თავისუფალი გვარები, რომელიც შემდობიანიას დროს ჩეველებრივის შემთხვეს აუგიდებ, ხოლო თმიანის დროს იარაღს ისხამდენ და ბრძოლის გეღზე გადიოდენ; და შეთანებ — აშეფის მიანგია ანუ ეყბრადო საღიანი, რომელიც მეფის სა-გვარეულოს ეშასხურებოდა.

გ) გვლიც უდათ კოლხიდასა და ივერიას პირველი ადგილი ექინია; აღვანია კი ძეირ წამორჩენილი იუთ. პირველებში შემს ზოროასტრის სარწმუნოებას ჰქონდა იუხი მოკიდებული; ხოლო აღ-ვანელებში კაცის მსხვერპლად შეწირვასაც არ კრიდებოდენ. უპანასკენე-დები რომ ას ზემოთ თვედას ვერ აქერჩებდენ, იმავე დროს ივერია-კოლხიდაში საკმათო განვითარებული სამოქალაქო ცხოვრება სდედდა. ამას გარდა, გვაძეს საფუტებული ვითიც თქმებას უკვე შეწრდობაც უნდა ჰქონებოდათ; სამწერლი სისტემა ანანური უნდა ეთვალიარეთ, სახელდობრი

„სო-მთავრები“, რომელიც ქართველებს შეფობის დაარსებულებული და გადმოვდომა არამეტები ანბანიდან.

ამგვარს პოლიტიკურს და სოციალ-კულტურულ მდგრადობაზე უსწრო ქართველ ტომს საქონისტიანთ წელთაღრიცხვის პირველ-მა წლებში.

სწორეთ იმ წელს, როდესაც ურიასტანში შატხოვარი დაიბადა, იყერიას ტახტი დაიჭირა ადერებამ, რომელსაც შატხოვარისებული ქრისტიანების როკ-ს⁴), ხოლო ეპირეთ წოდებული „სომხური ქრისტიანი“ — ანდრიკ-ს⁵). შატრიანის თქმით, ეს მოხდა იმ წელს, როდესაც იმშვა უფალი წევნი იქსთ ქრისტე ბეთლემს ურიასტანიანსაც⁶). შაბასადამე ადერების მეფეობის დასაწევისა უნდა ეკუთხოდეს ქრისტეს დაბადების წინა წელს, ე. ი. პირველ წელს ქრ. დაბადებიმდე და არა შე-2 წელს, როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი ფიჭრობდა⁷).

ამ შეფის ჩამომავლობის შესახებ ჩექენა შატრათ აქტუალულული ცნობას იძლევთ. სახელდობრ, შარიაშ დედოფლის ვარიანტი ადერების სთვლის „ფარნავაზიანად“, გერიას ერისახავის ქუფის შედებაშეადას — ქართაშის ძედ⁸); ხოლო ვახტანგ-შეფის კომისიის შავრ შესწორებული და ბრისტეტებინამისაგან გამოცემული რედაქცია, თუმცა ტაქტერში ამავე ცნობას იმეორებს, შაგრაშ იმ თავის სათავრში, სადაც პირდაპირ ადერებაზე დაპარაკი, ამ შეფეს „არ შეჟნიანად“ უწოდებს —⁹). შერიაშის ვარიანტს ქთანხება ეპირეთ წოდებული „სომხური ქრისტიანი“¹⁰); შატხოვარისებული ქრისტიანი კი ამ საგნის შესახებ არაფერს ამბობს და მით საფუძველს გვაძლევს დაფასკნათ,

⁴⁾ ი. ექვ. თაყაიშვილი — სამი ისტორ. ქრისტიანია, გვ. 8.

⁵⁾ Brosset — Additions et éclairciss... p. 12—13.

⁶⁾ ი. აქართლის ცოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, 1906 წ. გვ. 29—30.

⁷⁾ ვახუშტი — საქ. ისტორია. ბაქრაძის რედაქციით, გვ. 44.

⁸⁾ მარიაშის ვარიანტი „ქ.—ქ.“, გვ. 27.

⁹⁾ „ქ.—ქრისტ.“ ჭიჭინაძის გამოცემა, გვ. 49, ბოლ. სტრიქ. 7.

¹⁰⁾ Brosset — Add. et. éclairciss... p. 12.

რომ უფლისება, რასაც ჩვენი მატიანე აღერების წამომავლით მართვა
გვიათხოვთ, ნაკვანევი ნაწარმოებია და სრული სინამდვილის გამომა-
სატვედად გერ ნაითვდება. მართლაც, ქართლის-ცხოვრებას სურს
და ცვარწმუნოს, გითომც სოშის არქეოგრანთა ერთი შტო ჩვენში
ჭრისტეს დაბადებამდე გამუშავდეთ (11), რასაც, როგორც სწანის,
შეცდომაში შეუვანია განტანტ-შეფის კოშისა. მაგრამ დღეს, კლასი-
კურ მწერალთა მოწმობის თანახმათ (12), ფილი სოშის შეცნიერთა
შეირის შტკიტეთ დადგენილია ის აზრი, რომ არქეოგრანთა დანა-
სტია სასომენეთში გამეფდა: არ უაღრეს 34 წლისა ჭრისტეს შეძლებ (13).
ცხადა, მაშასდამე, ამ წელზე აღრე იგი გერ ჩვენში გამუშავდო-
და. ამგვართ, ცხადზედ უცხადესთ, რომ აღერე შეფე ნასომავლით-
ბით არქეოგრანთი არ უთვიდიდა. შირიძით ფრიად სარწმუნთა ის ცხო-
ბა, რომ ეს შეფე ჩამომავლით უნდა უოფილიყო აქართდოსიანია,
იმავე სიმეფო საგვარეულოდან, რომელსაც აზრი და ფერნაზი ეპუ-
თვითდენ, და იგირიას ტანტიც იმავე წესით უნდა ჰქონებოდა და-
ჭერილი, რომელიც მაშინ, სტრაბონის მოწმობით (სტრაბონი აღერ-
ების თანამედროვე იუთ), ჩვენს ქვეუსაში უთვიდი მიღებული, და არა
თავის წინაშოადგილებებან ბრძოლით, როგორც აშას მატიანე გადმო-
გმიშე (14).

აქნედებულ ცხობებს იძლევა ქართლის-ცხოვრების სხვა და
სხვა ვარიანტები აღერების მეფობის სახერძღვივობის შესახებაც. მარი-
ამის ვარიანტი და განტანტის რედქტია ამ საგანს ასე განმარტებს:

(11) იხ. მარიამ დედოფლი. ვარიანტი, გვ. 25, სადაც პირველ არშა-
კენიანად საქართველოს ტახტზე წილებულია სომხეთის მეფის „ძე“ არ-
შავ (—არშავ I).

(12) *Страбонъ—Географія*, перев. Мищенка. Москва, 1879
г., стр. 539 и 542 (кн. XI, гл. 14, §§ 5 и 15).—Діонъ Кассій,
см. у Латышева—Ізвѣстія древн. писателей греч. и римск. о
Скифіи и Кавказѣ. Спб. 1893—1899 г., т. I, стр. 621.

(13) Г. Халатянцъ—Армянские аршакиды... Москва, 1903
г., стр. 5.

(14) იხ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 28—29.

„ოფდა ათის წლისა შეფე იქმნა (ადერქი) და ორმეოც და ჩიტორულ
წელს მეფობდათ“¹⁵⁾; ხოდო იმავე მატანის უძველესი გარიანტი
(„სომხეთი ქრისტიანი“) ადერქის მეფობის სანკრძლივობას 45 წლის
აღნიშვნას¹⁶⁾. პირველ ცნობას უკრიტიკოდ დამუარქიბა ვახუშტი ბა-
რთიშვილი და ადერქის გარდაცვალების წლად დაუდია 55 წელი
ქრ. შემდეგ¹⁷⁾). ხოდო თევმურაზ ბატონიშვილის, როგორც სწავლი,
ხელო ჰქონია მეორე ცნობის შესკავი საქონითდოგოთ მასალა და
იმავე შეფის გარდაცვალების თარიღდად აღნიშვნას 43 წელი ქრ. და-
ბადებიაზნ¹⁸⁾. შატრევრისევლა ქრისტიანი კი („ქრისტიანის მოქმედება“)
აშ საგნის შესახებ სდუმს, რაც, უთევდსავე ზემოთქმულთან ერთათი
საბუთს გვაძლევს დაფასკნათ, რომ ადერქის მეფობის სანკრძლივობი,
შესახები საქონითდოგოთ ცნობა წევნი მატანისა ნაგიანებ და ნა-
ხევრათ მაანც საგნეო მასალად უნდა ჩაითვალოს და სხვ, უფრო
სარწმუნო, ცნობას უნდა დაუთმოს ადგილი.

როგორც ქვემოთ უფრო გრძლათ დაყინასავთ, ტაციტისა და
დიონ კასტუსის მოწმობით, 35 წელს ქრ. შემდეგ, რომის იმპერა-
ტორის ტიბერიუსის დროს (14—37 წ.), ივენის ტახტზე მფდა-
რა მიტრილარი, რომელიც ამ წელს საშეფო ტახტი დაუტოვია
თავისი შეიცვის ფარაოსმანისათვის¹⁹⁾) ანუ წევნი წევრობის ფარსმან
I-ელისათვის. აშ უკანასკნელის შმობელს წევნი წევრობი ქართაში
კასტის²⁰⁾, რაც აღმართ ადგილობრივი სახელი უნდა უთვილივა ზე-
შო აღნიშვნელი მიტრილარის. ეს ქართაში (ანუ მიტრილარი),
წევნის წევრობით, იუთ შეიძლო და შემკვიდრე ადერქი მეფის. ცხა-
დია, მაშასადმე, რომ ადერქი მეფე 35 წელს ივენის მეფედ ვე-

¹⁵⁾ „ქ.—ცხოვრება.“ მარიამის ვარიანტი, გვ. 29. პიტონაძის გა-
მოცემა, გვ. 50.

¹⁶⁾ Brosset—Addit. et éclaireiss... p. 13.

¹⁷⁾ ვახტეტი—საქ. ისტორია, გვ. 45.

¹⁸⁾ „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა“... პეტერბ. 1848 წ. გვ. 148.

¹⁹⁾ იხ. ქვემოთ შენიშვნები მე—33 და 38.

²⁰⁾ „ქ.—ცხ.“ მარიამის ვარიანტი, გვ. 31.—სამი ისტორ. ქრისტი-
ანი, გვ. 9.

უქედესმა გარიანტშა (= „სომხური ქრონიკაში“) ამ თქმულებიც არ მოიხსენის რა ²³).

ამგვართ, ადერესის სამფლობელოდ ჩექნ მიგვაჩნია არა «უკედედი ქართლი და ეგრისი», არამედ მხოლოდ «უკედედი ქართლი» ან, შემთე რომ ვთქვათ, კლასიკურ შეწრაფითა იცერია, რომელის საზღვრებესაც იმ დროს შეადგენდა: ჩიდოლეთით კაფესიონის შთაგრეხილი; აღმოსავალეთით აღაზნის გასწორის აღვაწია; სამხრეთით აღაზნის შესართვილის დებეგაძმენ შრებარი, შემდეგ შრებარის და არქის აუზთა წელთა-მიზნა; ხოლო დასაცავეთით — დიხისა და ახალი ციხის მოქან, შემდეგ შვამეთის შთა ჭირხამდე, ჭიროხის შეა წელი და, დასხერება, მთა განმუზეველი ტასე-კარისა და კლარჯეთისა. სხვანაირთ რომ ვთქვათ, ადერესის სამეცნის შეადგენდა: ქახოთი აღაზნის დასაცავეთით, შიდა ქართლი, ჭავახეთი, სამცხე, შავშეთი, ერუშეთი, ტასეკარი, არტანი, ფილი და კოდა ²⁴).

ქართლის-ცხოვრები მოწმობის, ვითომიტ ადერესის დროს „სომხეთი და ქართველია“ უთვილიური „მორჩილ ქაინ სპარსთა მე-

²³) Add. et éclairciss. p. 13.

²⁴⁾ ი. ჩვენი „წერილები საქ. ისტორიიდან“ პირველი ნაწილი, „მოამბე“ 1905 წ. № XI—XII, შენიშვნები 278, 279, 281—282.—აქ ჩამოთვლილ მხარეთა შორის ჩვენ არ ვიბსნიერთ კლარჯეთს, რაღაც, როგორც სტრაბონის მოწმობიდან სწანს, იყერის უცანასქელ პუნქტს ამ მხრისაცნ წარმოადგენდა ქალაქი იღესსა (=იდა); ხოლო, როგორც ქარტილან სწანს, კლარჯეთი იღესის დასაცლეთით მდებარეობდა; სტრაბონისაც მოწმობით ქ. იღესსა მდებარეობდა იყერისა და კოლხიდის საზღვარზე (Geographia κη. XI, τα 2, § 18); ცხადია, მაშასადამე, რომ ამ ქალაქის დასაცლეთით მდებარე კლარჯეთი იმ დროს კოლხიდის ნაწილი ყოფილა და არა იცერისა; ამ დასკვამს საცხებით ეთანმება იმავე სტრაბონის მოწმობა, რომ მესნების ქვეყნის ერთი ნაწილი იცერიას ეკუთხენის, მეორე ნაწილი კოლხიდასა და მესამე სომხეთსათ. როგორც უკით, კლარჯეთი უძველესი დროიდან მესნებით იყო დასაბლებული (Страбонъ—ibid.).—შეადარეთ ჩვენი „წერილების“ პირველი ნაწილი, შენიშვნა 240 („მოამბე“ 1905 წ. № XI—XII, გვ. 51).

ფისა“²⁶). მაგრამ, მსოფლიო ოსტორიის იშვილთბეჭდ უნდა მისამართი და მიხედვათ, უფრო სარწმუნოდ უნდა ჩაითვალოს თემისაზე მატონიშვილის აზრი, რომელიც ამისის, რომ აღერქის დროს იყენდა რომაელთა შეფარვების ქვეშ იმეოფებოდათ: „აქენდა უპიშე მეფესა აღერქის რომაელთა თანა ფრიადი შეკრულება; და ამით გამოთა შორის იუთ კერძე შეფარვებით მრავალთა ძღვით აღმრევდოთათა პაროიახედთა (=სპარსეფთა) და სომეხთა შორის; ხოლო იყერიელი სარგებლობები ამით უმეტეს წარმატებასა შინა“²⁷).

ჩენი მატობის უფელა ვარიანტები ერთხმათ შოთავითხრობენ, ვითომეტ აღერქის დროს „კოდენდასა და აფხაზეთში გეადაგნათ ანდრია-შოტოქელასა და სეიმთხნახნაულს“²⁷). მაგრამ, როგორც ვაციათ, უცხო ქვეენებში მოტიქელებში ქადაგება მხოლოდ ქრისტეს გარდა-ცვალების მემდებ დაიწეს. ქრისტეს გარდაცვალებას ჩეკველებივ მააწერენ ვპ წელს შინი დაბაჯებიდნ; აღრეკი შეფეს კა, ჩენ მი-ერ დადგენილი ქრისტოლოგით, მხოლოდ ვპ წლაშედე უნდა ეგეო-გრანს. ცხადია, ანდრია მოტიქელი აღერქის შეფოპაში ვერ იქადაგე-ბდა ჩენი ქვეენის საზღვართა შორის. ჩენ გვვინა, რომ ქრისტეს მოტიქელების შეკველოთ კოდენდაში გეადაგნათ, მაგრამ არა აღერქის დროს, არამედ გაცილებით უფრო გვიან, რაზედაც სეია დროს გვემშე-ბა საჟარი. საჟურადღებოა, რომ აღერქის (=როგოს) დროს ქარ-თლის-მოქცევა ანდრია-შიორველი წოდებულის ქადაგებაზე ერთ სი-ტექასაც არ აშიობს, თუმცა, როგორც საჟურებით ქრინიკას, მას უფრო შეტა უკრადღება უნდა მიექცია ამ აშინისათვის: ცხადია, ადნა-შეული თქმულება ჩენის შემატიანეს მხოლოდ შემდეგში მიუწერია აღერქის შეფოპისათვის.

დასასრულ, როგორც მატიანის უფელა ვარიანტი, ისე მატერ-

²⁶⁾ მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 31.— „სომხერი ქრინიკა“ კი ქართველებისა და სპარსელების ურთიერთობის შესახებ არას ამინის (Addit... p. 13).

²⁷⁾ ისტორია..., გვ. 146.

²⁸⁾ მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 30; კიჭინაძის ვამოცემა, 33. 53—60; „სომხერი ქრინიკა“ (Additions et éclairciss... p. 13).

დასკეული ქრონიკა ერთხმათ გვარწმუნებს, გათამც ადერკის (ერთობლივ ადერკის) დროიდან წყენი ქვეყანა თან-სამეფოდ გაუთვილიერს. „და შეფიტბდა როპ,—ამბობს ქრონიკა,—რომელმან რამათურთით მტხეთამ გააძლინა, და მეფობად ორად გაიყო, თანი მეფენი დასხვეს იმი-ერ და ამიტრ; და შეფიტბდა ქართაშ არშაზს და მცხეთას ბრატშანა და სხვანი²⁸⁾. ქართლის-ცხოვრება კა აშ აშჩავს თვით ადერკის შია-წერს: „და ვაღრე აღრეკისმდე ერთი დაჭდის ქართულთაგანი მე-ფეთანი; და მას ადერკის ესხვეს თუ ქე, რომელთა განულო ქალაქი შეცხეთა და ქვეყანა შრეკარსა შეგა ქართლი: შცხეთა შუხრანით ქერ-მა და ეთველი ქრთლი შრეკარსა წრდილოთ ჰურიდგან (=ჰერთა-დგან) ვაღრე თავადმდე შრეკარსა და ეგრისისა—ესე მისცა ბარ-ტოს, ძესა თვისსა; ხოლო არმაზით ქერძი ქალაქი შრეკარსა სამ-ხრათ, ქართლი ხენანიდგან ვაღრე თავადმდე შრეკარსა და კლარწე-რით მისცა ქრთაშს, ძესა თვისსაც ²⁹⁾).

სანამ აშ თქმელებათა ისტორიული დარჩების დაფასებას შევუ-დგებოდეთ, საჭიროთ მიგვაჩნია გამოყარებით, თუ სახელდიბრ სა-ქართველოს ტერიტორიის რომელი საწილის გაუთვაზეა აქ დაპარა-კია: სრულად საქართველოს (ე. ი. იყერისა, ალაზანისა და კოლხი-დის) ტერიტორიის გაუთვაზე, თუ მარტო მისი ერთი რომელისამე ნა-წილის გაუთვაზე? თუ მექრინიერესა და შემატანეს სურა გვითხრან: ადერკის შემდეგ მთელი საქართველოს ტერიტორიი თუ საშე-ფედ გაიყოთ,—ამით ახალს ვერაფერს ბევერებიან, რადგან, როგორც კლასიკურ შექალთა მოწმობიდან ვიცით, ქართველი ტო-შის მაწა-წელი უკე ადერკის მეფობამდე სამ სამეფოდ იუთ გაუთ-ვადა: ადგანიად, იყერიად და კოლხიდად, რომელთაგან უკანასკნელი ბოსტორის სამეფოს ემთავიდებოდა. მაშ საქართველოს ტერიტო-რიის რომელ საწილზე გვეხსეუბრებან შექრონიერე და შემატანე?

როგორც შეტერდისკეული ქრონიკის სიტვებიდან სჩანს, აქ დაპარაკი უნდა იყოს მხოლოდ ქართლის-იყერიის სამეფო უფ-

²⁸⁾ სამი ისტორ. ქრონიკა, გვ. 8—9.

²⁹⁾ მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 31; ჭიჭინაძის გამოცემა, გვ. 61.

ლეგბის გაყოფაზე („მეფობად თრად გაიყო“, „თრის შეუქცემაში გადასტურების იმიტობა და მიმიტობა“), კ. ა. მტკვრის გაღმა და კამილების მისახურების მტკინის უძველესი ვარიანტიც („სიმსიური ქრისტიანული მართვის თავის თრ შეიძლება გადასტურების და თავისი ქვეუანა შეა გაუეთო: ბარტოს მისტია ქართლი მისი საზღვრებით, და ქართაშის ქვეყანა ხუნანიდან კლარჯეთიმდეო“²⁰); კ. ა., კლასიკურ მწერლათა ნომენკლატურა რომ გახმაროთ, ადერქის მიერება მარტო მცენის გაუთვა; (კულარჭეთოდ, უაღვისიდ და უკოდხიდოთ). რაგორც ზემოთ დავითასეთ, მართლაც ადერქის სამეფოს შეაგდენდა იყენია აღაზნიდან სურამ-ლაბის მომძე და კლარჭეთამძე; და თუ მას მართლა თავის სამფლობელოში რაიმე გახსოვთამდება მოუხდენა, უკერძლია ეს მისი პანკარგულება მაშინდედი იყენის ტერიტორიას გრ გადასტურებოდა. ამ აზრს დადათ არ ეწინააღმდეგება არც მარიამ დედოფლის ვარიანტის ის ადგილი, რომელიც ზემოთ ამოვწერეთ: სახელდობრ, აკ ნათევა-მია, რომ ადერქის გახურო თავისი ქვეუანა „ჰერეთიდან — მტკვრისა და ეგრისის თავიმდეო“. ქართული წერაების ქერქთა (მოგაყინოვენ) უდრის კლასიკურ მწერლათა აღვანიას, ხოდა ეკრიი — კოლხიდას; მასასადამც ადერქის მოყლობელიაბაში, მტკინის ამ ადგილის ტექსტის პირდაპირი აზრით, უთვილა ქვეუანა აღვანის დასაგდეთით კოლხიდის საზღვრებაშიც („ეგრისის თავიაღმდე“), კ. ა. იყენია. მაკრამი, რაგორც სწორი, წევნი მარიანის ეს ადგილი შერმინდება ისტორიკების იმ ადგილთან დაუკავშირებით, სადაც ადერქის მეფობის დასაწესის ნათევამია, „ადერქიმ დაიხერი: ეთვედა ქართლი და ეკრისთ“, — და ამ კრისტენტის მისებეგთ დაუსკვინათ: ადერქის თავის განეთვისლებაში ეგრისიც (=კოლხიდა) უნდა შეერანთხო. სწორეთ აკე იქმევა, მაგალითად, გახსერი ბართიშვილი (XVIII საუკ.), რომელიც ამ საგნის შესახებ ამითს: „ადერქის ესხნეს არნია ქენია — ბარტომ და ქართაშ; ამათ განუურ სამეფო: ბარტომის მისტია მღხეთა და ჩრდილო კუნძი ჰერეთით ვიღრე ეგრისით ზღვამდე; ხოლო ქართანს — არმაზი და სამხრით კუნძი ბურგუჭილან ვიდრე“.

²⁰) Add. et éclairciss... p. 13.

ზღვაშედე პონტიისა²¹⁾: მაკრამ ჩიენ უკეთ გიცით, რომ არც ალექსანდრე გრიგორია
არც კოდიდა (გერისი) მაშინ იცერიას სამეფოს აღარ გეგობრდეს.
კოდიდის ხედში იუთ აგრეთვე შესხების ქვეების ერთი ნაწილიც
ქადაქ იდესის (=ადა) დასაცდეთათ, სასელდობრ კლარტეთა (იხ.
ზემოთ შენიშვნა 24). მაშისადამ შემცირდა არიან როგორც გახუშა
ტი ბატონიშვილი, ისი ის ისტორიეთსები, რომელიც მისთან ერ-
თათ ჭიფტნიბენ, გითმომც ადერტის შეირ განაუთიერ ტერიტორია ხრუ-
ლიად საქართველოს ტერიტორია უთვიდი იყოს. როგორც გავედივე
ზემო თქმულიდან გამოირჩეა, თუ კი ამ თქმულებაში რაიმე ისტო-
რიული იმპარატორების, აღერქის რეუტორის შესაძლო იუთ შეხებო-
და მხოლოდ იველი ივერიის ტერიტორიის და არა ხრულიად სა-
ქართველოს — ჰერეთიდან შეა ზღვშედე.

ამ გერათ, როტა აღერქის „რეფორმაზე“ გლამარებოთ, ჩენ
შეგვიძლია შეფერდობა ვიქინითობით შეთღოდ საკუთრივ ივერიაზე და
არა საქართველოს ხევა ნაწილებზე.

ასეთა ვიქთხოვთ: რატომ სასიათის რეფორმაზე, სახულდობრ
რის გაუთვაზე მოგვითხრობენ ჩენი წერილები: ტერიტორიისა, თე
შეთღოდ სამეფო უფლების გაუთვაზე? „ქართლის-მთქმელების“ ქრი-
სიკა, როგორც გნახეთ, შეთღოდ სამეფო უფლების განაწილებას
აღნიშნავს, როტა ამბობს: „მეფობად (და არა „სამეფოს“) თანდ
გაიყოთ“; მატანის გვედა გარიანტები კი, ამასთან ერთათ, ტერი-
ტორიის გაუთვასაც მაკრენ აღერქი შეივს. მაგრამ როგორც ვი-
ცით, მატანის გარიანტები შედარებით უფრო გვიან არიან შედგენი-
ლი, ვინე შატბერდისევდი ქრისიკა, რომელიც მარტო სამეფო უფ-
ლების განაწილებაზე მოგვითხრობს. ცხადი, მაშისადამ, რომ იმ
პირველ წეარშე, რომელიცაც ამ ქრისიკი შემდგრების უსარგებ-
ლია, ტერიტორიის გაუთვაზე არაერთ უთვილა ნათებამი. მაშისა-
დამ, საფუძველი გვაქვს დავასკრათ, რომ მატანის თქმულება ამავე
საგნის შესხებ ნაგვიანებად უნდა წაითვალოს.

შატბერდისევდი ქრისიკა მოგვითხრობს შეთღოდ „მეფობისა“
(=სამეფო უფლებისა) და სატახტო ქალაქის გაუთვაზე, როტა

²¹⁾ ვახუშტი—ისტორია... გვ. 15.

ამბობს: როგორ (==ადერეიმ) «რამთუროთ მცხეთაზ გამშობლის დღის დასწებეს: თრინი შევენი დასხვეს იმიერ და იმიერ:... ქართველი არმაშს და მცხეთას ბარატშანთ. * ჩვენი წერილების პირველი ნაწილიდან უკვე ვაცით, რომ ბრატშაშ — ფარნავაზ 11-ის დროიდან (64 — 32 წ. წინ) მცხეთის მარცხენა ნაპირას არმაზ-ქალაქის პირდაპირ, იქ სადაც დღევანდველი მცხეთა, მართლაც უნდა მდგრადი ციხე-სიმაგრე; მარკაშ როგორც სტრაბონის ბერძნობიდან სხის, ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საკუთხის დამდგანს, ე. ი. ადერეიმის მეფიობაში (18 წლამდე მაინც) აქ არავითარი ქალაქი არ უთვიდა³²⁾.

ამგარეთ, ჩვენი პირველ-წერთების ის დეტალები ცნობაც, ვითომეტ ადერეიმ სატიხტო ქალაქი თრად გაცემს (მცხეთად* და არმაზაც), ძლიერ საქვეთ ცნობად უნდა ჩაითვალოს.

დარჩა მაშასადამე მხოლოდ „მეფიობის“, ე. ი. სამეფო პრეროგატივთა განაწილება თუ მცხეთა შერის. მარკაშ, სხის საკუთრივ ამ ცნობის სინამდვილისა და ხასიათის გამორჩევას შევუდებოდეთ, — საქირთა დაახლოებით მაინც გაუითვალისწინოთ, თუ რამდენი სხის ხანკრისლიერიას მაწერენ ჩვენი წერთები კერძო წოდებულს „თრა-

³²⁾ სტრაბონს მოხსენებული აქეს ქალაქები: არმოზიკა (==არმაზი) და სეკესამორა (წიწამერა); მცხეთის ქალაქზე კა ერთ სიტყვასაც არ ამბობს. ამ ქალაქს არც სხვა კლასიკური მწერლები იცნობენ. მხოლოდ მე-II საუკუნის მცხოვრე ნახევარში ქრ. შემდეგ პტოლოემი (130—170 წ.) იხსენებს თავის ქარტაზე არმაზიკა და სეკესამორის მოზორებით ქალაქს „მე-ს ტ ლ ი ტ ა“-ს, რომელშიცაც შეიძლება თავს იფარავდეს ადგილობრივი ხახელწილება „მცხეთა“ (Латышевъ — Извѣстія... I, 241—242 და ბოლოში ქარტა); მაგრამ იმავე პტოლოემის გეოგრაფიის მცხოვრე გარიბაზი, რომელიც ჩვენი წერილების პირველი ნაწილის შედეგის ტრას ხელთ გვეონდა (Гапт, Извѣстія... I, стр. 169), თუმცა არმაზტყასა და სეკესამორას აღნიშნავს, „მესტლიტის“ (==მცხეთის*) შესახებ ერთ სიტყვასაც არ ამბობს. უკანასკნელი გარემოება რომ მხედველობაშიცაც არ მივიღოთ, მაინც იმულებული ვიწნებით დაესკენათ, რომ მე-II საუკუნის მცხოვრე ნახევრამდე მცხეთაში ქა ლ ი ტ (როგორც ხალებმიცვალი და სააღმინისტრაცია პუნქტის) არსებობა საეჭვოდ უნდა ჩაითვალოს.

მეფობის « პერიდის? სამწუხაროთ ჩვენი აღგადობრივი წერილები შეასრულებულია საბინის შესახებ არავათარს თარიღის არ იძლევა; მაგრამ იგინი გვა-
წევდიან ისეთ სანქტონიულ ცნობებს, რომელთა მიხედვით მასახერ-
ხებელი ხდება ამ პერიდის ხანგრძლივობის დახდოებითი განსაზ-
ღვრა. სახელმძღვანელოს „თარ-მეფობის“ პერიდის შეკვეთა შორის ჩვენი წერი-
წეროები ასახელდებინ, სხვათა შორის, ორ შეგეს: ფარსემან I-ედსა
და ფარსემან მე-II-ს, რომელნაც ცნობილია არა კალასიკურ მწერალი-
თა თხზულებებშიაც. ფარსემან I-ედს იხსენიებს თათქმის შინი თა-
ნამედროვე რომაელი ისტორიული ტაცატი (56—117 წ.). ჩვენი
წელთაღრიცხვის 35 წლიდან ვიდრე 60 წლამდე ²³⁾; ხოდო ფარს-
ემან მე-II-ეს დონი კასიუსი 1 თვეშის აღმართებულობის თანამე-
დროვებ და აღნიშვნას, რომ 138 წელს ეს მეფე ცოტხესლი იუთ და
რომში ჭრის დროს იმპერატორი ცხენხე ვარჯიშობით განციც-
ფებული მოთვეგანაა ²⁴⁾. ეს ფარსემან მე-II ჩვენს მატიანეში „თარ-
მეფობის“ პერიდის უკანასკნელ მეფედ ითვლება; მაშასადამე ეს
პერიდიდან უნდა გაირჩეოდებულიყო დახდოებით 30 წლიდან 138 წლამდე,
ან ცოტს ბერი, ე. ი. აღერქის გარდაცვალებიდან ფარსემან მე-II-ის
მეფობის უკანასკნელ წლებამდე. უკანა ამ უკანასკნელის თარიღის
თარი წლით გვიან გაანგარიშებთ (140 წლის შახლობლათ), აღმო-
ჩდება, რომ ამ პერიდის ხანგრძლივობა, რომელსაც ჩვენი წერი-
ები „თარ-მეფობის ხანის“ ეძახან, უნდა უდრიდეს სულ 108 თუ
110 წლითადს.

ამ წინასწარ განმარტებათა შემდეგ ჩვენ გვეძლება საშალება „თარ-მეფობის“ შესახებ საკითხი შემდეგის სახით დაგვაუნითოთ:

30 წლიდან 140 წლამდე ქრისტეს შემდეგ არსებობდა თუ
არა ძველს ივერიაში რამე სახის თარ-მეფობა?

თათქმის უველა ჩვენი ისტორიკული ამ კითხვაზე დადგინდა
შასუს იძლევას; თათქმის უველას სჭრა, რომ აღნიშნულ პერი-
ოდში იყენდა ორ-სამეფოს წარმოადგენდა. მხოლოდ თეიშურაზ ბა-

²³⁾ იბ. ქვემოთ სხოლით მე-38. შეუდარე ლათიშენი—Извѣстія...
I, стр. 622, стрк. 1—4.

²⁴⁾ იბ. ქვემოთ სხოლით მე-40.

ტანიშვილი სცდილობს საქმე ისე წარმოგვიდგინოს, უკანასი მარტო უფლებითი გაფილი და არა ტერიტორიალური, ე. ი. ივერიაში უთვილეულის ორი მეუე და არა თანა სამეფო ²⁵⁾). მაგრამ როგორც თვითშენაზე ბატნიშვილი, ისე სხვა ისტორიკოსებიც (გახეშტი, სულხ. ბარათაშვილი და დამ. ბაქრაძე) მხოლოდ უკრიტიკო და დოლმატიურათ იმერანებენ ჩვენი პარველ-წეარების სიტუაციებს. დიმიტრი ბაქრაძის გარდა არც ერთი მათგანი არა სცდილობს, ამ თქმებულების თვით ადგილობრივ პარველ-წეარებს: გარდა სხვაგან საღმე მოუქმებნოს უფრო სარწმუნო და კევ-დაუდებელი საფუძველი. მხოლოდ დიმიტრი ბაქრაძე, როგო ამავე თქმებულების იმურებს, სკორთდ სოვების დასხინოს, გათომი იყერიაში თან-მეფების დამატებიტებელ საბუთს სტრაბონიც იძლევთდეს. სახელდღობრ იგი სწერს: „სტრაბონი ამხობსთ: იყერია დასხვებულია ოთხის განვითარებულის წოდებით; პარველს კუთხითან მეუნი; ამათში უმთავრესობს ის, რომელსაც შემჯეოდ რეობა და წილივნება უპირატესობას აძლევს; მეორე მხოლოდ შეაჭერდეს და სხათა წინაშეძლობსთ“ ²⁶⁾). მაგრამ სცდება დიმიტრი ბაქრაძე, როგო სცდილობს „თან-მეფებას“ სტრაბონის გეოგრაფიაში მოუქმებნოს საფუძველი. აი როგორ იკითხება ეს ადგილი თვით სტრაბონის გეოგრაფიაში: „Четыре рода людей населяет страну (Иверию); одинъ и первый изъ нихъ, изъ котораго ставятъ царей, по близости и возрасту самаго старшаго послѣ умершаго царя,—второе же лицо посыпъ царя отправляетъ правосудіе и предводительствуетъ войскомъ“ ²⁷⁾). როგორც გხერავთ, აქ სრულებითაც ანაა დაპარაკი

²⁵⁾ თეიმურაშ ბატონ.—ისტორია... გვ. 147—148.

²⁶⁾ ბაქრაძე—ისტორია ხაქართველოსი. ტუ. 1889 წ., გვ. 124.

²⁷⁾ მოგვცავს ივ. ჯავახიშვილის რუსული თარგმანი მიხე თხულებიდან: „Государств. строй древн. Грузии и др. Армении“ т. I, стр. 8. მაგარავთ ლათышевъ—Извѣстія... I, стр. 14; Гапъ—Извѣстія... I, 68; перев. Мищенко, стр. 511 (Географія, кн. XI, гл. 3, § 6).—

პირველსა და მეორე შეფეხზე; პირ-იქთ, სტრაბონი გაფრინდოს გვეუბნება, რომ ის პირი, რომელიც „შავულობდა და ჭარს წინამდოღაბდა“, შეფეხ კი არ იყო, არამედ „მეორე პირი მეფის შემდეგ“, ანუ უპირველესი კარის-ეტომ იყოთ; საგუდისსმთა პურეთვე სიტევები: „самаго старшаго“ და „მეფის შემდეგ“ (და არა „самыхъ старшихъ“, არც „მეფეების შემდეგ“), რაც ცხადათ გვიჩვენებს, რომ სტრაბონის დროს იყერიაში ერთხს და იმავე დროს ჰქონდათ თვითონ და არა ორ-თრი შეფეხ, როგორც ბაქრაძე ჰქონდა.

ამგვარათ, სტრაბონის შომწობა კი არ ამტკიცებს წენი წერთვების თქმულებას თუ-შეფეხის შესახებ, არამედ პირდაპირ უარ-ჰქოთვს მას. ამას გარდა, დიმიტრი ბაქრაძეს დავიწყებია, რომ სტრაბონი გარდაიცვალა არა უგეათნეს 24 წლისა ქრ. შემდეგ, ხოლო თავისი „გეოგრაფია“, საიდანაც ზემორე მოუკინდი სიტევებია აშილებული, დასწურა არა უგეათნეს 18 წლისა ქრ. შემდეგ; მასასადამე სტრაბონის ფიზიკურათაც კი არ შეეძლო თავის პერიგრაფიაში აღეხაშნა იყერიას „თუ-შეფეხისა“, რომელიც, ეკვაზა წენი პირველ-წერთვების თქმულებით, ვათომც უნდა დაწეულებულიყო ადერქის გარდაცვალების შემდეგ, ე. ი. 30 წელს წენის ანტანიმათ, ანუ 55 წელს თვით ბაქრაძისა და ვახუშტის თარიღით.—ამრიგათ, სტრაბონი არც შომწობს და არც შეეძლო დაემთწევია იყერიაში „თუ-შეფეხისა“, რომელიც მისი პერიგრაფიას დაწერის შემდეგ, სულ მცირე, 12 წლით გვიან ვათომ უნდა დაწეულებულიყო.

ამიტომ, თუ გვისუნის აღნაშენული საკათხის შესახებ რაიმე სიმართლე შევატეთ, ისეთს შწერდებს უნდა მიმართოთ, რომელიც სტრაბონის შემდეგ ცხოვრობდენ და წენი ისტორიადან 30—140 წლებ შორის მოშენდა ამბეჭს შთკვეთხობენ. ამგვარ შწერადთა და მასადამა რიცხვს ეკუთვნიას: ტაციალი (ცხოვრობდა 56—117 წ. ქრ. შემდეგ), დაონ ვასიუს კოდეანი (დაიბადა 150 წლის მასდობდათ ქრ. შემდეგ) და მცხელაში ნაპონი ქვის 75 წლის ბერძნული წარწერა. შეკრამ არც ერთა მათგანი ერთ სიტევასაც არ ამბობს იყერიაში თუ-შეფეხის შესახებ: პირიქთ, სწორეთ იმ დროს, როდესაც წენში ვათომ თუ-თრი შეფეხ უნდა მჟღარიყო, მაგანი აქ იცნობენ მხოლოდ თითო შეფეხს. საკუთრივ ტაციალი შოისსენებს

თვერიას შეფეს ფარსმანს (=ფარსმან I-ელს), აღნიშვნული შინ ტე-
გობერულ განწერილებას რომის იშვირატორებთან და ვრცლათ ში-
გვითხრობს, თუ ამ ფარსმანმა როგორ გამოეფა სომხეთში ჭურ თა-
ვისი ძმა შიტრილა და შემდეგ თავისი შვილი რადაშისტი ¹⁸⁾).
შრედეთას ქვის წარწერილი გრეგორილობა, რომ ამ ფარსმანის შემდეგ
ივერიას ტახტზე გამოეფეხდა მასა შეირე შვილი მიტრილარია, რო-
მედსაც, თავისი მამის შეგაფით, შეტათ კარგი და შეგობრული გან-
წევილება ქვეთნია რომის სამს ამშერატორთან: ვესპასიანესა, ტარე-
სა და დომიციანესთან ¹⁹⁾). დასასრულ, დაინ კასიუს კოკეიანი ფრიად
საინტერესო ცნობას იძლევა ივერიას შეფის ფარსმან შე-II-ის შეს-
ხებ, რომელზედაც ოგო მოგვითხრობს, რომ აღრიანე-იშვირატორის
დროს (117 — 138 წ.) ამ შეფეს სასტიყი ღმით უტეს მასაგეტებს,
სომხებს, მიდიველებს (სომხებსა) და კაპადოკიელებსათ, რისფისაც
ამშერატორმა მას დიდი პატიყი შეაგოთ ²⁰⁾). ერთი სიტყვით, სწო-
რეთ იმ დროს, როდესაც წევნში გოთომ თრაშეფერია უნდა უთვი-
დეთ, უცხოეთის თანამედროვე შეწყვეტილი და შესტომი ქვის 75
წლის წარწერა აქ იცნობენ მხოლოდ თითო შეფეს და მათაც ისეთს
ძლიერს, რომ უკადაგ დაუკერძებელია მათ ხელში იყენია პოდიტრი-
კურის შენით თრ სამეფოდ უთვილიერს ბაბლეჭალი. როგორც ტა-
ცარი და დაინ კასიუსი მოწმობენ, ივერიას შეფერია: ფარსმან I და
ფარსმან II მთელი აშენ კაკასასა, სომხეთისა და მცირ აზაშიაც
დიდის გაფლენით სარცხულობდენ, პერძოთ ფარსმან I-ელი სათ-
მხეთის შემთვრთებაზედაც კა თოვებოდება, — და ამა ას დასაჭურვებე-
ლია მათ თავის საკუთარ სამუდობელოში შეფობის პატიყი სხვათან
ექინებოდეთ განაწილებული.

ამსახით, ჩეენ თანდათან შიედივართ იმ დასკენაზე, რომ 30
წლიდან 140 წლამდე ივერიაში თრ-შეფერია არ უთვიდა.

შაგრამ აქ უნებლივთ იბადება კითხვა: მაშ საიდან და როგორ

¹⁸⁾ Ганъ—Извѣстія... I, стр. 115—123.

¹⁹⁾ ibidem, стр. 114. ეს ქვა ნამოვნია 1867 წ. მაიხსი თვეზე.

²⁰⁾ ibidem, стр. 173—174.—Латышевъ—Извѣстія... I, стр.

უნდა განეზიდიყო ჩვენს საისტროით პირველ-წერთებში („მეტყველების თემაზე“ და „ქართლის-მოქცევაში“) ის თქმულება, კითხოშიც ადრე-
კას შემდეგ ივერიაში ორ-მეტობა დამტკიცებულიყოს? ნე თუ ჩვე-
ნი მარათისა და ქრინიკის შემდგენელთ პირდაპირ საკუთარის ფინ-
ტაზით და სრულიად უსაბუთოდ უნდა შეკთხებათ მთელი ეს თქმუ-
ლება? ნე თუ მათ რაიმე უძველესი საისტროით მასალა არ უნდა
სტერილუათ ხელში?

რომ ამ თქმებულებაში გვეღავერი მემატიანისა და შექრინიკის
ფინტაზით არა შეითხუდი, რომ უკანასკნელთ ხელში ჰქონიებიათ
რაღაც ქვედი კარგი საისტროით მასალა, — ეს, სხვათა-შორის, იში-
თაც შეტკიცდება, რომ ჩვენი წეართების სისხია აღნაშენულ ორ მეფეს:
ფინტამან I-ებისა და ფინტამან შე-II-ეს მთავარი მედროვეე უცხოეთის
შერლები (ტატირი, დიონ კასიუსი) და მტკეთის ქვის 75 წლის
წრიწარი ისტენიებენ. ცხადია, ჩვენს შექრინიკებსა და შემატიანეს
ხელი ქვეინიათ რაღაც ქვედი კარგი საისტროით წეართ. უნდა ვა-
ფიქროთ, რომ ამ ძველ წეართში ივერიის შეფერა უფლებრივი მდგრა-
მარების შესხებ დასხლდებით ისეთივე ცნობა იქნებოდა მთავარი უ-
და, როგორისაც ამ საკანზე აღერის თანამედროვე სტრაბონი იძლე-
ვა, სახელდობრ ცნობა მეტის მეორე პირზე, რომელიც მშედლია.
ნობის დროს გზენაეს მართლმასტუდებას აწარმოებდა, ხოლო თმია-
ნობისას ჭარს წინაშედობულობდა.⁴¹⁾ შესაძლოა ამ წეართში, აღერის
შემდეგ, შეფერას გვერდით, შეფის შეორე პირთა “რამდენიმე სახე-
ლაც ეოფილიყოს აღნაშენული. მაგრამ, როგორც სჩანს, ქრინიკისა
და მარათისა საგვარეულოს შემდგენელების ამ ძველ წეართში მთავარი
ბული მასალა სისტორით ვერ შეუკინათ, თავისებურად განუტარტავთ
და „შეფის შეორე პირთა“ შეთრე შეფერას შეუდიათ. ამ უკანასკნე-
ლის მაზეზისაც ახლავე დავინახავთ.

ესე რამდენჯერმე გამოითქვა აზრი, რომ ჩვენი საისტროით

⁴¹⁾ ივერიის მეტის უფლებრივი მდგომარეობის შესხებ იხ. ივ. ჯა-
ვახიშვილის გამოცდევა: „Государство. строй др. Грузин и др. Аре-
мений“, т. I. Спб. 1905 г. განსაკუთრებით გვ. 8—19; ხოლო „მფ-
ტის მეორე პირზე“ გვ. 67—69.

წერთების და, განსაკუთრებით, „ქართლის-ცხოვრების“ შეტყობინების ის სომხის ისტორიასთა და, კერძოთ, მთხელ ქართველის „სომხების ისტორიას“ გაფლენის შემს უთვიდას. უპირველია, ამ გაფლენით აღსწება ის გარემოება, რომ ჩვენი მატიანე სასომხეთის არმაკუნიანთა ღიასასტას ქართლში ქრ. წინ პირველ საუკუნეში ამეთებს, თათქმის 120 წლით ადრე, ვიხემ იგივე ღიასასტა სომხეთში ნამდვილათ გამეფებოდა (იხ. ზემოთ შენიშვნა მე-13). მაგრამ უკელი უფრო შეტყოთ ამ გაფლენის ქვალი აღერქა-მეფის ცხოვრების აღწერას და საზოგადოთ ეპრეთ წოდებულის „თუ-შეფობის“ ისტორიას ატევია:

1. მთხელ ქართველის მთწმობით ქრისტეს თანამედროვე შეფენ სომხეთისა იქთ აბგარი (5 წ. ქრ. წინ და 32 წ. ქრ. შემდეგ); სწორეთ ისე, როგორც ჩვენში იმავე ღრის შეფილდა აღერკი. ქართველის თქმით, აბგარის ღრის „აშეა მაცხოვარი ჩვენი იქსო ქრისტე, ძე ღვთისა“⁴²⁾; სწორეთ ისე, როგორც აღერკის შეფობის დასაქისმი, ჩვენი შემატანის გარდამოცემით, „აშეა უფა-ლი ჩვენი იქსო ქრისტე ბეთლემს ურასტაბისსაც“.

2. მთხელ ქართველით, აბგარის მოციქულები „შიდიან იერუ-საბადში მაცხოვარის სანახად, რადგან ბევრი რამ გაცონილი ქინდათ შისი სასწაულების შესახებ“⁴³⁾; სწორეთ ისე, როგორც „ელიოზ მცხეთელი და ღონისძიების კარსხელი“, ჩვენი მატიანის სიტყვით, ქრისტეს გვარტმის წინ იერუსალიმს მიემპზავრებიან და თვით გვარ-ტმასაც ესწრებიან⁴⁴⁾.

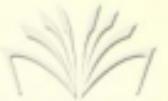
3. ქართველის „ისტორიათ“ აბგარის ღრის სომხეთში შე-შოდის ორი მოციქული: თადეაზ და ბართლომე⁴⁵⁾; ჩვენი მატია-ნით, აღერკას ღრის დასხვლეთ საქართველოში ქადაგის თარი მო-ციქული: ანდრია და სეიმან კანინელი.

⁴²⁾ История Армении Моисея Хоренского. Москва 1893 г., стр. 76.

⁴³⁾ ibidem, стр. 80.

⁴⁴⁾ ქ.-უზურ. ჰიტინაძის გამოცემა, გვ. 50—51. მარიამ დედოფლ. ვარიანტი, გვ. 30.

⁴⁵⁾ История Армении... стр. 83 и 86.

4. „სომხეთის ისტორიით“, აბგარი აშენებს ქადაგი ურავალუალისას⁴⁶); ხოლო „ქართლის-ცხოვრებით“ ადერქი „უმიტებს სიმაკრუ-თა ქართლისათა, ქადაგთა და ციხეთა, და უშერეს შოაზტყიციცის ზღუ-დეთა ქადაქისა მცხეთისათა, წევდის იმიურ და ამიურ“⁴⁷).

5. დასასრულ, მთეს ქორწელის თქმულებით, „აბგარის გარ-დაცვალების შემდეგ სომხეთის სამეფო იყოფა ორ ნაწილად: შინი მე ანანუნი იდგამს გვირგვინს და მეფობს ედესაში; ხოლო მი-სი დისტელი სანათოები — სომხეთში“⁴⁸). სწორეთ მხაირათვე, წევ-ნი წეაროვნის მთაწმობით, ადერქის შემდეგ ივერიის „შეფიბაშ თრად გაუყო, თონი მეფები დასხდეს იმიურ და ამიურ: ქართაშ (ქართაშ) არ-შენს და მცხეთის პრატმან“⁴⁹).

ვგთნებთ, ამ მარადელური ადგილების ჩამოთვლაც საქმია დაგასტვნათ, თუ რა ძღვიერიც უნდა ეთვიდეთ სომხის ისტორიკო-სთა გავლენა წევნის შემატანება და შექმნიკენება. მაგრამ კანგარებით შარადელური ადგილების ამოწერა:

6. როგორც ზემოთ მოვიხსენეთ, კლასიკურ შეკრალთა მთ-წმობით, 35 წლის მახლობლათ ქრ. შემდეგ ივერიაში გაშეფდა ფარ-სმან I-ელი, რომელიც იმპერია ძღვიერი და ზურგ-გამაგრებული იქთ რომის იმპერიატორთა შეკრონელი კავშირით, რომ სომხეთში თავისი ძმა და შეიძიო გაამეფა (იხ. ზემოთ შენიშვნა 38). ამ შეფეს წევნი წეაროვნიც იხსნებას; მხელოდ წევნი მარანე შინ თანამე-დროგი შეუვედ სომხეთში სოფლის „არენდს“ — „აარენდს“ (ანუ მოსე ქორწელის ერთანდს) და თან დასხენს, ვითომიც როგორც მისი წინაშოადგიადენი, ისე თვითი ფარსმანიც ეთვიდიუნ, მორჩილე-ბას შინ სომებთა შეფეფას“ და შესწეოდენ „სომებთა უოველია

⁴⁶⁾ ibidem, стр. 77.

⁴⁷⁾ „ქართ.-ცხოვრ.“ მართამ დედოფლ. ვარ. 30; პიჭინაძის გამო-ცემა გვ. 53.

⁴⁸⁾ История Арmenии, стр. 85.

⁴⁹⁾ სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 8—9. მართამ დედოფლ. ვარიანტი, გვ. 31.

թըրեա մատա Պէջա¹⁰). յր յանձ-մշցուս քրուտ ու օպերական իշխանութիւնուց սեմենս օեւենցիք մուս քառենցը լուս և դասեմբն, ռամ յէ մշցա ու-
զուս քառա եմանա վը իշտա ետալի յր յանձ-մշցուս սեմենցիտան
տմուս քրուտ մուս քառենցը լուս և սեմենցիտան
ծուցուս ու օպերական օպերական լուս և սեմենցիտան մշցուս յը ույը յր յանձ, ռոմելուս յուրենցը և նըյն մարտան յարումն լ-
յանցուս տաճամշցուտա ետալուս, երշալաւագու ոմ քրուտ առ յմշցուս
սեմենցիտա, և գրուտ քառենցը յը յանձն մուս յա սեմելուց յունց
յարուտայութ, ռաջցան, ռուգուր տաճամշցուտա օպերական մուս յա սեմելուց
յարումն լ-յանցուս քրուտ սեմենցիտա մշցուած մուս յա սեմելուց մուս
մուս յա աջց յունց մուս մուրուցաւր և առ յր յանձ, զան
“յարյանձ”, ռուգուր քառենցը և նըյն մեմարտան յը յարյանձն յը յանձն.
Եսացա, ոյ սաւանաւ յունց ամուլուս հըյն մեմարտան յէ յա յա ամուլուս
այմշցուս յարումն նորյալուս նայուտա մուրուցաւր լումույն յունցն առ
յը յանձ:

7. յարումն լ-յանցուս նըմենցիտ, ռուգուր Պէջուտ նըյն մուս,
մուկետան յը յանձ բարիցա օեւենցիք մուս մուս օպերական մշցուս մուրու-
ցաւր. նըյն աջց յարուտա յուրենցուս յուր յարումն մշցուս մուրուցաւր նորյալուս
“աթորյան” (= „առմունչ”, „անշուն”, „առտայ”), ռումելուս նըյն մուս
“յարուտան-մումիւնչ” առաջուար քըրուլուր լուս առ ամուլուս, “յար-
ուտան-լուկուրյան” յու նըյն ամունան լուս մուս մուրուցաւր տա-
տիմուս առայրուտ առ զանսեցայութ մուս քառենցը լուս այմշցուս յանձն.
Նաեւ լուս, նըյն մարտան ամունան: աթորյան քրուտ սեմենցիտան
նըման ծագրումն մուկետա օարյանձ և մուս նայուլուր յամից առ-
օպերական¹¹); նիւրուտ մուս, ռուգուր, մուս քառենցը լուս առ օպերական
մշցուս օլյուն սեմենցիտան օպերական նըման մուս նայուրումն մուս

¹⁰) „յարուտան-լուկուրյան”, մարտան զարումն, զ. 81.—կոկոնա-
մուս յամույն 62.

¹¹) История Армении, стр. 93 и 94.

¹²) Г. Халатянцъ—Армянские аршакиды, стр. 27 и 29.

¹³) կոկոնամուս յամույն „յ.-լ.,” զ. 62.—մարտան լուսուղուլ. զար-
ան. 32.

დახმარებით, რომელთან ბრძოლის დროსაც მოიკვდის ქართველური მეფე¹⁴⁾.

8. „ქართლის-ტბოვრებით“ არტაშენის შეფობაში ქართველები შეუერთდებიან ოსქეს, ჯიქებს, ჟანინგებს, მურმეგებსა და ლეპებს, შეესევიან სომხეთს, ღარბევნ შის ჩრდილო პროვინციებს, გამობრუნდებიან უკან და დაბაზნებებქნ შტეპრის მარტენა ნაპირის, სადაც წამოეწვათ სომხის დაშქარ, აუტეხის სასტიქს ბრძოლას, დამარცხებით და გაფანტუსით¹⁵⁾). — მოსე ქორენელითაც, არტაშენის შეფობაში აღანებს, შეიერთეს ნაევარი იყერია და მთაელები, გადაიარეს შტეპარი და შეესიქნ სომხეთს; არტაშენმაც შეირიბა დიდმაღი დაშქარი და აღანები შტეპრის მარტენა ნაპირზე გადარეკა, სადაც მოხდა დიდი ბრძოლა, რომელმაც აღანები დამარცხდენ და იძულებული გახდენ ზაფი კოხოვათ¹⁶⁾).

9. წევნი მატიანის თქმულებით, რაშენისაშე ხნის შემდეგ სომხებსა და ქართველებს კიდევ აუტელებათ ბრძოლა; სომხეთის მეფე არტაშენი შექერებს დაშქარს და წარმოგზანის ქართლისაკენ თავისი შეიღის ზარენის წინაშედოდობით; ქართველები მიიშველიან თხებს, დამარცხებენ ზარენს, ტუველ წამოიუვანენ და დარიალის ციხეში დამუშავდევენ¹⁷⁾). მოსე ქორენელით: რამენისაშე ხნის შემდეგ არტაშენმა წრდილო პროვინციათა დაშქარის უფრთხედ დანიშნა თავისი შეაღი ზარენი, რომელის წინააღმდეგაც გაიღაშენა ივერიის შეფეხ ქარწამია, შეაპურო ზარენი და ქაშესის მთას ციხეში ჩასვა¹⁸⁾).

10. მაგრამ, „ქართლის-ტბოვრებით“, ქართველების წინააღმდეგ გამოემართენ სუმბატ ბირიტიანი და არტაშენის ორი ძე: არტაგაზი და ტიგრანი ეუთვლიათ სიმთა სომხითანითავა, რის შემდეგაც ქართველები იძულებული გახდენ ზაფი კოხოვათ და ზარენი

¹⁴⁾ История Армени... стр. 94—95 и 89.

¹⁵⁾ „ქ.-ტ.“ მარიამის ვართანტი, გვ. 32—34.

¹⁶⁾ История Армени... стр. 98.

¹⁷⁾ მართა. დედოფლის ვართანტი, გვ. 35—36.

¹⁸⁾ История Армени... стр. 102.

სატ, სტრანინის მოწმობის თანახმათ, კვერდო უღგა შისიგე საკურიულუსი დათდნ არჩევდი შეორე პირი; ეს პირი შევენ ეხმარებოდა ჭარის მოწმობითა მძღოლისა და უზენაესი მართლმასაფელებას წარმოებაში. ერთი სიტ-ეკით, იმ დროს ივერიაში არ არსებოდა ახლოდევეტური შინარქია, მაგრამ იქ არც დაურქა უთვისდა. საერთაშორისო საკითხების გადაწევეტაში ივერიას შევენ, იმავე სტრანინის მოწმობით, სამდევდელოვან უწევდა დახმარებას ⁽⁴²⁾; მაგრამ, როგორც ტაციტის მოწმობიდან სხასს, როცა შევე მოისურვებდა, მათისწადებლის იღებდა როგორც ჭარის წახამძღვანობაში ⁽⁴³⁾), ისე საერთაშორისო საქმეების გადაწევეტაშიც ⁽⁴⁴⁾.

2. ჩენი ქრონიკისა და მატანის შემდგენელთ ხელში უნდა ჰქონებოდათ კარგი ძევედი წერო, სადაც ივერიას შევეებთან ერთათ, აფერების შემდეგ ფარისმან შე-II-მდე, „შევის შეორე პირთა“ სახულებიც უნდა უთვისდეთ მოხსენებულა; მაგრამ, მოსე ქარენელისა, და მათი შზგვის შეწრდების ზედგავდენით და მწიგნობრული წამა-ძელობის წერილით, მათ იმ კარგ წეროში აღნეს სხელი ფაქტები და პირები ერთმანეთში აურევიათ და პრეცარათ ფაქტოშრის ერთმუ-ფობის საცდათ წარმომდგრან მწიგნობრული ლირ-მეფებია.

3. კლასიკურ შწერალთა მიერ დაცული ძეირფასი საისტორია ცნობები ივერიას შეასებ საშვალებას პატელების გამოვარევით, თუ ჩენი პირები-წეროების მიერ წარმოდგეხილს შევეთა თუ სიაში (⁴⁵ არმაზის შევენია) და „მცხეთის შევენია“) რომელი სია უნდა ჩაი-თვალის საჭროებ ივერიას მეფეების სტატუდ და რომელი — „მეფის მეორე პირთა“ სიად. ფარისმან I-ელი და ფარისმან II-ე ჩენი პი-რები-წეროების შევე გარიანტში „არმაზის შევეთა“ შორის

⁽⁴¹⁾ Страбонъ—Географія, книга XI, гл. 3, § 46: „Второй классъ составляютъ жрецы, которые вѣдаютъ также тѣжбы съ сосѣдними народами“ (пер. Мищенко, стр. 511).

⁽⁴²⁾ ასე მოიქა ფარისმან I პართელებთან ბრძოლაში (Гагъ—Извѣстія... I, 115—117).

⁽⁴³⁾ ასე მოიქა ფარისმან I-ელის შეიღი ჩატანისტი, ხოცა თავის ბიძა მიტრილატთან გამართა მოლაპარაკება (ibidem, стр. 120—121.)

არაან შოსხენებულია; როგორც ვიცით, ამ თან შეტექს მათი დოკუმენტი და დოკუმენტი გადასიყვრი შეწერდება სამდგრად იყერიას შეფეხსაღ სთკლიას. მაშესადამე ივერიას მეფეებად უნდა ჩითედადოს ის პირია, რომელი ნიც წესს წერილი გარეთ წოდებულ „რმაზის შეფეხსაღ“ არაან მახსენებული; შეთავე რაგის („მტხვის შეფეხია“ ხია) სახედები კი — ემეფის შეთავა, ე. ი. მთავარ-სარდალ-შაჟულთ-ჭევესთა სახედებს უნდა წარმოადგენდეს.

ამით გათვალისწინებოთ წესს შენიშვნებს ეგრეთ წოდებული ითა-შეფეხ-ბისა შესახებ ძველ ივერიაში და ადერების მომდვერი შეფეხია ისტო-რიას სისტემატიკურ შესწავლას შემდებარებას გადავდებთ.

ტაბერიუსი: მეფე დაგვინიშვნეთ. ტაბერიუსმა პართელების იგულიშვილთანა
ნა ... ტანიდატი, რომელიც სამეცნი გვარის წაშლამაცადი იყო. ხო-
ლო, რომ ტანიდატის უფრო ადგილით შიეღო სამეცნი უფლება, ტა-
ბერიუსმა იყერის მეფეს მიტანიდატის წერილობითი ბრძანება ბუბ-
ზავა — სომხეთს შესეთდა, რათა პართაის მეფე არტაპნი იძულებუ-
ლი გამხდარიყო შეიღის სამეცნი კამოლაშქებულიერ (სომხეთში),
და, ამგვარათ, საკუთარი ქვეუანა (პართა). დროუბით დატოვება (რა-
თაც, აღმართ, ტანიდატი ისარგებლებდა და არტაპნის უმსეთესოდო
პართელების დამსრუბით სედ ადგილათ დაიჭირდა პართაის ტახტი).
მართლაც ასე მოხდა; მაგრამ ტანიდატი დადგნენს არ მფლარა (პარ-
თაის) ტახტზე: არტაპნის შოთისარა სკეოთება და გაუსიარებათ
განდევნა იგი. ასეთი აშშები მოხდა პართაიშით, — დასქენს ისტორი-
კოსი ²⁾.

როგორც ტანიდატის შოთისარიდან სხის, არტაპნის შეიღი არ-
სკი, რომელიც სომხეთში მეფიოდა, იმავე 35 წელს მოუკდაგო;
იმავე წელს მომკდარა ივერიის მეფე მიტანიდატ I-დე ³⁾). ამას შემ-
დებ ივერიაში გამეფებული მიტანიდატის შეიღი „ფარსმანი“, ანუ
ჩენი წეაროვანი ფარსმან I-ლი, ხოლო სომხეთში — იმავე მიტან-
დატის მეორე შეაღი, ანუ ფარსმან I-დის ძმა — მიტანიდატი ⁴⁾.

ამ გვარათ, კოველ გესტის გარეშე, რომ ივერიის მეფეს მატ-
რიდატ I-დეს უმეტეს 35 წლამდე, როდესაც ივერიის ტახტი დაუ-
ქრია მის შეიღის ფარსმან I-დის.

2. თავისი შეფინავის პირველსაე წელს (35 წ.) ფარსმანმა შექ-
ვარა დიდიხადი ჭარი ივერიდებისა, შექსა სომხეთს და დაბურო
ჭადაქი არტაქასტა, ანუ არტაქატი (რომელიც იმ დროს სომხეთის
დედაქადაჭად თოვლებოდა და მდებარებოდა არაქსის მარცხენა საპა-
რანი). ეს რომ არტაპნის გაიგო, მოუწოდა თავის შეიღის თრთვეს,
დააკადა მის მაგივრ შერი ქიაქია, მისც პართელია დაშტარი და
პატი აფრინა უცხოელ ჭართა დასაქირავებულადაც. ფარსმანიც, თავის

²⁾ Латышевъ — Извѣстія... I, стр. 621, стрк. 28—50.

³⁾ Ганъ — Извѣстія... I, стр. 115.

⁴⁾ Латышевъ — loc. cit. стр. 622, стрк. 1—4.

შერიც, შეერთდა აღაბნელების და მოუწიდა სარმატებს, პირველის მარკიზი გან-
გან ზოგი ფარსმანის დაქტირება და ზოგიც მის მოწინააღმდეგის პარ-
ოლებისა და სომხების. მაგრამ ფარსმანს შეწრავდ გზა გადაუკრა ამ
უკანასკნელთა მოქადაგის სარმატებისა და სომხების, რას გამოც თრო-
და და პართის ჭარი, რომელიც უმთავრესად ცხენისნობაში შე-
დგებოდა, განმარტოებული დარჩენ. ამით ისარგებდა ფარსმანს,
რომელიც ცხენისნობის გარდა, დადასადი ქვევითი ჭარიც ჰქვდა, და
თროდი პირდაპირის აშში გამოიწყდა. თროდს იმედი ჰქონდა, სომქე-
თა და დაქტირაებულ სარმატების ჭარს შეერთებოდა და, ამიტომ,
სცდილობდა მანამდე ფარსმანის პირდაპირ აშში არ გაჰქონდოდა. ამის
გამო ფარსმანი იტელებული შეიქნა პარტიზანები პირდალისათვის
შეიმართა:

დღეს რომ უკრათ პართებითა პანაკს დაეცემოდა, ხეად სა-
ძალარ ადგილების წილგებდა ხელში, ზეგ მოუღის პანაკს ჭარს შემთ-
არტებშიდა, თითქთს აღვა შემთავდოთ, და ეთვედ ღონეს ხმარობდა
შეტერი შეევიწროებია და გაუბრაზებია. შართდაც ამ ხერხმა გასწირა
და მოთმინებიდან გამოსულის პართებიმს გადასწევიტეს ფარსმანის
ჭარსა და მის მოქაშარეებს საბოლოოთ შეიმოძღვებოდენ. ჭარმა
თროდე შერით იწეო შზადება. აღმოსავლეთის ხალხთა წეველებისა-
შებრ, თროდმა მიმართა ტრაპეზისა და თავის ქქას; მან მოაკინა თა-
ვის ჭარს ართებდების სახელი, შათი სამეფოს დიდებულება, და შე-
უდარა იგი მათი მოწინააღმდეგების, იყერილთა მოქაშაგირების
„სიმღაბლეს“. ამავე ღრის ფარსმანი თავის ჭარს შედგების სიტოვე-
ბით ამხნევებდა: „ჩენ არასოდეს არ უკოფიალურთ პართებთა ხელ-
ში, და, ამიტომ, რასდენათაც უკრო შედგრათ ვაბრძოლებით დღეს,
მით უფრო შეტე სახელის მოვაბიტებით გამარჯვებით; ხოლო თუ შეტეს
ზურგს უტავენებთ, სირცხვილი და დაღუპვა არ აგეცდება. შექედეთ
აქ ამ ჩვენს მრასხნე რაზმთ წეობას და იქ, იქროვერცხლით მო-
სილს, მიღილების (=პართების) დაშქას! აქ უავაცებია, იქ კა—
საშოგარით!“

გაიმართა პირდალა. სარმატებშა შალე უკაგდეს შევიღდე-ისარი
და პართების პირდაპირ ხმარობა მიმართეს. ამთ მიჰევნენ იყერის-
ლები და აღაბნელები. დაწეო წეველებრივი შეხდა-შეტაქება და

ესან დახვა. აქ ცხენთხანი ჭარი ქვეთებსა სოფლავს, უმარტინები
რაზემი ქვეთებს აწევბა და შედგრათ არღვევს. უკე ივერიულებისა და
აღმანელებისა დაუწეს პართულებს დატყვევება და ცენიდან ჩამოგდე-
ბა. შეირეა თრთდის დაშერი. მაგრამ ჭურ კადვე რეგდა სათქმედი
იქთ, თუ ვის სასარგებლოთ გადაწედებოდა თმი. სწორეთ ამ ღრთს
ფარსმანი და თრთდი შეკრიებ ბრძალაში, მაშაც მაქხმარენ, ფთხა-
ლები გამხნევეს, და, იცნებს თუ არა ერთმანეთი ტანისმოსით,
მსწრაფდ პატარებ ერთმანეთისაგნ შებუბის სროლით. ფარსმანმა ისე-
თის სიცხრით მაიგდო ცხენი მოქინავდებებებე, რომ ამ წამსევ
გაუხერიტა შეზარადი, მაგრამ მოქინავ გედარ განიმეორა, რადგან გა-
ქნეულების ცხენმა მსწრაფდ გააჭან ქვემოთ, ხოლო თრთდი თავის-
მა რაზმებმა დაფირებს. უკრათ გაურცელდა ტევილი ხმა, თრთდი
მოკლესო, და პართებმა პირი ისრენებს. ასე დათავდა თრთდისა და
ფარსმანის ჟეტავსა. ამს ჟეტავ არტანი გიდვე ჟეტავ, სომ-
ხეთი ხედში ჩაეგდო, მაგრამ კედარადებრი გაწეო, რადგან რეურიუ-
ლების რომაელები ქვემაგდებენ⁶⁾.

სწორეთ ამ ღრთს უნდა გაუთვირდეს ფარსმანის მის ზატრი-
დატის სასომხეთში გამოიტება, რასაც დიონ კასთოსი მოიხსენებს,
როგო ამბობს: „სომხეთი მიიღო მითრადატმა, რიცორცა ჰიავს,
შეიღომა მითრიდატ ივერიულისამ და ამის მომდევნო მუფის ფარს-
მან ივერიულის მსამათ“⁷⁾. ეს მოხდა იმპერატორ ტიმერიუსის მე-
ფიობაში. ხოდო, როგო რომის ტახტი გათას (= კა) გადაგრძელ
დაიწიონა (37—41 წ.), მან ამ ზატრიდატს რადაც თომირობა შე-
ამნინა, რომში დაიბრა და ბორკიდი დაჯვე⁸⁾, ხოლო მცირე

⁶⁾ Гань—Извѣстія... I, стр. 115—117.

⁷⁾ Латышевъ—Извѣстія... I, стр. 622, ст҃рк. 1—4.

⁸⁾ Ibidem, стр. 622, ст҃рк. 10—13. აქ მიტრიდატი შეცდომით
(დოონ კასიოსის) „ივერიის“ მეუკედა წოდებული, მაგრამ, როგორც თა-
ნამეცროვე ტაცირის მოწმობილანა სჩანს, ეს იყო „მიტრიდატი მეუკ
სომხეთისა, გაიოს კეისრის მიერ რომში გაწეული“ და არა მეფე ივე-
რიისა, სადაც ამ ღრთს ფარსმანი მეფობდა. ნამ. Гань—Извѣстія I,
стр. 117. ст҃рк. 13—14 ქვემოდან.

სომხეთი შისტა ვადაც კოტილის²⁾). ეს იუთ 39 წელს პრინციპი და
დებ¹⁾). შადე გაის ქადაგულა შეფერულის შესხერდი შეაწია,
და შისი ადგილი დააქავა შისმა ბიძაშ ქადაგის მისმა (41—54 წ.).¹⁾
ტაცირის შეაწმობით, ამას გაათვალისწიფება სომხეთის შეფერ
დარი ბორკილისგან და ურჩია, ფასისმანის დახმარებით, გვდავ და
ჭირა სომხეთის ტახტი¹²⁾). ამ დროს პრინცის სამეფოში დადა
განხევქადება იყო და, ამის გამო, მიტრიდატის მშვენიერი შემთხვე
ვა ქადეთდა, რომელი ჯარის დახმარებით სომხეთი დატესრია. შერ-
თადა, მიტრიდატის შოთრათბა დროიდით შეირე სომხეთის შეფერ
გატილის შეაჩერა, მაგრამ, როცა ამ უკანასკნელში კეისრისგან წერი-
ლი მიიღო, იმულებული გახსნა თვეითი განხრას გვაძლია დატოვებათა, და
მიტრიდატის დაუბრკოლებულიათ დააკავა სომხეთი; თუმცა თვეითი სას-
ტიკი მართველთბით მადე თავი შეაქცია ქვეშენდომებს¹³⁾). ამას
დაურთო ფურსმინის განხეთქმდება.

ამ თვეთ ამ განხეთქმდების მთვარე ისტორია, როგორც მას
იგივე ტაცირი გადმოგვცემს. მოგვევს კულებლივ, რადგან ეს ის-
ტორია შერვალ შესრიცა ჩვენთვის სუერადებით, როგორც დაშასხა-
ხაუქედი ამ დროის შეფერა ზენ-ჩეგედებასა და, შეირე შერით,
როგორც მაჩევენებელი იმისა, თუ რამდენი სცდების ადგილობრივი
შემცრანება, როცა ფარსმანის დროინდელ ფერის სომხეთის ქე-
შეგრძომ სამთავროდ სოფლიან და თვეთ იყერისაც თოშეფობით და-
სუსტებულ სამეფოდ წარმოადგენენ. ტაცირის შოთხრთბა გვიმტკა-
ცებს, რომ ამ დროს ივერია არა თუ ორ-შეფობით დასუსტებული
არ იყო და არ სომხეთს „ქმითისდევითდა“, პირიქით, იმდენათ
ძლიერი და გავლენიანი იყო, რომაკედების დახმარებით, რომ სომ-
ხეთშა ზედიზე ქართველი დინასტიის თან წარმოადგენელი ჰქო-
და გამეფებული და შართიის სამეფოსაც კა საკონებელში აგდებდა.

²⁾ Латышевъ—Извѣстія... I, стр. 622. стрк. 5—6

¹⁾ Ibidem. прип'ятаніе—1-ое.

¹¹⁾ Веберъ—Всеобщ. Исторія т. I, стр. 653.

¹²⁾ Гань—Извѣстія... I, стр. 117. ზეად. ზემოთ სოლიო 8.

¹³⁾ Гань—Извѣстія... I, стр. 117—118.

„იმ დროს პართაკ განაცემდა ბერძენი ხასის შეიძლი გვიყვარულობა
ბეზ I-დი, რომელმაც სამეფო ტახტი დავისი მშების თანხმობით
დაიწინა; ივერიულებს ჰქავდათ ფარსმნა, შემქვიდრეობის მაღისთ;
სოდათ სომხეთს მართვდა მისი მსა შატრიდატი, რომელსაც წევნ,
რომელები ვეხმარებოდათ“. ასე აწებებს თავის მოთხრობას ტაცია-
ტი. „ფარსმნას ჰქავდათ,— განაცრძობს იგი,— გაფი რაღაშისტი, შშე-
ნიერი ტანადი, არა-ჩეკეულებრივის მაღის შექონა, უფერდგარს საუ-
რა გარჯომობაში დახელოვნებული და უკედა შეზობედ კრიბში სა-
ხედ-განთქმულით. რაღაშისტი ისე ხშირათ და დაუფლავად სწირდა
სოდეს, მამიხემის მოხუცებულობისა გამო იყერა უმნიშვნელო სა-
მეცნობ რჩებათ, რომ ვევდის კრიგათ ჭერნძა შეტევისილი შისი და-
ფარული სერვადები. შეცოდან ფარსმნას ეშინოდა ამ გაფლენახისა და
საგასისთვის საუფარედ ახალგაზდა კაცისა და სცდილობდა სხვა შერთ-
საცნ მაჟირა მასი უწავდება; იგი უთათებდა რაღაშისტის სომ-
ხეზე, გუნიგბოლდა— ერთ დროს შე თვათონ გაფლენე იქიდნ პართუ-
ლები და სამეცნე შიტრიდატის ჩაგდარეთ, მაგრამ ურჩევდა: აშეარა
მაღადობას წე მამართავ, არამედ მოხუცებული დრო შეურჩე და
მოუფლონებულთ თავს დაესხით. მართლაც, რაღაშისტი დაადგა ემზ-
კობას: განგებ მამართან ვითომ განხეთქილება ჩამთაცდო, მაგიდა თა-
ვის ბიძა შიტრიდატთან, შესწავლა— ჩემი დედინაცევის შტრიბას-
ველარ გაფლებით, და სოხოფა თავშესაფარი მიეცა. შიტრიდატშა შე-
იმინა თავისი მისი-წულის თხოვნა, შევიდა მისს გატერებულის მდგრა-
მარტობაში (შიო უქეტეს, რომ რაღაშისტის ცოდად მისი ჭალი ზე-
ნობია ჰქავდა, ხოდო შიტრიდატი— როდაშისტის და, კ. ა. თავისი
მძის-წული), მოკეტენა, დაუსტავა და ისე მაიღო, როგორც დაიძიო-
შეიდა. მაგრამ სატრიკათ შიტრება, როდაშისტმა ისარგებლა შიტ-
რიდატის გუდრიფელი ნდობით, გამართა სიადემდო ინტრიგები და
სიამხის კარის-კაცები ასაჭანებლად მოაშჩადა. შემდეგ, ვითომ-და
შესარიცებლათ, თავის მამართან დაბრუნდა და უფლებივე ნიმუშებდარი-
აფხობა, თანაც ექმნებოდა: საქმე იმ ზომიზეა მაუყანილი, რომ ახლა-
იარაღის შეტი აღარაფერია სტრიტო, ფარსმნის დადანის აღარ უფა-
ქრინა; შიზეზად ის მოიდგა, რომ, როგორც აღანებულების ვერშებო-
და, რომელების დახმარება ვთხოვე, მაგრამ ჩემი მძამ, შიტრიდატ-

მა, ხელი შემიშადათ; ამ შეურაცხეობას მე მას კერ გაუტიშოვოდათ მურს მისი სამეფოს დაქცივით ვიძიებთ. მართლაც, თავის შედეს გაატანა დიდქანი ჭარი და გაისტუმრა მიტრიდატის წინააღმდეგი. რადაშისტი მთელოდნედათ შეესია მიტრიდატის სამფლობელოს და თავზარი დასრული მიტრიდატის, რომელმაც გამოიტანი გელარ გა- ბუდა დარჩენა და გორჩეის სიმაგრეს შეაფარა თავი, სადაც ას დროს რომაელების გარნიზონი იდგა პრეზენტის პოლიტიკისა და ასის- თავის (ცენტრალისტი) კასტერის უფროსობით. საომარის მშენებისა და ციხის ადგის წესს ბარბარისები სრულად არ იცნობდენ, რომაე- ლების კი ეს საქმე საუცხოოთ ჰქონდათ შესწავლიდა, რის გამოც რა- დაშისტი, რამდენიმეს უსარგებლოდ და უმნიშვნელოდ იქრისის შემდეგ, ამედეტუდი გახდა ქალაქისთვის აღეა შემოურტვა. როცა დარწმუნ- და, რომ ძალით ვერას გახდებოდა, ფულით მოისუიდა კერცხდის- მოუფარე პრეზენტი (=პოლიტიკი), თუმცა კასტერი (ასისთვი) ავა- ცებუდა მას და სიხოვდა: წე დაღუპულ შეფეს (მიტრიდატი) და ფუ- ლის გულისთვის წე წარმოევ სიმსეფას, რომელიც რომაელებისა- გან აქვს ნაბოქებით. შეგრამ ამ სიტყვების წინააღმდეგ პოლიტიკი- საბურად შედამ შტერით სიმრავლეს ასახელებდა, რადმისტი კი — თავის მშენების ბრძნებას. მშენ კასტერიმ სიხოვა მათ ცოტა-ხნობით თბი შეეტებით და, როცა თხოვნა აუსრულეს, ივერიაში გასწია ფუ- რასმინისავენ, რათა თბის მისმომაზე დაკანისმებინა იგი, ხოლო თუ მიზანს ვერ შეაღწევდა, სირიის გაშებ ტიტ უმიდი კვადრატისთვის ეზობებინა კველივერი, რაც სიმშეთმი ხდებოდა¹⁴⁾.

— წავიდა, თუ არა ასისთვი, პრეზენტმა, თითქოს მძიმე შე- თვალყურისაგან განთავისუფლდათ, დაუწეო მიტრიდატის წევა — შე- რიგების პირობები მიედო. მძებით, — არწმუნებდა იგი მუეკს, — ერთმანეთში მშენდობაზათ უნდა ცხოვრობდენ, მათ უმეტეს, რომ შე- ნი ცოდი ფარსმანის ქადა, ხოლო რადმისტისა სიმშრი სართ; ავერიალებია ესდა უწინდევზე უფრო ძლიერია არან, სიმხების გა- ცენტრითა და მოდილატობა კი კველასკან წილადით; წეჭნ დაკვრ-

¹⁴⁾ Ганъ—Извѣстія... I, стр. 118—120.

ხენია მნილოდ ციხე, სანთვაგე სრულიად შემოგევდა, უფრომ მომზადება და მეტად შემოგევდა, უძველესია და თავი დაანებო და ხელი მოაწერო ზაფის პირობებს, რომელიც სისხლის ღვრას მოსპობენთ. მარრა-დარი კოქმანიადა, რგო არ ქნდობოდა პრევეტის რჩევას, რადგან იცნობდა რიგორიც ანგარების მოუკრე კაცს და თანაც გარეათ ან-სოფდა შეურაცხეოფა, რომელიც კრისტე პრევეტის მეფის კრის-კრი ხასას მაჟენა".

"ამასობაში კასტერი მიყიდა ფარისმანთან და მისამართი, ავერა-ელებს კორნეის ციხისისთვის აღდა მოეხსნათ. ფარისმანი სიტუაცია თათქოს დათხნებდა, მაგრამ საიდუმლოთ რადამისტან კაცი აფრინა და შეუთვალა, რაც შეიძლება აღდა დაქრიჭნება. ბილიანის კადებ მიუმატებს ფერდი დადატისთვის, და ამანაც წესით მოიციდა ჭარის-კაცები, ჩაკონა ზაფი მოკითხოვათ, ხოლო, თუ უარს მიაღებდენ, მუ-ქრიათ უმოქმედნათ—ციხიდან გაყალთო. სადღარები მართლაც ასე მოიქცენ, და მატრიცარი იმუდებული გახდა აუცილებლობას დამია-ჩიდებოდა: მნ დანიშნა დღე და ადგიდი ზაფზე მოსალაპარაკებდათ და ციხიდან გამოვიდა" ¹⁵⁾.

"დანიშნულ დღეს და ადაგას რადამისტიც გამოიხადდა თავის ბამასთან, გადაუხდა მას, თავის თავს შეიღს უწოდებდა, ხოლო მიტრიდაც თავის მამასა და სიმამრის, კუთიცებიდა: შენს წინად-მდებ არც რა გამოსა გიხმარ და არც საწამლავსათ, და ამ ტებიდ სიტ-კებით გაიტაცა იგი მასლობელს ტექში, სადაც მას გითომენ ნა-ბრამები უნდა ჰქონებოდეს მსხვერპლის შეწირვის სამზადის, რათა ზაფის პირობაში ღმერთების წინაშე კოფიდისთ დამტკაცებული. მე-ოვებს ჩევედება აქთ, როცა ხელ-შეურევისას („ДОГОВОРЪ“) ახ-დენენ, მარჯვენა შედაქს ერთმანეთს მკლავში გამოსდებენ და ცერების ერთმანეთზე მაგრათ მანასეგავენ ¹⁶⁾). როცა ცერების ბოლოებით სი-სხლით სკმით მოგრიფდება, თდნაც უწევდეტე და შევეები ურთ-მანეთს რამდენსაშე წვევას სისხლს გამოსწენიან; ამამი გამოიხა-

¹⁵⁾ Ibidem, стр. 120.

¹⁶⁾ საცურადლებოა, რომ ქართული სიტყვა „ხელ-შეურევისა“ პირდაპირი გამომხატველია ტაცირის მიერ აწერილი ჩეულებისა.

ტება საიდუმლოება ხელშეპრედიცია, რომელიც სისხლით გადასახლდება. იწმინდება, პურაზებას ღებულობს. რადამისიტი ამ წევედების შემა-
სრულებელი პირი წამდაწინეთ მოსეიიდელი ჰეთლებიდა და, როცა მან
წევედების ადსრულება დაიწუო, კერძო, თათქოს რადაგას ფეხი წა-
მოვრა, დაერა, მიტრიდატის შეხებში ხელი წატანა და წაქცა. ხალ-
ხიც ამას უცდიდა, მიყვრდა მიტრიდატის, შეუჭრა ფეხებში ბრავილი
და ასე სამარტინითთ წამუანა სასწევდის მისახედებათ. უბრავი ხალ-
ხიმა, რომელიც უფლაზე შეტა თუ შევიწავებული მის შეფილმა,
მიტრიდატის დასწრება და ცემა დაუწეო, თუმცა ადმინისტრი ისეთი
პირებიც, რომელიც ძლიერ შეაწესა ბედის ასეთმა ცვალებადობას.
ცოდნა და მცირე წლოვანი შეიღება უკან მისხედებს მიტრიდატს;
მათი მოთვემა აუკ-მარეს აურებდა. იგინი სხვადასხვა ერლებში წა-
სუს და ედოდეს ფარასმანის ბრძანების შესრულებას. ფარასმანისა-
კი შოთვიდა ბრძანება თრიაფე ცოდნ-ჭრით სიკედილით დაესაჭათ.
რადამისტრმა დაცვა თავისი სიტება, მიტრიდატისადმი მიცემულია,
მაგრამ მამის ბრძანებაც მტკარეთ შეასრულა: მან არ მოაკედევინა
და და ბამ არც კინით, არც საწიმლავით, არაშედ შეაწეს და-
წვინა, ზემოდან აუკარებული ტანსაცმელი დაუწევინა და მოგუდა. მა-
ტრიდატის გაფეხი გამედეს მშობლების ტარილი და სიკედილით და-
ისაჭენ".¹¹⁾ დანართი არ მიამართება მარტინის მიერთების დროის გარეშე.

"რომელიც რადამისიტი მიღარველობაზე ური უთხრეს და ფა-
რასმანს შეუთვადეს — სომხეთიდან ჭარი და თავისი შეიღი ბავება-
ნა. მაგრამ, როგორც სხანს, რადამისიტი ეს ბრძანება არ შექსრუ-
ლებდა, ასე რომ 52 წლის მისხლიბლათ პართიის შეიქს ვოლოპეზე
I-დას მასთხ შეკავება მოუხდა. მან შეკარა დიდხდები ჭარი და ბა-
მოუმართა სომხეთისკენ, რათა რადამისიტი განხდება და მის ნაცე-
ლად თავისი მის ტარადატი დაეხამსა. ვოლოპეზის ჭარი იმდენათ
მომზადებული აღმოჩნდა, რომ ივერიულებმა უბრძალდებათ შატო-
ვეს ქე. არტაქსატა და ტავრასხოტერი. „მაგრამ ცაფმა ზამთარმა,
საკედების უქონდობაშა და სნულებაშა, რომელიც ამის გამო განხდა

¹¹⁾ Ibidem, ctp. 120—121.

ჭარში, — უოველმავე ამან ჭოდოგეზი აიძულა — დაწესებდა გრიშკა მომავალის მტოვებია".

„გავიდა ოუ არა ფოლაგეზი სომხეთიდან, რადამისტრი კვლავ შექით ამ შეარეს, რომელზედაც ძღიერ გაბრაზებული იყო დადატის გამო. ჰართადა, სომხები მიჩვეული იყვნენ ბრძა მორჩილებას, შეკრამ აქ კა მოთმინების ფიალა აღვესოთ და იარაღოთ ხელში მუშავერტეს შეფის სასახლეს". რადამისტრმა შხოდოდ გაქცევით უშეველა თავს. შენ თან გაითოდა თავისი ირსეული ცოდნი ზექნიბა, რომელმაც დიდხანს გვდარ შესძლო ცხენისხობა და შეკვედრა ქმარს, მირის ხელში ცოტხადა არ ჩაეგდო. რადამისტრმა გვდარ გაუძლო ცოდნის ტანკვას; აუკანა ხელში, ჩასცა გვერდში შხვიდი და საკუთრის ხელით გაატანა არაქისის ტანდლების, რათა მისი სხეული სხედს არავის ჩაგანმონდა ხელში; თვითონ კა ივერიასაკენ გასწია. ამასთამაში ზექნიბა წევამს ნაპირზე გამოაგდო, სადაც იმ დროს კოდაც შეკვედის იმურიყებოდენ. ადმინისტრა, რამ ზექნიბას ჭრილობას სისიცვდიდთ არ უიფლიუთ; შეკვებმა შეამნიერს, რომ იგი კიდევ სტრატეგა; ტანისმოსტე შეატყოს — უბრალო სამომავლობისა არ უხდა იუსით, შეკვებეს ჭრილობა და, რაც კა გაუწიობოდათ, სოდელური წამლობა არ დაუკლიათ. „შემდეგ, როცა გადგეს მისი გინაბაბა და თავგადასავალი, მიიღვანეს ქალაქ არტაქსატაშა და იქიდან საზოგადო ხარჯით გაუზიავნეს იგი სომხეთის ახალ შეფეს ტირიდატს. ტარიდატმა ზექნიბა ძლიერ ზოდილობისათ შიაღლო და ისე შოუშერა, როგორც დედოფალს".

ამას შემდეგ რადამისტრმა კიდევ რამოდენზერმე დაიჭირა სომხეთის ტანტრა, შეკრამ იძენებულებუ განცდების იქნა იქადან. დასის-რედ, ნა წლის დამდევეს, პართელების საბოლოოოთ დაიპერეს სომხეთი და რადამისტრიც იძენებული გახდა სომხეთზე ხელი აედო. უკანსკენებ, ნა წლის, „ფარსებშინი შოტედა თავისი შეიდი რადამისტრი, ფოთოს როგორც შოდალატე, და მით ერთგულობა დაუშეტავა რომაევებს" ¹⁸⁾.

ამას შემდეგ ფარსებს I-დის შესახებ ჩვენ აღარა ვაციათ რა.

¹⁸⁾ Ibidem, стр. 121—123.

შხვდოდ მცხეთის მახლობლად ნაპოვნია ქვის ბერძნული წარწერებულითა წმუნები, რომ 75 წელის ფარაონისა უკვე ცოცხალი აღარ უნდა ყოვლიც, რადგან ამ წელის წარწერა ივერიის მუფედ ასახულებს „ფარაონის შეიდას“ მიტრიდატს, და თან გვიჩვენების, რომ უკანასკნელია თანამედროვე უთვილია რომის იმპერატორის გენერალების (70—79 წ.). ამიტომ, გვთხებთ, ძღიურ დაშარებული არ გაქვებით სისამდგომეს, უკუთუ ფარაონ 1-ლის მუფლის დასასრულად მე-70 წელს დაგსცებთ.

ამცხარათ, ფარაონის პირველს, წევნის ჭრითოდოვით, უნდა ემუფნა 35—70 წლების შორის ქრ. შემდეგ, და არა 72-დან 87 წლამდე, როგორც ეს წევნის ისტორიაში ღლებიდე იქნა შეღებელი¹⁹⁾.

3. ფარაონის მომდგრანთ მუფეს ჭრთველი წეართვები ააზღვრეს ანუ „არსებ“-ს ქახის²⁰⁾; უცხოელების კა იკა ცნობილი უთვილა „მიტრიდატის“ სახელით; მასადამ იკა უნდა ჩაითვალის მიპრადატ მე-III-ელ.

ამ მუფის შესახებ „ჭრთვის მოქმედის“ ქრონიკა, სახელის მეტს, არავათარ ცნობას არ იძლევა. „ჭრთვის ცხოვრება“ კა ბევრის დაპარაკობს, მაგრამ, როგორც წინა წერილში გამოგარკვევით, მთელი ეს მასადა წევნის შემსატანეს ამოდებული ჰქონია სომხის ისტორიკოსთა ზღაპარ-თქმულებაზე²¹⁾, რის გამოც იძლეულებული გართ ადანშედ მასადას გვერდი აუგართო და წევნი გამოკვდეს შეკრდატ შე-III-ის შესახებ ჯერ-ჯერობით იმ ცნობებით შევზღუდოთ, რომ მცხვლაც მცხეთის ქვის წარწერა იძლევა, აა ამ წარწერის თარგმანი: „ამცხარტორმა, ქვისარშა ვესპასიანემ, ავტოკროსი, ღილმ მღვდელ-მთავარმა, მეშვიდეჯვარ ტრამერის უფლებით შემთხვევში, ტრამერ-ტრომ მეთოთხმეტეჯვარ, ქონისელმა ექვნერ და არჩეულშა მეშვიდე-ჯვარ, სამშობლოს მამაშა და ცენზორშა; და იმპერატორმა, ტრიტ ბე-

¹⁹⁾ ვახუშტი—საქ. ისტორ., გვ. 46.—ჩვენის ფიქრით, ამ ფარაონის დროს უნდა ყაუთვოდეს ქრისტეს მოციქულების ქაღაგება დასავლეთ საქართველოში 50 წლის მახლობლად ქრ. შემდეგ.

²⁰⁾ ქ.-უხოვრ. I, გვ. 62.—სამ. ისტ. ქრონ., გვ. 10.

²¹⁾ იხ. წინა წერილი სხვლილები 53—60.

ისარმა, კვეუქტოსის ქემ, ტრაბუნას უფლებით შექუთგადა—ამასთან სიადმა, ტერზორმა; და დომიციანე პეისარმა, კვეუქტოსის ქემ, სამ-
ჯერ კონსულმა და მეთახუჯერ არჩეულმა—იყერთა შეფეხ შირი-
დატს, შეფის ფრასმანის ქეს, პეისარისა და რომელი ხადხის შეფო-
დარს, აღუშებს ტიხე²²⁾.

როგორც ამ წარწერიდან სჩანს, შირიდატი წის შეფობაში
საქართველოსა და რომელ მორის მეგობრული განწევიდება უოფი-
ლა, რის ნიშანადც რომის იმპერიულობის: ვებასათხეს, ტატესა და
დომიციანეს შირიდატისთვის ტიხეც კა აუშენებდათ.

ამგვ წარწერაზე ვაშეარქოთ შიჭრდატ წის გარდაცვალების თა-
რიდაც, რომელადც ჩვენ მიგდინია დომიციანე იმპერიულის შეფო-
ბის უკანსკენელი აუ 96 წელი ქ. შემდგებ, რადგანც, როგორც
წარწერიდან სჩანს, შირიდატი თანამედროვე უოფილა რომის ბე-
ირისა: ვებასათხესი (71—79 წ.), ტატესი (79—81 წ.) და
დომიციანესი (81—96 წ.). მასასადმე ჩვენი თარიღი განსხვავდება
დღეშეც შირიდატი თარიღისაგან (103 წ.) მხოლოდ შედის წლით,
რაიც სრულდად უმინძენელო განსხვავებად უნდა ჩაითვალის 23).

ამრიგათ, 70-დან 96 წლამდე საქართველოს ტატეს განაბეჭდა
შეფე შირიდატ შე-პ, აუ ჩვენი წერთვების არსევ წ., რომელის
დროსაც იყერიას დასაცემის მნიშვნელოვანი რომის იმპერიულობისაგან
ჰქონდა ზურგი გამაკრებული. მასასადმე სრული საბუთი გვაქვს და-
გასკენით, რომ არსებ—შიჭრდატ შე-პ-ის შეფობაშიაც იყერიას წინა-
დედა ხდა და მნიშნელობა წინა აზიის ურთა შორის კოდევ უფრო
უნდა გაზრდილიერ და გაფართოებულიერ და არა დასუსტებულ-და-
ნაკრებიერ, როგორც ეს ჩვენს შემატიანეს ჰქონია.

4. არსოვ-შიჭრდატის შემდებ იყერიაში გამოფეულა ამზაბი
აუ, როგორც მას ქრისიკა უწოდების, „ამაზაბი“²⁴⁾). ამ შეფის
შესხებ არცურთი ჩვენი წერთა დაწვრილებულიერ და არა დასუსტებულ-და-
ნაკრებიერ, როგორც ეს ჩვენს შემატიანეს ჰქონია.

²²⁾ გან—Извѣстія... I, ср. 114. ეს ქვა ნაპოვნია 1867 წ.
მაისის თვეში.

²³⁾ ვახუშტი—ისტორია... გვ. 47.

²⁴⁾ ქ.-ცოცრება I, გვ. 67.—სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 10.

მას კრი უცხოუთის შეკრდები იცნობენ. განვტო ბატონაბატონაში შემდებარებული ქანის მეფების დასდების 103—113 წლები შორის²⁵⁾ და წევნის, არა გვაქეს საბუთი, ამ უკანასკნელ თარიღის ძღიერ დავშორდეთ; შეოდოდ აშჩისების მეფების დასასრულის დავსდებით არა 113-ს, არამედ 116 წელს, რადგან რომაელი შეკრდები აშჩისების მომდევნო მეფეს ფარსმან შე-Π-ეს აღიანე მამერატორის (117—138 წ.) თანამედროვედ სოფელიან; მამასადამე შორის არ ვიქნებით სიხამდგომეზე, უბეთუ ამ ფარსმანის მეფების დასაწყისად და, მამასადამე, შისი წინაშოდგილის აშჩისების მეფების დასასრულად 116 წელს ჩაფილია.

5. აშჩისების შემდეგ ქართლ-კახუთის ტახტი დაჭირა ფარსმან-ქველმა, რომელსაც უცხოუთის შეკრდები, სახელდღირ დათხ კასთა პოპეაზან (დაიბ. 150 წლის მანდობლად ქრ. შემდეგ), „ფარსმან შე-Π-ის“ სახელით იცნობებ²⁶⁾). ამავე შეფეხს იხსენიების შისვე თანამედროვე შეკრალი ფედისათვის არიანი, რომელიც 131—137 წლები შორის კაპადოკიას განაცემდა იმპერატორის დეპატის („Legatus Augusti pro praetore“) სახელით²⁷⁾.

უკაველივე იმში, რახეც ამ შეფის შესახებ ჩენია შატრანე მოგვითხრობის, ისტორიული სიხამდგილის ნაშან-წელი აუცემა შეოდოდ შემდეგს თხსს წონას: ა) ოფიც ფარსმანის სიმბი-ახოვენების ანუ „ქვედაბას“, ბ) მის გვერდით მოყვარ-სარდლის ინსტიტუტის არსებობას, რომელიც იმავე ღრის სამოქალაქო უზრუნველისაც ფარგალა-დგენერალი, გ) სპარსეთის ბრძოლას ტახტის გამო და დ) ფარ-სმანის ხელში სამეცნიერო-გერისის ანუ კოდენიდის უთიქსა²⁸⁾. თოხ-სავე ამ წონას შეგვაძლია იმ ღრთანდელ შეკრალით თხზულებებში მოვუკებელთ საქმით საფუძველი და გამართლება.

სახელდღირ, ფარსმანის სიქველესა და სპარსელებთან ბრძო-ლის დათხ კასთა პოპეაზანი შემდეგნარათ აგვინწრს:

²⁵⁾ ვახტო—ისტორია... ვ. 48.

²⁶⁾ Ганп—Извѣстія. I, стр. 173. ვედ. Латышевъ, loc. cit. стр. 622.

²⁷⁾ Латышевъ loc. cit. стр. 222, стрк. 34—35.

²⁸⁾ ქ.-ცოვარ. I, ვ. 67, 68, 67—69, 69. ფარსელების 10

„იუერიას შეფექტ ფარსმან ქ-ებ განაზრახა აღანები (უკრაინულია დაქვით , „აღანები“) ანუ მასსაგეტები, პართების სამიზანობელოს დასცემდენ, და ამ მაზნით თვის სამეფოზე გამოატარ ისინი. ეს პართაროსები უმოავრესო მიღიას შეესიქნ, შეესიქნ აგრეთვე სომხეთსა და კაპადოკიასაც, ერთი სატევოა, მათ ძღიურ შეარვეს მადა (—სპარსეთის ნაწილი) და უკინ გამობრუნველ მხოლოდ მას შემდეგ, როცა პართიას შეფექტ კოდოგეზე შე-ქ-მ ქრისტიან მოისიყვად იგინა და როცა საქმეში კაპადოკიის მშართველი იულიანის არრაინი ჩაირია. როცა პართებმა ფარსმანის კერავობა შეატევეს, რომემ მოციქულები გაგზავნეს იმპერატორით სანქციულებად. ამავე დროს ფარსმანიც რომეს კაუშკავრ ცოდნასთ. იქ მნ ისეთის წარმატებით დაცვა თავი იმპერატორ ანდრიანისა და სენატის წინაშე, რომ სრულად გაშართველებულ იქნა, ხოლო იმპერატორიმა მას სამიზანობელოები გაუფირთოვა და თეთო მასაც შეუდღიათერით არა-ჩეკულებრივი პატივი შეავა: ნება დართო კაპიტოლიმ მსხვერმლი შეეწირათ, და ფარსმანის ცხენიანი ქნდაექმა მარსის მინდონზე დასდგრათ¹¹⁾.

ეს მიხდა 138 წელს ქრ. შემდეგ. ხოლო იმავე დაზნ-გასით-სის მეთეუ რედაქტა დასტენის, რომ მარსის მინდონზე ადრიანე იმპერატორმა უკადღებით ინახედა „სამხედრო კარჯიშობანი ფარსმანისა, მასი კავასა და სხვა წარჩინებულ (πρωτων=знатицъиихъ) იურიკულებისათ“¹²⁾. ამას ედი სპარტანი უმატებს: „აღრიანე იმპერატორი არც ერთს შეფექტ არ უგზავნიდა იმდენს სანქციუბის, როგორც იუერია შეფექტ (ფარსმანის), რომელსაც, სხვა დადგებულ სანქცირთა შეირის, მან გაუგზავნა სპილო და 500 კაცისაგნ შემდგარი სამეფო ამაღლათ“¹³⁾.

მთავარ-სარტლის ინტამიტურის შესახებ „ქართვის ცხოვრება“¹⁴⁾ გვაძლევს შემდეგს ცნობას:

„ხელით იყო მაშინ სპასპეტი ფარსმან-ქვედისა ეგრეთვე ქვე-

¹¹⁾ გან—Извѣстія... I, стр. 173—174. შეად. ლათыშევ—Извѣстія... I, стр. 622, стрк. 20—35. განის თარგმანი ჩვენ ლატი-შევის თანახმათ ვასწოორებთ.

¹²⁾ გან—Извѣстія... I, стр. 174.

და და გოლიათი, სახელით ფარნაკაზ. ესე ფარნაკაზ ტერმინი უკავშირდება იყო ფარსენისი, სარწმუნო, ქრისტიანი და მისმანდობელი. იგი და-
დგინა ჰიდა-ქალაქისა... და უფლიადე იყვის ფარნაკაზ-სპასპეტი ქა-
ლაქსა შინა; ხოლო შეუე ფარსმან-ქველი იარებოდის და განა-
გებდის სამეფოსა მისაა²¹⁾). ამ თქმულებას საგვებით ეთანხმება
სტრაბონის ცნობა იმაზე, რომ ივერიაში შეივის გვერდით იდგა ში-
სი შეთარე შირი, რომელსაც იმავე სამეფო საგვარეულოდან ია-
ჩნდება და რომელიც ომის დროს მთავარ-სარდლობდა, ხოლო
შევიდლიბიანობის დროს მთავარ-მოსამართლის მოვალეობას ას-
რელებდათ²²⁾). სამწერაროთ, მატიანე ამ შეკნიერს ცნობას კბ-
რეთ წილდებულის ორ-შეფერაბათან აკავშირებს, რითაც, რა თქმა უნდა,
მას ძღიურ უკარგავს ფასსა; მაგრამ თავის-თავად თვით ეს ცნობა
იძეგნათ რეალური შინაარსისა (რაშემასდაც იგი სტრაბონის მოწმო-
ბას ეთანხმება), რომ არ შეიძლება შემცირნეს სედო კარგი ტელი
წეართ ან ზეპირ-გადმოცემა არა ჭიქონდეს; შხოლოდ, როგორც
სხის, ამ წეართით მას თავისებურად უსარგებდნა და ორ-შეფერაბის
ზღაპრით დაუმახინეობდა იგი.

რაც შეეხება ფარსმან შე-Π-ის სედში სამეგრელო-ეგრისის
ყოფნას, ამას ჩვენ კლეოპოლით „ქრისტიან ცხოვრების“ იმ ად-
გილიდან, სადაც ნათელია, რომ, როდესაც, ფარსმანის გარდაცვალე-
ბის შემდეგ, ქართველი სპარსედები შემოიდენ და დაიბურეს იგი,
მაშინ „მეგრელნი დადგეს ერთგულებასა ფარსმანის ძისას“,
ე. ი. საგულიასმევია, რომ თვით ფარსმანის დროსაც შეგრებდნა
ივერიის შეფის სედში უთვიდან²³⁾).

შეირევებს ბარადეფს ამ ცნობისას ჩვენ კრთხმა ზემოთ და-
სახელდებულის ფლაბიოს არარანის მოწმობაში. ამ პრიანშა, კბალო-
კაში შმართველად უთვინის დროს, 134 წელს შეი-ზღვის აღმოსავ-
ლეთის ნაბირები ინახედა დისტანციაშე ანუ ეხდანდედ სოხუმშიდე;

²¹⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 68.

²²⁾ Страбонъ—Географія.. кн. XI, гл. 3, § 6.—Лжава-
ховъ—loc. cit., стр. 8 и 67.

²³⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 70.

ამ შეზურობის შესახებ შან მთხელება წარუდგინა იმპერატორის მიერ კანკონის
რაინის, სადაც მოქმედი ჯინიშვილია შის შეირ სახახი კოდინიდას
წერილი თემები, მდინარეები და ქადაქები ირაპიზინიდან დათხეშ-
რამძე. როგორც მთხელეებიდან სხას, კოლხებია არარანის დროს
დასხლებული კოფიდა შემდგრა თუშებით: საკუთრივ კოლხებით,
დრილებით, მაკრონებით (შეორუ წევდექც., მასედონებით⁴⁴⁾), ზიდ-
რიტებით, ლაზებით, აფსილებით, ავასგებით და სანიგებით,
ან უკეთ, სვანებით; ამ თემთა მთრის თთხს უკანასკნედს საკუთრი
შეკვები ჰყალდათი (არარანის ამ შეზუბის სახელებიც ჩამოთვლილი
აქვს), რომელთაც საშეფა გვირგვიანი რომის იმპერატორისგან წერ-
ნებიათ მიღებული; დრილები კა უკვე გამოსული უთვიდი რომელი-
თა მარინელუბიდან; საკუთრივ კოდაქებისა და მაკრონების შესახებ შთ-
ხესებიდან არა სხას, რომ იგინი რომელების ხელქვეშ კოფიდი-
უონ; ხოდო ზიდრიტებზე პირდაპირ სათქვეშა, რომ იგინი ამ დროს
ფარსმანის ხელქვეშ იუვენო („ПОДВЛАСТНЫ Фарасману“), ე. ა.
სხას, გრის-კოდხების ერთი საწილი 134 წელს უკვე ფარაშმანის
აქ ფარსმან-ქვედსა სკერია⁴⁵⁾). შაგრაშ, როგორც დათხ კასხითი
მიაწმობს, თთხი წლის შემდგებ, საკულტობრ 138 წელს, ადრანეშ
კოდეც გაატაროთვე ფარსმანის საშეფა⁴⁶⁾). ვეონებოთ, დად შეცდო-
მს არ სავიდენო, უკეთ დაჭასკენით, რომ ეს გაფართოება კოდხე-
ბის მხრივ უნდა მომხდარიეთ, თუმცა გადატორით არ შეკვიდოთ უკ-
ნექთათ, თუ საკულტობრ კოდხების რომელი თუმცბი უნდა გადასუ-
ლიეთ ამ დროს ფარსმან-ქვედის შეფილებითაში. ქაბრიტეტრათ
კა საფუძველი გვაქვს გაფიქტოთ, რომ ამ თემთა შერის უნდა კო-
ფიდასკენ უშეფრთხო დარჩენილი დრილები, რომელია თავისასულიბაც,
როგორც არარანის მთხელეებიდან სხას, რომელების უკანოფადების
შეტს არას სტენათ და, მაშესადამე, რომელების თვის ამ სადხის
თავიდან მთხელეება სასიამოვნო უნდა კოფიდიეთ. შესაძლოა ფარ-
სმანის ხედში გადასულიერის ას თემიც, რომელიც რინგ-შორაპანს

⁴⁴⁾ Литвашвили — Извѣстія... I, стр. 222; Тევდ. Ганъ loc. cit.
стр. 149—150

⁴⁵⁾ Ганъ—loc. cit., стр. 174.

(Sarapanis) ხემოდ, ესლანდელს შორაპისა და საჩხერის შეზღუდულობა
ცხოვრობდა, ივერიის დასაცემით 3⁶). მაშასადამე, რომელიც უნდა
დარჩენოდათ: შევა-ზღვის-პირის უკალა ქალაქები, სეანები, აფესები,
აფიიდები, დაზები, შესაძლოა, საკუთრივ კოლხები „შეკრონებით“
ანუ მახედით გადატარდათ.

როგორც წესია ახალგაზედა შეკველევის იქ. ჭავახიშვილის გა-
მოცველებიდან სწავლის, ფარსიმან შე-III-ის დროს ივერიელთა შორის
პირველი უნდა თავი გერეთ წოდებული „აზნაურობას“, რო-
გორც შეძლებულთა, მრავალ-რიცხოვებთა და შეფის საშახურით წარ-
ჩინებულ გვართა წოდებას. ამას ამტკაცების დაინ-კასსითს კოპება-
ნის ზემოთ აღნაშენდა მოწმობა, საჯავ ნათქვამა, რამ მარსის მინ-
დორზე იმპერატორმა ტრაიანემ ინახედა „სამხედრო გარფამიბა-
ნი ფარაშენისა და სწავ წარჩინებულ ივერიელებისთვის“. სიტ-
ეფის „წარჩინებულ“-ის აღაგას ბერძნებათ ზის სიტევა „πρωταγ“
ანუ „πρωτος“, რომელიც აღნაშენს „პირველები“, „წარჩინებულები“
(=„первые, знатные“) და რომელიც ქართულ სახარებაში (შარ-
ქობ. VI, 21) ნათარგმნა სიტევათ „აზნაურნი“. რაც შეეხება

³⁶) ამ თემს კლასიკური მწერლები „ა მ ა რ ა ნ ტ ი“-ს სახელით იც-
ნობენ. სახელდობრ სტეფანე ბიზანტიელი (V საუკ. ქრ. შემდეგ), თავის
გეოგრაფიულს ლექსიკონში ამ ხალხზე ამბობს: „Амарантии—кои
аудаское племя, изъ страны которого течетъ Фазисъ“ (*Латышевъ loc. cit., стр. 254; Шеф. Ганъ loc. cit. стр. 200*). სწორეთ
ამასვე ამბობს ფაზისის შესახებ აპოლონი როდოსელიც, მე-III საუკუნის
მეორე ნახევარში ქრ. წინ: „Вытекая изъ далекихъ Амарантиковъ
горъ, она (р. Фазисъ) впадаетъ въ море“ (*Ганъ loc. cit. стр. 45. Латышевъ loc. cit. стр. 413*). ხოლო სტრაბონი გვარწმუნებს, რომ
ის მთები, საიდანაც ფაზისის ზორაპანში ჩამოგრძენარი ზღოვები გაძო-
დიან, ივერიის ზემოთ არიან გადაჭიმულია (Geographia, —
ხн. XI, гл. 3, § 4). ლაზია, აქ სურამის მთის ის ფერდობი იგუ-
ლისიშემცირა, რომელიც მთებს ზემო იმერეთს ანუ შორაპნისა და საჩხე-
რის მაზრებს ჰყარავენ.—შესაძლოა თვით სიტევა „ა მ ა რ ა ნ ტ ი“-ი
წვერი „ი მ ე რ ე თ ი“-ს გადამახინებება იყოს...

ამ უქნასენედ სიტყვას, რომელიც სპარსელ-სომხერი უწევდება
 (= „ზხა“), იგი აღნიშვნავს „გვარი-შვილს“, „გვართვანს“ (= „ро-
 довитый“), ანუ რიცხვთა, შეძლებითა და სამსახურით გამოჩე-
 ნიავს ანუ „წარჩინებულს“ (= „знатный“). როგორც ფარსმან
 შე-III-ისა და წინამთადგილების ისტორიადნ სჩანს, პირებისა და
 მეორე სუკუნები ქრ. შემდეგ იყერიაში ცენტრალურს უფლებას საკ-
 მათ ძღვიურებამდე მიუღწევთა. ამატომ სრულდად ბუნებრივად უნდა
 წაითვალის, რომ წინეთ მხოლოდ სიდიდითა (= რაცხვითა) და შემ-
 ღებათ ცნობილი გვარები ამ დროს უკვე „სამსახურითაც“ დაწინეუ-
 რებულებულებნებ, კ. ა. გვიჩვარიულებ არა მხოლოდ „გვარითა აზხაურ-
 ნი“, არამედ „მსახურულებიც“ (= „служильые“). ოქტოგის ძა-
 ლით ვკინებთ, სამსახურითა იქნება ბ-ნი ა. ჭავახაშვილი, როდე-
 საც ამბობს: ქართველი „საწოდებრითა ტერმინთლითის ანალიზი გვა-
 ჩინებს, რომ სრულდად სტურით არ არის სკართველობის სოციალუ-
 რი უთანასწორობის წარმოშობის მიზუზი უნიკ ქვეყნების გაედენაში
 გუძითთაც“³⁷⁾.

დაგვრჩნა გამისარევები ფარსმან-ქვედის გარდაცვალების თარი-
 და. ვასტერის ანგარიშით ფარსმანის შეფოთის უნდა დასრულებულიერ
 129 წელს ქრ. შემდეგ³⁸⁾). მაგრამ, როგორც დაინ კასიონი მოწ-
 მობს, ეს შევე 138 წელსაც კა ცოცხალი უთვილა და რომშე მარ-
 სის მანძილზე ვარგაშით ადრიანუ-იმპერატორი ადტაციაში მოუკეთ-
 ხია. სჩანს, იმ დროს იგი ძღვირ სხივითა არ უნდა უთვილიერი. ამა-
 რომ, ვკინებთ, შორის არ ვიქენებთ სინამდებარეზე, ჰქონე ფარ-
 სმან შე-III-ის სიკედილის თარიღის დავდებთ, სეღ შეიარ, შე-140
 წელს ქრ. შემდეგ. მაშესადამე, ფარსმან-ქვედის შეფოთის წეტნ ვა-
 გარიშობით 116—140 წლების შორის ქრ. დაბადებადა.

6. ფარსმან-ქვედით თავდება „წართლის-ცნოდებაში“ ეპრე-
 წოდებული „ორ-მუფლიბის“ ხნა. ამას შემდეგ მატანე ისსუნიებს
 შხვდოთ ურთ შეფექ, ფარსმანის ექს აღამს. მაგრამ მატანეს არ

³⁷⁾ И. Джавахишвили—Госуд. строй древн. Грузии и др. Армения. т. I, стр. 60. შეად. მთლათ გვ. 56—61.

³⁸⁾ ვახტეტი—ისტორია... გვ. 49.

շահնեմյա , „իշտալու-մոխեցօն“ յշտնօյա, ռամեզար ոյանեմակ-պահ-
ջան մյաջըք յաջա թիցիյէն յշտ Շպալու մյացի: Ռուդիշալու մրժուաց
դարս, ճա մեռալու մատ մյաջըք աջնամնաց յշտու մյացի „լաճամս“,
ռամեզար, ալծատ, յնձա յաջարցայ մարտնու օլոամս³⁹⁾.

Ապէ Իօնա Եյրալմա Մյանանց, ռամ յև „Խորճարու“, ռառ-
գործ Երջ Մյանը Տամյատու իառմամաջընելու („միեյտու մյացի“),
իշտալու մյացի Տամյատու Ենձա յամորուցեց օյնաս. Հարինձա, մամաս-
ճամյ, Ռույ, ռամեզար Շպալու Ռաերու Նիշրու ոյանեման-կյացուս ճա
դաճամս անյ աճամս մյա. Տեղա Տամյատուցուու մասացուու յիշտուուօտուս
յամու, ամ Ռոշ-օն մյացուու նիշր ճայսցեց 140—146 Եյրէն մա-
րտնու, յ. օ. օն Քլամյէ, ռառալսար, յաեշմրու յիշտուուցուու, յա-
տամբ ճաճամս ճյաճուս, ճաճամս, մարտայալուու յնձա ճատացյալուց⁴⁰⁾.

Ռաբ Մյանյա լաճամս անյ աճամս, աճամս մյացուունյ մարտնյ աճ-
ամս, յատամբ օցո , Տամի Եյրու⁴¹⁾ յաշրմյայը յալուուու; յիշտնօյա մարի-
տուու, ռամ ճաճամս մեռալու ռուս ճռյու մյացուու ճամ⁴²⁾. Ճա Իյանց
յիշտու Եյրուուու յիշտուույու Ենտուու յամացու, Ռաճըան ամ յիշտուույու
Կյանայիր ճյաճամս մյ-Խ Տայյանաճամսա ճաբուլո (—մարծուուու յիշ-
տուու), ետուու , „իշտալու-Ենտուույուու:“ Մյանյալու Կյաճանայիր ճյ-
դաճամս մյ-Խ Vll Տայյանյ աճրյ առ մատացյուույու (մարտամ ճյաճացուու
յարանը), Ռաբ Մյանյա մարտա Բրայու Եյրէն Chronique Armeni-
enne⁴³⁾, ռամեզար առեյսուու օգորյ մյամուցյայը յալու իշտալու-Ենտու-
րյուա, մասմա ճաճմ-մյացուու եսնցրմանուուու Մյանյան, մարտալու, օգորյա
նատյամի, Ռաբ մարտնյմա, մաքրամ, Ռոշ-օրի Մանարեսուու նիսնի, ամ
, յիշտուույու:“ յիշտուու ճյաճամս յայնայինյալու Ռաճիցա մեռալու
մյ-Խ lI Տայյանյմա յատուու մյաճընուու (44). մամասացու, յամուու Եյրու-
ուույու, „իշտալու-մոխեցօն:“ մարծուու յիշտու յիշտուույու յայնայինյալու մայուս.

³⁹⁾ յ.-Եկոյուրյա I, ցը. 71.—Տամո օւր. յիշտուու, ցը. 10.

⁴⁰⁾ յաեշմրու—մարտնու... ցը. 50—51.

⁴¹⁾ Տամո օւր. յիշտուու, ցը. 10.

⁴²⁾ յև յիշտուու ճայուտ ալմա Մյանյալու մյայումու տայլյա († 1125 դ.)
—Addit., p. 57—61.

მაგვ 146 წელს, როდესაც როპ Ⅱ-ის შეფილია უნდა ჩატაროს კიბერის მიზანით.

7. სახამ დადაშის შომძევით შეიცვის შესახებ ვატეთდეთ რას-შე, საქართველოს მეცნიერების რამ ფარსმან მე-Ⅲ-ის შემდეგ მირიანიძი ე რომაელ-ცერტენი მწერლები არც ერთს ქართველ შეფეხს არ ისტენებონ. ამიტომ იმულებული ყართ, როგორც ფარსმანის, ისე დადაშის შომძევით შეცვია ცხოვრების ქრისტიანობა შეთღოდ იმ შასხვების კრიტიკულ შესწავლაზე დავშეუძლოთ, რომელთაც ადგი-დონონდათ წერთვები იძლევა.

,ქართლის-მოქცევის“ მთაწოდით დადაშიძნ მირიანმცე, რომელის შეფოლის დასწევისად ჩენ 300 წელი შიგამნია¹³⁾, შემდე-კა რა პირი მუციკიდა: ფარსმან Ⅲ, ამაზაპ Ⅱ, რევ-მართალი, ვაჩე, ბაკურ I, მირდატ (=მიტრიდატ Ⅲ), ასტაგურ და ლევ¹⁴⁾. ,ქართლის-ცხოვრების“ ამავე შეტევებს ჩამოთვლის, კარდა ლევის, რომელსაც იგი არ იგნორს.

კურით, ფარსმან მე-Ⅲ-ის შესახებ ჩენია მატანე შეტევით-ხრობის, ვათომეტ იგი ერთის წილია დარჩენილდეს მამა-მისს ადამის ანუ დადაშის, რის გამოც სამეცის გამზება დროებით, ვადრე ფარსმანი წამოაზრდებოდა, მისს ხებიას, ე. ა. დადაშის დედასა და ფარსმან-ქედის როდს, ლადანის ეტორიკებითს¹⁵⁾). თუ მოვიგონებოთ სტრა-ბონის გეოგრაფიის იმ აღაგს, სადაც იმერიელთა ოახტის-შემჭვიდ-რების წესზეა დაპარაკა (=ტახტის სამეციო გვარებებისას უკანუ-ცესი წევრი იქტერდათ), ძლიერ გაგვიჭირდება მატანის ადნაშეუდ-თქმულებას დავკითხებოთ. მაგრამ, როგორც ზემოთ დავიხსევთ, სტრა-ბონის შემდეგ თვით კლასიკურ მწერლთა მოწმობით იკურადება ბევ-რი რამ შეიცვალა. მაგალითად, თათქმის კედელ შეფეხი, რომელთაც ეს მწერლები ფარსმან მე-Ⅲ-დე ისტენებონ, თავის წინა-მთადგადე-თა შეიძეგბად არიან წოდებული, რაც ცხადათ მიტანების იმ აზრს,

¹³⁾ იმ. ამ წერილის ბოლოში; შეადარე ჩენი „საქართველოს კულტ-სია და მისი დასაწყისი“ („მთამბე“, 1905 წ. №№ Ⅲ—V).

¹⁴⁾ სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 11.

¹⁵⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 71.

რომ რომაულთა გაფლენის წევადობით ივერიაში ტახტის-შემსჯობიშვილი ბის ქვედი წესი უთევდთვის საჭებით აღარ კოფილა დაცულა: ქართველი მეფები ცდილობ ტახტის-შემსჯობიდრეობა პირდაპირ საზოგადო მოქმედოთ. ამიტომ დადათ გასაკვირალი არაა, რომ დადამის შეძლებ სამეფო ტახტი პირდაპირ მის შეადგენ გადასტევითი, თუნდ ეს კასტეს საჭებით მცირე-წლოვნიც უთვილეულ. ამას რამოდენათმე ამტკაცებს შეძლები მოსაზრებაც. როგორც ზემოთ შევნაშევთ, ამ დროს საქართველოში შემცირებული იყო ეპრეზ წოდებული „აზნაურობა“, ე. ი. ძღვირისა და გავდენიანი კვარების სახელმწიფო სამსახურში დაწინაურება, პილიტიკურება, სამდინარებელ სამსახურებში განსაკუთრებული შემწიფების მოპირდაპირება. შეორე შერია, ვნახეთ აგრეთვე, რომ ფარსამნ შე-III-ის დროს ცნობრადური ანუ სამეფო უფლების ძლიერებაში იყერიაში საქმით დადა ნაბიჭვი წარსდგა წინ, რაც, უკვევდია, შეუძლინებელი კერ დარჩებოდა ახლად ფეხ-ადგმენების არასტაციარიანობას, რომელიც არ აქვთ უფლების ძლიერება თავისათვის რაც შეიძლება ნაკლებ მავნებელი და შეტათ მარგებელი გაეხსა. ამას კი, ჩვეულებრივ, პაბატონებული წოდება მაშინ უფრო დადგილა აღწევს, როცა ტახტზე ნაკლებ საშიში სამეფო პირია წამოსკუპებული. ამიტომ ჩვენ გვითხია, რომ თვით დადამის შეხვდად „თავი დღით“ მეფიას და მის ნაცვლად მისი შცირე-წლოვნი მის ფარსამნ შე-III-ის შეიქვდ გამოცხადება, ბებიას რაბჭებით, პირდაპირ აზნაურთა წოდების სამშე:

როგორც იმავე „ქართლის-ცხოვრებიდან“ სჩის, აზნაურთა წოდების ფარსამნ შე-III-ის შეიციბაში იმდენათ ძლიერი გაფლენი მიუქმობდა პილიტიკურ სიკრაში, რომ, როდესაც ფარსამნის შემცველებს ამზაპ მე-II-ეს მათა აღაბჭვა მოუწავინებია, აზნაურებს აგი სამეფო ტახტიდან ჩიშოუბდათ და მის ნაცვლათ სიმხუთაღან რევარზენიანი მოუწევთათ. ამ უპასაკენელ ფაქტს მატიანე ასე აგვა-წერს:

„შემდგომად მისისა (გარეშე შტერით, ისთა, დამარცხებას) შექმნა (მზაპს) სიდადე, და იწერ შესისხლებად, და მოსწყვიტნა მრავალნი წარჩინებულნი. ამისთვის მოიძევდა იგი ურმან ქართ-

լուսամին: Ցանուացը յրուստացու քանչցայածան եղանակ, ռանձ շրջան-
տացն ըցընօտանո, յրուս ռմէնուս, յրուս յալարցատան, յրուս Իշխ-
անուս; Ենթաենց և ուղարկուած մըզուս լու ու ուղարկուած մըզուս, մինչ-
ու ամեյու գուն-իշխան ոյտ ամիսանուս. Ամիսն և ուղարկուած մըզուս քաջուա-
ծան մըզուս իշխանութան վարուած... Հա յերանս ուղարկուած, ռամէնուս
և ուղարկուած իշխանութան, ռամեյու մըզուս և ոյտ ամիսան մատու...
ամրան ամիսան և ուղարկուած և մատույս և մատու; Հա քանչուրց վարուած, Հա
մայզուս ամիսան, և մատույս և մատու. Հա ճայպը և ուղարկուած մըզու-
սն մը ուզուս մըզուս իշխան, գուն-իշխան ամիսանուս, և անշահա-
րց¹⁴⁴).

Ամըզարաւ, Ենթարացուրո Շոյացընուս և ,՝իշխանութեալուած¹⁴⁵՝ Վա-
ճընուս մըբանեամ ցամարիցա ու, ռուս ուղարկուած Ըստը ճականու Ար-
և Տէպինանու ճանաւրուած նարցացան իշխանութեալուած և այս ուղարկուած մա.
և մատուածանութան կը ունցիս իշխան օւրուրացուս և. Օսմանամըզուս, ռուս
և ոյտը վիճա մատենաճանուրո և ուղարկուած մըզուս գալարնէպ այս ջալաւ-
ը զի արքայինանու ջանաւրուած¹⁴⁷), ռամէնուս Ենթարաւրցինու վարուածանու-
ը օսման ցանցը և ուղարկուած 178-դան 198 վարուած¹⁴⁸) և ռամէնուս
Ենթարաւրուած ուղարկուած օւրուրացան ռազմաւրու աշակեցութեալուած մըբանուած
պայտանուս ինքանու և ուղարկուած¹⁴⁹). Ենթարաւրու ամազ ջանաւրու ռամէնուս մը-
զուսնու ցանցանուած և Պայտան-Ճականութեալուած օմէյրաւրուած քամուածան
(180—192 Վ.՝), ռամէնուս մըզուսնուած ճանուարու ուղարկուած և պայ-
տան¹⁵⁰). ռամէնուած ան օմէյրաւրուած ինամուածը այս պայտանուած
(161—180 Վ.), և մատույս և ուղարկուած 193—211 Վ.), և
մանա այսպէս նարցաց արմագանցնուածանու ինա ամասն քանչցայած և ան-
պայտանուած, օմէնուած ուղարկուած օգո և ուղարկուած պայտանուած ուղարկուած
ուղարկուած.

¹⁴⁴) յ.-Ենթարաւրու, I, զ. 73.

¹⁴⁵) Ե. Օսմանա՛Յուլու—Եսպ. օւրուր. II, զ. 187.

¹⁴⁶) S.-Martin—Mémoires hist. et géogr. sur l'Armenie. t. I, p. 412.

¹⁴⁷) Ibidem, p. 301—302;—Ցայց. Ист. Арм. Хоренского, стр. 112—113.

¹⁴⁸) Веберъ—Есеноши. Исторія, т. I, стр. 685.

შეკრდომებზე ზნეობრივს გავლენას მოკლებული; რომელიც მოკლებულია რომელი გლოდიატორებისა და გარეულ მნეტებისან ბრძოლით იქოდებოდა თავს, მასი გვარდიას უფროისა მისივე სახელით შესრი ავლებდა რომის მოქალაქეებს, რასაც ზედ დაურთო სასტიკი ჭირი და შიმშილობა ⁵¹⁾). ერთი სიტყვით, კომშოდის თორმეტ-წლობის შეფერის შერიცვით სწორებულ დრო იყო, რათა არშავებასთა დიასტარის წარმომადგენელს ივერიას ტახტზე მოკადება იყენი.

გოვდიასვე თქმედის ძალით რევას მეფების ჩეც დავსცებთ არა 186 და 213 წლებ შორის, როგორც ეს დღემდე იყო მაღებულები ⁵²⁾, არამედ 182—190 წ. ქრისტეს შემდეგ. ამგრძალ დადამიდან რევმდე დარჩება 182—146=36 წელი. რადგან ჩენია წელი როგომ არაეთარ საქართველოური შაჲალას არ იძლევა, იძულებული გართ ფრისმან შე-III-სა და ამზადშე შე-II-ეს 36 წელი გავუკოთ თანასწორათ, ე. ი. პირველის შეფილი დავსცოთ 146-სა და 146+18 ანუ 164 წლებს შორის, ხოლო შემარტინი — 164-იდან 164+18 ანუ 182 წლამდე.

ამ სახით, ჩენიას ქრისტოდოგით, დადამის შემდეგ ივერიას ტახტს განაგდებენ შემდეგი შეფერი:

- ა) ფრისმან III—146—164 წ.
- ბ) ამზადშე II — 164—182 წ.
- და გ) რევ-შართალი — 182—190 წ.

8. ამ შეფერთა შეირის მკითხველის კურადღებას მიგაქცევთ ფრისმან შე-III-ისა და ამზადშე შე-II-ის შეფილის ხახას, რადგან სწორებ მათ დროს ცხოვრისადა ცნობილი შეწრალი კლავდიოს პტოლეომები ⁵³⁾, რომელმაც, სტრაბონის მსგავსად, დაგეიტოვა ბერძნებს ენაზე კოდხიდისა, ივერიას და აღბანიის შოკლე ბურგაფიული აღ-

⁵¹⁾ Веберъ—loc. cit. стр. 667—668. 686.

⁵²⁾ ვახუშტი—ისტორია... გვ. 52.

⁵³⁾ ცხოვრისადა ზოგიერთების აზრით 120-იდან 170 წლამდე ქრ. შემდეგ, ხოლო სხვების ცნობით იგი იყო თანამეტროვე იმპერატორის მარკ ავტოლიუსისა (161—180 წ.). შეად. განъ—Извѣстія I, стр. 166 — Латышевъ loc. cit., стр. 228.

წერა ქარტითურთ. ეს აწერილობა იმდენათ საინტერესოა, რომელიც უკავშიროდა შეგვიძლია, აქეთ არ მოვიყენოთ იგი; თანაც ვეტერით პროფესიალის ცნობები სხვა შეწერადა იმ დროსაც შესახები ცნობებით შევავსთა.

ა) კოლექიდა. ტელი კოლექიდა ამ დროს უკვე საკმაოთ შევაწრობული ეოფილა. სახელდობრ მასი საშერეთის საზღვრის სტრანისას დროს ოჯ ტრაპიზონიშვე აღწევდა, პროდომეის დროს ჩრდოლოეთისაკენ დაუწევდა და ფაზისის ჩასრთავშვე მოსულა; სახელდობრ, ესლანდელი ფოთიდნ რომ შტრეკის სათავეშვე პირდაპირი ხაზი გავავღოთ, ეს იქნება მაშინდელი კოლექიდის საშერეთის საზღვარი. დასკვდეთათ მას ედო შევი ზღვა მდ. კორაქსის (=კაპეტის წევდა) ჩასრთავშვე; ჩრდილოეთით — სარმატა, მდ. კორაქსისა და კავკასიონის ქედის გასწერა; ხოდი აღმოსავლეთით — ავერია, სურამის ანუ დაისის მთის გასწერივ. მთელი ეს მიღამო პროდომეის დროს დასახლებული უთვილა შემდგება უმთავრესი თემებით: შევი ზღვის პირი სტერიათ ლაზებს, მათ ზემოთ სახლებულის მანჩალები, ამათ აღმოსავლეთით სურამის მთებასკენ გერეთ წოდებული ეკრეკტიკის პრივინცია, რომელიც, წევნის ფიქრით, უნდა უდრიდეს სხვა შეწრდების „ამარანტა“-ს, ანუ ზემო-ამერიკას; ჩრდილოეთის გვერდი კოლექიდისა მდ. კორაქსისა და კავკასიონის მთები-საკენ სტერიათ სეანო-კოლხებს ანუ სინებს. შევი ზღვის პირად შესანიშნავი უთვილა შემდეგი ქაღაქებია: დიოსკურიადა (=სოხუმი), სიგანეუმი, ნეპოლი, ერა და ფასისი (=ფოთი). თვათ კოლექიდის შაგნით კი პროდომეის დროს ცნობები უთვილა შემდეგი ქაღაქებია და სოფლებია: მეტლესი, მაღია, სარაკა (=სარაპანი, შორაპანი), სურიონი და ზალრისი⁵⁴⁾.

⁵⁴⁾ Латышевъ—Извѣстія... т. I, стр. 240—241.—საკიროთ მიგვამნია აქ მოვიყენოთ არჩიანის ცნობები ქალ. ფაზისის ციხისა და მანლობლათ მდებარე სამლოცველოს შესახებ. არ უნდა დაეკვიწყოთ, რომ იმ დროს, რომელსაც აღნიშნული ცნობა შექება, მოელი შავი ზღვის პირის ქალაქები და, მაშასაღამე, ეს სამლოცველოც ბერძნითა ახალშენების ხელში იყო, ან უკეთ, თვით ბერძნებისაგანვე იყო დასახ-

ბ) თეგერიას.—დასავლეთთ კლი კოდხიდა, ნირდილმუქმანული სარტყელია კაჭასითხის ქედის გასწერიდ, აღმოსავლეთთ სამართა, ხოლო სამხრეთთ, მტკვრის გასწერიდ, დადა სომხეთი. აქ პიროვნეულმების აღნიშვნელი აქვთ შემდეგი სითვლები და ქადაქები: სოფ. ლუბიონი, აგინნა, უასედა, უარიკა, სურა (ჩევნის ფაქტოთ, შემთვლებული *Seusamora* ანუ წიწამური), არტანისსა (რომელი დაც არმაზის ნირდილთვეთთა შემბისებნ ნაჩვენები), მესტლეტა (Mestletta), ზალისსა და არმაკტიკა (=არმაზ-ქადაქი), რომელიც პიროვნეულის ჭარტით დადა სომხეთის საზღვარზე ქვეპ, მტკვრის შირად ⁵⁵⁾). სხინი, ამზაბი მე-II-ის შეფობაში და ფარსმნ მე-III-ის მცენარე-წლოვანობის დროს ჩევნის შეზობელ სომხეთის ივერიის კარგადიდი ნატელი ჩატვირთვისა და ამასებ კამნეცე აღმოსავლეთის შხრითაც, სადაც აღბანის საზღვარი მდ. აღაზანს ბუკრითა გადმიტოლებული ⁵⁶⁾.

გ) რაც შექება აღბანიას, აქ პიროვნეულმების იმდენი გეოგრაფიული სახელები და ქალაქები აქვთ ნაჩვენები, რომ ძღიერ საუკეთე მიგრაცინა მათი სინამდგილე, რადგან, როგორც სტრაბონი მოწოდს, შის დროს ეს ქვეყნა ნახევრად ვეღური სალხით იქთ დასახლდებულია, უფრო მეტა შექოგობის განვითარებას უწევდა სედა,— უფრად შეუძლებულია, რადაც 150-ითვი წლის გამოვლიბაში ეს

ლებული და აშენებული.—ფაზისის ციხე ყოფილა ფრიად მაგარი და მიუღეომელი; მისი კედლები და კოშკები გამომწვარი აგურით ყოფილა აშენებული; ხოლო კედლეს ორეკლავ ზედი-ზედ ორი ფართე თხრილი ჰქონია შემოვლებული; თეთო არრიანს აქ კიდევ მესამე თხრილიც მიუმატებია. ციხეზე დატვირთვი ყოფილა სამხედრო მაშინები, ხოლო მცველად მას 400 ოჩეული მეომარი ჰყოლია.—რიონის მარცხნა ნიპირას, ზღვიდან შესაელის ახლოს, ბერძნებს დაღვმული ჰქონებიათ ღეღალმერთის რეიას ქანდაკება, ქნარით სელში; ხოლო ამ ძველის კვარცხლბეკის მახლობლათ გამოქანდაკებული ლომები მღვარია.—ლათышებъ, loc. cit., стр. 220—221.

⁵⁵⁾ Ibidem, стр. 241—242.

⁵⁶⁾ Ibidem, стр. 243, стрк. 32—35. შეად. ბოლოში ქარტაც-

შესრულებულ მხარე ერთიანიდან ქალაქებით შოთენიდიერს. პლატიშვილის
ბერძნობიულ სახელებში ბერი ისეთია, რომელიც დღესაც კი,
თათქმის, იმავე სახათაა დაცელი კახეთისა და ზაქათალის თავქმი;
შაგრამ თვით პროდომების ქარტაზე ეს დაბა-ქალაქები სადღაც შორის,
გასხის ზღვის მახლობლად არის ნაწყენები. შესაძლოა ეს გარემო-
ება იმითი აისხებოდეს, რომ დღევანდელი კახელების წინაპარნი პრო-
დომების დროს შორის, თათქმის კასხის ზღვიშე უთუადან გადარც-
დებული, ხოდო, როგორ ახლა-ახალ ხდებო შემთხვევის იგინა და-
საფლკისაკენ გამოიურება, ნაცნობი პეტერიალურდა სახელები თან
წამოუდიათ და ახალ საცხოვრებელ მიწა-წელისათვის გადაუციათ.
შოგევე ეს, ჩექნოვას სუსურადებო, სახელ-წოდებანი: ქალაქი ტე-
ლიაბა (=თელავი?), შდ. გერრა (=იორი?), ქალაქი გელლა
(=შილდა?!), შდ. კერია (=კისის-წელი?), ხაბალა (ქაბალა?),
თიავნა (=თანაეთი?), თილბის (=თბილისი?) და სხვა ⁵⁷⁾). სა-
უსურადებოა, აგრეთვე, რომ აღმანელების შეზობდათ, აღმოსავლე-
თით, კასხის ზღვის გასწორავ („ВДОЛЬ Каспийского моря“),
პროდომების მოხსენებული უკას უდები, ხოდო კავკასიონის მთის
ქალთებში, აღმანელების ნიდალით - აღმოსავლეთით — დილურები
(=დაღო), ტუსკები (=თუშები?) და სანარები (=წანარება?) ⁵⁸⁾).
უგვევ ეპეს გარეშე, რომ პროდომების ბერის სამდგადს ადგი-
ლობრივის გეოგრაფიულის სახელ-წოდებას მაუდწევა, შაგრამ რამდე-
ნათ ეთანხმება ამ ნიმუშებისა უკრას მის მიერ ქარტაზე გრადუსებითა
და მინშტებით აღმანელები მხთა ადგილ-მდებარეობა, ამის გამორ-
მემშვე კი ჩექნის ძალ-ღიანებს აღმარტება.

ამით გათვალისწინებ ამ საკუნძულო საუბარს და გადაუდივართ რევ-მარ-
თალის მეფების განხილვაზე.

9. რევა იწების ჩექნში ეპრეთ წოდებულს არქეკუნიანთა და-
ნასტიას. ამს შორის ჩექნის მატიანები დაცელი გარდმოცემა;

⁵⁷⁾ Латышевъ—loc. cit. стр. 242—243 (=Ганъ, loc. cit. стр. 169—170).

⁵⁸⁾ Латышевъ—loc. cit. стр. 239, стрк. 30—37 (=Ганъ, стр. 167—168).

არ ეწინააღმდეგება, როგორც ზემოთ დავინახეთ, არც შემინდება
ისტორიული გარემოებანი.

„ქართლის-ცხოვრება“ გვარწმუნებს, კითომეტ რევს პირებით
შემოეტანს საქართველოში აფრთხილის (=გენერა, სიუფარულის
დმუშოთ-ჭალი; უდრის არასულს ანაჭიდას) გულტი⁵⁹⁾. შეგვამ, რო-
გორც ვიცით, აღნიშვნდა პულტი, შეთღოდ სხვა სახელით (ანაიდა,
ანაირიდა), საქართველოსა, სომხეთსა, კაპადოკიასა და შედაში უკიმ
ძევდის დროიდან ასეპონდა (სტრაბონის მიხსობით). შესაძამე
რევს ამ გულტის შემოტანა აღარ უნდა დასჭირებულდა.

სამაგიეროთ, ძლიერ ასტყარ სისამდგარებულ ას ცნობა, რომელ-
საც ჩვენი შატრანე რევის დროს იყერიაში ადამიანთა მსხვერპლის
მოსხიაბის შესახებ იძლევა. როგორც ვიცით, სტრაბონის დროს, ეს
ჩვეულება ჩვენს შეზომლით მდებარე აღიანიაში კინძულებულის ეუ-
რაფლებით სარგებლივობდა. ადგად შესძლოა, რომ იგი ჩვენს მთიუ-
ლებშიაზ კოფილიერს რევის დრომდე დარჩენილდა. როგორც სწანის,
ამ შევეს ეს ჩვეულება თავის სამეცნიერებლოში თვითიალურით აღუ-
კრძალავს და მის ნაცვლად გვედგან შემოუდა შეთღოდ „ცხერისა
და ზროხის შეწირვა“⁶⁰⁾.

10. რევ-მართალის გარდაცვალების შემდეგ (ჩვენის ანგარი-
შათ 190 წლიდან), საქართველოს ტახტზე ისხდენ ზედა-ზედ შემ-
დება შეუები: ვაჩ, ბაჟურ I და მირდატ ანუ შიეტრდატ შე-III.
არც ერთის ამათგნის შესახებ ჩვენი ისტორიული წეართუბა არაფიარს
დეტალურ ცნობას არ იძლევა. არა თუ მათი შეფერის სინკრიდიულ-
ბა, მათი თანამედროვე უცხოეთის შევეუბიზ კი არ არიან შატრანე შა-
დგნაშვნენი, რის გამოც კოვდად შეუძებელია თვითურები მათგანის
შეფერის თანადი სისწორით დაადგინოს კაცმა. ამიტომ, სანმ ამ
შეფერი ცხოვრების თარიღებზე ვიტევდეთ რამე, ჯერ მათი მოშ-
დებნი შეფის ასტყარის შეფობაზე გადავალი, რადგან იქ შატრანე
იძლევა რამთდენსამე სინქრიზოდორუს ცნობას, რომელის შემწერ-

⁵⁹⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 74, სტრიქ. 2—4.

⁶⁰⁾ იქვე გვ. 74, სტრიქ. 6—11.

հօտար մշեամբու քանդազակա մասն քարքայալ օյիս քար անուանուացա աւոյացակա և մեր մաս ինսթագրագու մշցակա յինահալու գա.

Տաելուածն, անոյացակա մշեակա ՝քարազա-թեազրյա ամ- ծածես:

« ամուս-նց մշցա օյմիս և էանկայուա քարյա-անց մարդան և ասանանո, ռամպազմն թուրն ապազմն աղլալուանո, ռամպազ օպեազման առ- ձանուրամուտ, զաւարյա վար անս լուազրյա և էանկատաս. եռդու և մաթեաւս մշցա օյմիս յուսարուս »⁶¹⁾.

Տամարադանազ մշեամեակ բիջն աւրազմուս գամ. նայրամյ, ռամ պի մուսեյնցույզու մշցան և էանկայուա և տամեայուա արան: նար- պազ—արաւանու անց արթայիշրյա և սասանանո, ռամպազմաց և էանկայուա ժապաս քոնսէրա; եռդու մշտար—տամեայուա մշցա եռսրու ըլուու⁶²⁾. նարպազու մշտամազա 226-ադն 238 վարչի յի. մշ- ջցա⁶³⁾, եռդու մշտար—198—232 վարչի մարուս⁶⁴⁾.

յաեւմըրո աւրանօմշակա յինահալուատ, անոյացակ յին ամշ- յուս 262-ադն 265 վարչի. մասրամ, ռագուրու յըլյամա, բիջն մշն- նայրս աւրանօմշակ մայր կըսըրո ինմուզցին իմբանա արաւանու և տամեայուա մշտամազա տարմազա մշեակա. բիջն քա զաքանա, ռամ անոյացակա մշտամա 262 վարչի նցիրաւ յացուա էարյ յին ճակառույզու. մարանու տանեմտ, անոյա- ցակա յամյայուս յին ճակառույզու. արաւանու տանեմտա յամյայուս (226 ի.) ինս վարչի, ռագուր մարանու տիմաւ արաւանու յամյ- այուս ճարու անոյացակ յին մշտամազա և տամեայուա մա. տիմաւ մագա- լաւ մագալաւ յացունյատ, մագալաւ մարու ար յամյայուս տանեմտա յամյայուս, միշտա անոյացակա մշտամազա ճակառույզու 224 վարչի մաե- լաւ ճարուա, եռդու մաս ճակառույզու, — ենց մասանույզու յամյայուս ճամտ, — մամց 265 վարչի.⁶⁵⁾

ամաս մշտամազ, ռամտայնամի և տամպալա ըպամազա անոյացակա մի ա-

⁶¹⁾ յ.-Արտաշրյա 1, ց. 75.

⁶²⁾ յանումըրո—աւրանու... ց. 53—54—ենուու 1.

⁶³⁾ Bouillet—Atlas Universelle. յանու. 1861 ի. ը. II, ց. 1379.

⁶⁴⁾ S.-Martin—Mémoires hist. sur l'Arménie. t. I, p. 412.

ნამთადგილებთა შეფრთხის ქრონილოგია შრიირეოდენის დაახლოებით მაინც გავარკვეთოთ. მაგრამ, რაღაც ხელთ სხვა არავითარი საქრისო-ლოგია მასალა არა გამჭვის, ამჟღებული კართ აჭარ იგივე საშუალება ვინარით, რომელითაც ზემოთ ფარისებრ შე-III-ის და ამზადებ შე-II-ის შეფრთხის თარიღის გარკვევის დროს ვისარგებდეთ. წერის ანგარიშის თხისამა რეგ-შართალი დაასრულა შეფრთხის 190 წელს ქრ. შემდეგ; მასალაშე, აქედან—ასტაგრის გამოყენებაშეც უნდა გასცლივ 225—190=34 წელი, რომელის განხილვისაშიც იყერიას ტახტუებ გამოცემითა სამი შეფერ: ვაჩე, ბაკურ I და მირდატ III.—ვახტეტის ქრონილოგიათ ამ შეფერთა შორის კველაზე უფრო შეტეხის შეფრთხის ვაჩეს (18 წელი). უკავე ამის მიხედვით ვაჩეს იმდენისაც 18 წელს დაუკავშირდო, დაკარგება 16 წელი, რომელიც შემდეგ-ასახაწორია უნდა გაუთვიდ იქნას ბაკურსა და მარდატს შორის. ამინართ, რეგ-შართალიან ასტაგრისაშეც წერ მიუძღვით შემდეგის შეფერთა სიას:

ვაჩე — — 190—208 წ.

ბაკურ I — 208—216 წ.

მირდატ III — 216—224 წ.

და ასტაგრ — 224—265 წ.

11. ახლა, რაფა ამ თახი შეფის დაახლოებითი ქრონილოგია მაინც დავადგინეთ, შეგვიძლია მოკლეთ მათს შოღაწებისას ან მათ-დროინდელ ფაქტების გავეხით, რამდენათაც არსებული მასალა ნება გვაძლევს.

როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, „ქროლის-ცხოვრება“ ვაჩეს, ბაკურისა და მირდატის შესახებ არავითარს დეტალურ ცნობას არ იძლევა, თუ, რასაკარეველა, საურაღდებო ცნობად არ ჩატვედით ჩვენი მემატანის ჩვეულებრივს დამატებას, ვითომც მირდატი ბაკურის „ქე“ ეთევიდიურს, ბაკური—ვაჩეს და ვაჩე—რეგ-შართალის⁶⁵). მაგრამ ჩვენ ვიცხობთ ჩვენი მემატანის მწიგნობრულ-სქოლისტორის შეთოდს, რომელის წერილობითაც იგი თითქმის უველა-ნები ძველი შეფერის მემკვიდრეობას პირდაპირს საზუյგ აწეობს. ამი-

⁶⁵⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 74.

Ըստ Գյուղագնաթեղեն մաս քանակութակ (րամելաւ շարժութակ մրցվածքաբարձր առ օցնութեան) թեուղու ոմ Մյութեղաքամա Մըջամածդա ջայրենիշենման կոչութեաց ըստ, Անդրա մաս ոմ ջրամագալու մեռութեաց ուսւրական օյպեամա Մյութեղաքամա առ Մյութեղաքամա եցնէ.

Չէմիս ճա ծագութակ ջրակ (ռասացարցալու, իցեան իրանութեացատ), ռամելաւ մամիշարաւութակ օյքա Ազ-Երամոյք և Ազ-Յուրո (193—211 Բ.), ռամելամաց, Ճամարցեա և առաջու մամայրա Մյութեղաքա (Ճասացայտմա—աջունա ճա աջուսացալութեա—նօյշո), Տակ-Ռայտ Ճասայ քալ. նա- Խոնրա ճա Մյութեղաքամիշարաւութակ Ազ-Երամոյք մերսաւութամուս Մյութեղա- տայտա Ճայրացալու, ռամելամա Արաւութակ առ Շայրութա (66). Ազ-Յուրուս Մյութեղաքա ռամելա Շակ-Ռա Ճայլուան մամայ Մյութեղաքա անրունա Ճանացալութ (211—217 Բ.), ռամելամա աջուսացալութակ Մյութեղաք- միշարաւութա աջու առաջու մամել Ազ-Յուրութակն. Արաւութա, մամանցալու Տոմ- եցուս Մյութեղաքա մա, ճառա յանեսաւս Մովիմութա, Ճանայ առայտան, Մյու- տաւտութամաթեա, ճա Ճա-Յուրապա; մամատանցալ օյք Ճաջալութա մուլու Տոմ- եցու ռամելա Սյուրանու Տորոցունցաւ Ճաճամպնութա (67). Արտաւութա, նար- տայ արմայօցալուսացան Գյուրծ-Ճամից-Ռյութա Տոմելուս արմաւուգրաւութ Ճա- Յուրապնութա մյութեղաքա Տոմացալուս Մյութեղաքա Ճաճամպնութա ճա Օմի- լութեացալու Ճաճա Արտաւութա Ճաճիմութայուր առայտ առնամութայ Ճա- յութ մա- Վ-Ա-տան, ռամելամաց, Ճամիշարչյութա մուտեայինուս Մյութեղաքա, օյք անրունա Ճանացալուս Ճաճամպնութա. Անրունանուս Մյութեղաքա (218 Ազան) մա- ս մամայցան ամիշարաւութակ մայրունաս Ջրակ, Արտաւութա Եյլ Մյութեղա- դանաս մալու, Տոմելուս Տոյանութա Ճաճամպնութա; Ճ

⁽⁶⁶⁾ Веберъ—Всеобщ. Ист. I, стр. 686.

⁽⁶⁷⁾ Халатьянъ—Арм. Аршакиды, стр. 127—128.

⁽⁶⁸⁾ А. Аниинский—Древн. Арм. Историки..., стр. 41. Одес- са. 1899 г.

შპრინგბელი და ტონის მიმტები თგავე რომი გამხდარა ერთობლება; ეძღვირებაც აღმოსავალი მისი, როგორც ზემოთ აღვნის შემთხვევა
კოშმოდის დროს შეირჩა ტოტა სხითათ. ამიტომ მეტა დასაქუ-
რებელია ამ უკნასენელის მეფობაში იყერის ტახტზე ასედს სომ-
ხეთის არმავიდთა ჩამომავად დინასტიას მტკაცეთ შოთადებითს ფე-
ხი იყერიაში. ჩვენ ბევრია, რომ კოდხადის მფლობელია და ივ-
რიას უზენაესი მფლობელი რომის იმპერატორები. მე-III საუკუნის
ბირებელი მეთხებისა კერ მოითმენდნ, მთ მფლობელის ძეშ
შეთხეს იყერიაში მათსაფოთ შეტოტე არშეკიდთა წარმომადგენელს მო-
გებადებია მტკაცეთ ივები სამეფო ტახტზე. უთვლისაგე თქმების
ძაღლი, უმჭობესი იწყება ეთვიქროთ, რომ მე-III საუკუნის დასაწ-
ესში ახდად გამეფებულს არმავიდთა დინასტიას საქართველოში
პედავ ტევდი ქართული დინასტიათვასევ უნდა დაეთმო აღგიდი.
ეს უნდა მომხდარიყო ჩვენის ფაქტით ვაქეს გარდაცვალების შემდებ,
ანუ 208 წელს, ე. ი. ბაჟურ I-დან იყერიას ტახტზე ისევ მცელი
ნაციონალური დინასტია უნდა გმეფებულავთ. ამას არ ეწინადგებებ-
ა უშაშედები ქართული ქრისტიან მოქალაქეებისა, სადაც ბა-
ჟურ I-ის ჩამომავლობაზე, წინააღმდეგ მრავალ-მეტეველ „ქართლის-
ცხოვრებისა“, არაეური არა სათქამისა⁶⁹⁾.

ამითვათ, ჩვენ ვადგიყართ ის აზრს, რომ არშეკიდგინის დინასტიას ჩვენში თაოთმის გმეფებისათანავე უნდა მოღებოდა ბილი, სა-
ხელდობრ მას უნდა სტერლდა შეთღოდ თრი შეფიბის შერითდა (რე-
ვოს და ვაქესი), ე. ი. 182—208 წლები, ანუ 22 წლითადი. მას
შემდეგ კა იყერიას ტახტზე უნდა ასედიათ ბაჟურ I-ლი, ჩამომა-
ვლი ტევდი სამეფო საგვარეულოსა და არა „მე ვნე არშეკუნიანი-
სა“, როგორც ეს ჩვენს მწიგნითარ შემატანეს ჰიტია. შაგრამ, შე-
საძლებელია, ჩვენი შემატანე თვით რევის არშეკუნიანიაშიაც სცდე-
ბოდეს; შესაძლოა რევი ეთვიღილავთ შეთღოდ თანამედროვე სომ-
ხის შეფის ვაღარშიას (178—198 წ.) და არა მისი „მე“, რო-
გორც შეტანე გვარწმუნების. მშეინ, რა თქმა უნდა ტემთ აღნიშნული
22 წელიც აღვიღობრიეს დინასტიას უნდა გადაეცეს, ე. ი. თვით

⁶⁹⁾ სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 11, სტრიქ. 2.

რევი და განმეორებული დინასტიის წარმომაზდებულობისა
უნდა ჩაითვალოს, რომელიც მათთვის წინაშორისულები და მომდევნო მუ-
ფების ეპუთვნოდებ. ამ უკანასკნელ არს არ ეწინააღმდეგება არც
უკედესი ჩვენი ქრისტი, სადაც რევისა და განმეორებისაზე არა-
უფრი არა ნათეს იმ, და არც სომხეთ-რომას მაშინდედი თრიქითე
ურთიერთობა. როგორც უნდა იყოს, ის კა უოგელ პრეს გარეშე,
რომ შე-III საუკნის პირები მეოთხედში არმექანიქებს ჩვენს შეზობ-
დად ადარებითარი ძალა და პირაიტეული შინაგანდობა აღარ ჰქო-
ნიათ. მაშისადამე ივერიაშიაც უოგელი საქმის ტონის შიმცემად ამ-
დროს რომის იმპერია უნდა ჩაითვალოს და არა სხვა რომელიმე სა-
ხედშიავთ, ან ასეთი უმნიშვნელო სამეფო, როგორიც მაშინ, კლა-
სიკურ შემცირდეთა შოწმობით, არმენია ანუ სომხეთი კოფიდა.

12. ბაკურის შემდეგ ტახტი დაიკინა შირდატმა ანუ მაჭრდატ
მე-III-მ, რომელიც ჩვენის ქრისტილიგიათ შეფობდა 216 – 224
წელს. ამის შეფინავის ხანა იტრად შესანიშნავი ეპთქა წინა აზიას
ცხოვრებაში. ვერ შინაურმა განხეთქალებამ და შემდეგ ქვედა აქეშე-
ნიდგინდას ჩამომავალას, არდაშირ სასინის ძის, მოხერიებულმა ინტრი-
ბებმა საბოლოოთ ძირი გამოუთხარა პართელ არმენიების ძღიერე-
ბას, სამედამოთ შისტო მათთვი დინასტიის ბატონობა სპარსეთში და
მის ნაცვლად ჩადაგი მოუმსახა გპრეზ წოდებულის სასახლითა და-
ნისტრის გამეფებას, რის შემდეგაც რომის სრულიად ახალი და საში-
შა შეტოტე გაუწინდა აღმოსავლეთში.

13. შირდატის შემცველე ასაფეგური ასლათ ასედა იყო სა-
ხედო ტახტზე, როდესაც სპარსეთში უკანასკნედ არშეიდის არტაბან
მე-IV-ის წინააღმდეგ არდაშირ ინუ არტაქსერქს სასანის ქემ სა-
ხეტიკი აფხაზება მოახდინა, მოუდო მას ბოლო და მის ნაცვლათ თა-
ვისი თავი გამოატხიდა სპარსეთის შეფევ (226 წ. ქ. შემდეგ). ასე-
დაანსდა სპარსეთის სასანიანთა დინასტია, რომელმაც თავისი სა-
ხედი არდაშირის მაშისაგან მიიღო 70).

არდაშირი თავის თავს სოფლიდა ჩამომავლად და კინონიერ შემ-
ცვადრედ უკანასკნელის აქეშენიდი მეფის დარიაზ III კოდომანია, რო-

⁷⁰⁾ Веберъ – Всеобщ. История I, стр. 687—688.

Մշակու հայութեանդրէ նայեանքը նամուգը և սամցու Ծակուլին պատճեռ
առ առ մայզագըն ամ Ծակուլ Սահարան Մարտաւագ մուսնինա; Առ պատճեռի պատճեռ
մայզագունդան մուս քրոնիզ զայզը տատիմու եղու և սայազին առ
վերածա ռուգուրց գրույննատ Պայզ և սամույտուս և սամուլիտ-նումուս
ութիւննատ մուրօն; մուս մասնի մայզագնա: Ծակուլ Սահարան Մարտաւա
մուսնինա և սամույտուս գրոնիզը և սահարան առ գրոնիզը և սահարան առ գրոնիզը.
Նարցը մայմունը մա ոգո մայս և այլընդ առ մայզագնին, մայր մայմունը մայմունը
ամս պատճեռի առ գրույնը առ մուսնին.

Ճամփույննաստման առ գրույնը առ գրույնը և սամույտուս, սամույտուս և գրույնը
և սամույտուս I-ը (անջ Հարտաց առ պատճեռի պատճեռի պատճեռի պատճեռի պատճեռի) մայզագնա. մա-
յուսմ, ռուգուրց գրույն գասուսը մուխմուն, սամույտուս մայմունը առ գրույնը
մուս գասմանը մայզ պայմանը մուս գարու (1). Ամենալա իշխան մա-
յուսմ ամ գրուս զայզուսնեմուս, ռուգուրց ամենուս, ռում առ գրույնը մուս
մայմունը սամույտուս մայզը և գրույնը (= եռերակ I) գրույն մայմունը
գայբիս, „անցագուր մարտաւագ մայզագնա“, և ենդագուր: „ամս
անցագուր գանցեցնա քարնո քազպաստման և գամույզաննա ողենա, լայբ-
նա և սամույտուս, և մայզագնը գրույրու մայզը և տան սամույտուս, ծառու-
լագ սամույտուս; և... միշտ... մայզ սամույտուս; և առ մայզ ոգո և մու-
սնին և սա մուսնին“ (2).

մայուսմ ռուգուրց ամ գրոնիզը և մայզագնին և իշխան մայմունը
մուխմուն, յե մեռնագ գասմանը յառուց սամույտուս ծառուլագ մա-
յուսմ սամույտուս և սամույտուս յառուց սամույտուս և սամույտուս, մայ-
մունը մայմունը գայբագուս և ամբուրատ, ամս գամույզան և ռումուս ու-
նակը մայմունը գայբագուս և ամբուրատ, ամս գամույզան և ռումուս ու-
նակը (230 կ.). յե ամս գայբագուս ունակը իշխան, մայմունը մայմունը ունակը
գայբագուս առ գայբագուս և սամույտուս († 233 կ.) և զամույդուս
ունակ, ռում սամույտուս սամույտուս գայբագուս մայմունը մայմունը և սա-
մույտուս; սամույտուս գամույզան մայմունը յա մերուրույն մայմունը
առ գայբագուս (3). ամս սամույտուս յառուց մայմունը մայմունը ունակը
գայբագուս առ գայբագուս և սամույտուս († 233 կ.). և զամույդուս
ունակ, ռում սամույտուս սամույտուս գայբագուս մայմունը մայմունը և սա-
մույտուս; սամույտուս գամույզան մայմունը յա մերուրույն մայմունը
առ գայբագուս (3).

⁽¹⁾) Анивскій—Арм. Историки... стр. 41.

⁽²⁾) յ.-Ոթուրց 1, չչ. 75.

⁽³⁾) Анивскій—loc. cit. стр. 42—43.

ნიგ ცოტა მეტსაც ამბობენ; სახელდობრ, იკინი შოგვათხუმშეც გამოიყავა
თომეტ სომხეთისა და ქართველ-კავკასიელთა ჭარებს ნირიქით დაწი-
კისთ ხშირ-ხშირათ „შესვდა სპარსეთს და ისრება სპარსეთის“⁷⁴),
რაც, რა თქმა უნდა, გაზვადებულ ამბად უნდა ჩაითვალის.

არდაშინის შეძლებ სპარსეთის ტახტზე აიდა მისი შეიღია სა-
ფორ I-და (238—272 წ.). ასევეგურის შეფობის შეთრე სახე-
გარი ამის დროს კეთვინის. საფორმა მაღა რომს სომხეთიც წართვა
და თავის სამეფოს შეუცია, რას გამოც სომხეთის შევე ტარ-
დატ II იძელებული განდა რომელებითან გაქცეულაურ (252 წ.),
ხოლო მისმა შეაღებმა სპარსელების მხარე დაიჭირეს⁷⁵). არსაიდან არა
სხისნ, ვითომეტ ასევეგურსაც რომის გაქცევა დასტარებულიდეს; ნირიქით,
კლასიკურ მწერალთა შოთხხობით, როდესაც რომის იმპერატორი გა-
დერიანი საფორმა ვერაგულის შოტეუბით შეატერო და დატუსადა
(260 წელი), უივერიელებმა, ალბანელებმა და თავრო-სკვათებმა
საფორის წერალიც კა არ მიაღეს; სამაგიროთ, მათ თვათონ მისწერეს
რომელ სარდლებს და აღუთმეს ჭარების შაშველება იმპერატორის
კადერიანის ტეჟიანიდან განსათავისეფლებულად⁷⁶). ცხადა, მამასა-
დმე, რომ იმ დროს არც იტერია და არც აღბანია, კი შედამ გა-
ნულებული ტეჟებია, (მამასადამე, არც კოლხიად) სპარსეთის ხელში
არ კოტავან; არამედ, როგორც მანამდე, ახლაც იშეკე რომის შე-
გობრობისა და შეფარებულობის შექცევლებიან.

14. ამასთანაში დაქსრულა წენია ასევეგურის შეფობაც (265 წ.).

საფორ I-ის გარდაცვალების შეძლებ (272 წ.), როდესაც იმპერა-
ტორმა აფრედანიმა (270—275 წ.) სპარსელების მამაცური იშა გამო-
უცხადა და პალიორის სამეფო დამხიო (ქე მამინ შეკნიერი ზინობია
დედოფლიობდა), სომხებმაც ისევ რომელების მხარე დაიჭირეს; სო-
დო ათი წლის შეძლებ (282 წ.) რომის იმპერატორმა კარმა ტახტ-
ზედ ასვლისთხოვე გამოუცხადა სპარსელებს იშა, დასტარი სომხე-
თი, აღადგინა აქ ქედა წეს-წეობადება, თათქმის უწინადშეცვალ

⁷⁴⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 75—76.

⁷⁵⁾ Аппинскій loc. cit., стр. 43.

⁷⁶⁾ იულ. კაპიტოლინი (=Гайъ—Извѣстія... I, стр. 175).

დაიწინა შესობოტაშია (რადგან სპარსეთში ამ დროს შინაური კულტურა დაბობა იქთ) და ჩილო სელეცია და კტეზიფინი (სადაც არაბებში შემ-
ღებში ქ. ბაღდადი ააშენებ) ¹¹⁾). ხოლო 284 წელს სიმბერატორია
ტახტი დაიწინა დოოკლეტიანებ, რომელმაც 296—297 წლებში,
თვითი თხამოდგრადის გადატოების ხელით, სასრიათ დამსრუს
სპარსეთის შეტე ნარსე და ქად. ნაზაბისამა ხელ-შეკრულობა
დაუწერა, რომელის ძალითაც იმპერიას საზღვრად გამოიხადებულ იქ-
ნა მდ. ტაგრა, რომელი დარჩა სიმხუთის რამოდენამე შროვინგია
(მაგალ. ჰელი კარლენი, ხოლონია, აზანინია და სხვ.), სავაჭრო
ქაღაქიდ ადარეს მდ. ტაგრის დასალეთად მდგბარე ქაღაქი ნიზაბისი
და, დასასრულ, დამტერიტებულ იქნა ფასსალური დამოკიდებულება იურია-
სა რომის იმპერიაზე, სახელდიბრ ჩეგნა შეტები ვადებული გან-
დენ რომის იმპერატორებისაგან შიედით „ნიშნები თვითის უზენაეს
უფლების“ („царю иверийскому получать знаки своей
верховной власти отъ римлянъ“) ¹²⁾).

ასეთი იუთ რომ-სპარსეთის ურთიერთობა და იყერის სეურ-
თაშორისთ მდგრამარქობა ასეთაგურის შემდეგ (265 წლადან) შესაბე-
სოურუნის უკნასენებ წლებამდე. ნიზაბისის ხელშეკრულობის მიერ
ადასრებული წესი ქართველ მეფეთა დადგენისა, როგორც რომელია
შემატიანები გვარშეწებენ, 368 წლამდე ძალაში უთვიადა, ასე რომ
თვით 363 წლის, რომისათვის სამარცხევით, ხელშეკრულობასაც კი
უცვლელად დაუტვებია ეს წესი იყერის შესახებ ¹³⁾).

ვინ იუთ ამ დროს იყერის შეფეხ?

15. „ქართლის-ცხოვრება“ და შისი ბრძოლ შამურდი ჩეგნი ის-
ტორიკები გვარშეწებენ, ვითომც ასეთაგურის შემდეგ 342 წლამ-
დე ჩეგნის წელთაღრიცხვებისა საქართველოში შეტებ შედარიეთს პირ-

¹¹⁾ Аниинский—loc. cit. стр. 45.

¹²⁾ Зეტრე მაგისტროსი (=н. „Византійські історики“, пер. в.
съ греческаго Спар. Дестуниса. С.-Петербургъ. 1860 года; стр.
303—304).

¹³⁾ ამაზე იხ. ჩეგნი „საქართვ. კულ. და მისი დასაწყისი“ („მთამ-
ბე“ 1905 წ. № 3, გვ. 8).

ეფლი ქართველი „სასანიანი“ „ქ არდაშირისა“ და „შემოქმედებისა შე, მა სპასუთის შეფის საფორ 1-დასა, სახელით მირიან ⁸⁰).“

შეგრამ, როგორც ჩვენ სხვა გამოქვდებაშიც შეგვინძმნავს ⁸¹), ეს თქმულება შესასწარებელი არ არის და, აი, რატომ:

ა) უოფლად შექმნდებელია, რომის მომსირესა და შემდეგში რომის
~~იმპერიატორისა~~ საფასსადღი იყერიას ასიტაგურის შემდებ შეფე სპასუ-
 თის სასანიანებისაგან გამოიყენოთს, და ისიც თვით საფორ-შეფის
 მა, იმ საფორისა, რომედსაც, თქვენ კამიტოდინის მოწმობათ,
 260 წელს ივერიელებმა სასტაცია შეერაცხეოთ მასენეს. შემატიანე
 კა გვარწმუნებს, ვთომებ ივერიელებს დიდის ამიბითა და ხევწა-მუდა-
 რით შეიქმნათ სპასუთის შეფისათვის: გვაშეცდე რამე, უკანას-
 კნელი არ შეკადი (ასიტაგური, ვათომ) გარდა გვეცცალა, მას ვაჟი მემ-
 კვიდრე არ დარჩენია და მოიდე ჩვენზე წაგლობა—საშეიც გაცი გვი-
 ბოძებს თვითონ არ გამოიყენოთ სპასუთისაგან საშეცდო ბირი, არა-
 შედ თვით სპასუთის შეფეს გაებატონებითს იქ თავისიცე დინ. ს-
 ტიას რომელიმე წევრი ან ერთ-ერთი სპასელი არის ტოკრატით.
 შესაძლოა ეკვდაფერი შეთღოდ იმდენათ, რამდენიაც მას გარემოე-
 ბა უკურის ხელს; მაგალითად, როგორც ზექმოთ ვნახეთ, სასანა-
 დებმა დაბურეს სომხეთი და რამოდენისამე ხნით კიდევაც გამეცეს
 იქ თავისი მომსირე ბირები. შეგრამ არსადან არა სხანს, ვითომე არ-
 დაშეზის ან საფორის ივერია ან მისი შეზობელი აღიანნა დაცურთს;
 მაშესადაც ზემოთადნიაშეცდის შესაძლებლივისა საფეხული ეცდება.

ბ) შედარცებითი შესწავლა „ქართლის-ცხიოდრების“ იმ ადგიდები-
 სა, რომელიც მარიანის ჩამიმავლობას შეეხება და რამოდენათმე მას-
 თანაა შექვემდებული, ნათდათ გვამიტიცებს, რომ თუ მოდათ არა,

⁸⁰) ქ.-ცხოვრ. I, გვ. 80 —ვახუშტის „ისტორია...“ გვ. 53.—
 ს. ბარათაშვილის „ისტორია“ რე. I, გვ. 150—152.—დიმ. ბაქრაძე
 „ისტორია“, გვ. 185—140.

⁸¹⁾ იხ. ჩვენი საქ. ცელ. და მისი დასაწყისი („მოამბე“ 1905 წ.-
 № 3, გვ. 19—37).

⁸²⁾ ქ.-ცხოვრება I, გვ. 78—79.

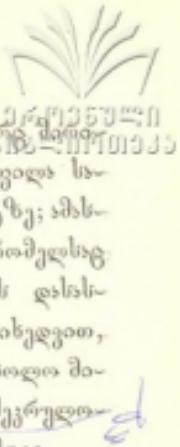

շեղագյուղ հանդ ամ մօստերաձօնէս մուսէյ քարյելազը ՈՐԱԿԱԾՈՒՅՈՒՆ
բաօնէ՝ ձագույթուած ձակի՞րօնօն (մէջ. մօստերաձա քյուսառաւուս Զա մանց-
թէ); ձյութօթ, մօրաճանու համամալուածուն Մըր (=մէրանօն օց ոյտ
մուսէ արձամասուս, մօրույլուս ևսանօն մըցուս, Զա մա մըտացյամ,
հայութուս) մաժոյր ակաց զըցնենքնէն մասց մուսէյ քարյելազը Պան-
արէ, ևումեցուս գատամ մօրույլուս զամարմայուս Մյանքն, ևսանօն,
ևսանօն լիպանէյելու ևսանէյուս մօրույլուս արմաց-դօնօն մմա-
ծօն ձամուցանօնաց ՀՀ). Հայութ մմէն ձարձեմա, բամ մէրաճանու մօստ-
երաձա մօրաճանու համամալուածուն Մյանքն այսաւ մըմայուս միոցնօն-
րույլ-սխուանէրոյն Ըմբեկնօնածա ամասինչոյույլու Զա ԵՐԵՎԱՆ-
ծօն մըցույլուցա. մմէն ւեսացա մըրյօնքն Մյամցը առա զարյույլաց:
Ձ) Հակեմը ծայրանամուսէ, մայրաճա ուսանեմատ, զարդինյինքնէն,
չառամբ մօրաճա 342 Վյանէ ձարձաբալունօնուս; այսաւ մօրաճանու տա-
նամյերնօնց մմէսան նարվյանօն յօ (Քան. 330 Բ. յի. Մյացը) 6եւ-
ժաւ զըցնենքնէն, բամ ուցուաս մըցու մըրանանա 361 Վյանսան 6ու-
թէացա ոյտօն ՀՀ). Ասեսանամյ, ոյ եյնուն մայրանյ ճայցմյարյա, Հայ-
ամինցքն, բամ մօրաճա տամյմաս 100 Վյանէ Սմյօնիա (265 Վյա-
ն 361 Վյանէ). մաշրամ յանա ճասապյընցնու մըցունուս անցտա ևն-
գրմլուցածն?!

Ձ) Հասաւույլ, լիպանէյա քարտացա յիրտոնյա „Մուկոցա յար-
տուուսած“ Յօրդանօն զըցնենքնէն, բամ ասցացնուս Մյամցը ոյցուամօն
զամշոյույլուց առա „մօրաճա արձամանուս յի ևսանօնան“, առմաց „Ըլլոց, Ա

⁵⁵) յարտա.-լրէուց. I, ց3. 76—80. Յեաց. մուսց քարյելազնուս
„Իստորիա Арmenia“, ստր. 63; եռուու ամսուս յարիցա նաև. Խա-
լատյան—„Армянские Аршакиды“, ստր. 5—35.

⁵⁶⁾ Գանի—Извѣстія... I, ստր. 181.—ց. նալուտունուս անընոտ
ամուսն մահլույլունուս „Meribanes“-ո (= „մըրինենյէ“) Վահուալցյն ոմա-
ցն „Merihanes“-ն (= „մըրինենյէ“-ն), առջ Միրհան-ս ընա Mirian-ս;
մօտուաց զարկուանուս յարուանը յարամբիյիս ասու ի ևս ի մատո մեցայեց-
նուս յամու յըտմանցութի այրցուս, հուսու մացալուուուց ոմացը յարուանը նո-
սեցա զըցնու պայուլու. (Խալատյան—Արմ. Արշ., ստր. 267, պրմք-
չանիւ 2-օւ).

მიშაბ მირეანისი“^{**}); რათაც ნათლად შტკაცდება, რომ არა მაგრა მარტინ უთვილა სა-
ხნახნა ინტერესების წარმომადგენელი საჭროების ტახტზე; ამას-
თანავე აღვიდდება იმ ხანგრძლივი პერიოდის ამოქსება, რომელისა-
ასფაგურის გარდაცვალებას (265 წ.) და შირიანის შეფიტის დასა-
რელს შეირის უნდა გაევლია; ამ უკანასკნელს, მარტინის შიხედვით,
ჩვენ ვნებარიშობთ არა უდიდაშის 362 წლის ქრ. შემდეგ; ხდეთ მა-
რიანის შეფიტის დასრულიად ჩვენ მაგალინია ნაზაბისის ხელშემრეცვო-
ბის მახლობელი ღრია, დახლოებით შე-300 წელი ქრ. შემდეგ.

ვაჟებტი ბატონიშვილის ანგარიშით მირიანის შეფიტია 77 წელი
უდრის. მაგრამ შესძლოა აქ თავს იყენოვდეს არა მეფობის სანკრ-
ძლივობა, არამედ მირიანის სიკოლოისა, ე. ი. მირიანი უნდა გა-
დაცვილიყოს 77 წლისა; მატანე მირიანის გამეფების ღრიას შეი-
რწყობისად ხოვდის; კოჭვათ, ეს ცნობა მართავდა; ცხადია, მირი-
ანი სახელმწიფოს გამეციას 15 წლამდე ვერ იტვირთებდა; მაშასად-
მე მას უნდა ემეფხოს არა უმეტეს 62 წლისა, ე. ი. იგი უნდა გამეფე-
ბულიყო 362—62=300 წელს ქრ. შემდეგ. მიგვარა, დასა-
ხება 35-წლივნი შეფიტი, 265-დან 300 წლამდე ქრ. შემდეგ, უ. ი.
წმითრეთ ის ხანა, როდესაც საბოლოოთ დაკანინდა ვასალური დამო-
კიდებულება იყერიდა რომის იმპერიაზე, ან, უკეთ რომ ვთქვათ,
მანამდე მხოლოდ უზენაეს მფარველობის სახათ არსებული განწყობი-
ლება რომის იყერიასთან ნამდგიდ სუზერენიტეტიდ გადაიტა—იგე-
რია გახდა რომის საფასლო, მიკაელად კოლხიდისა, რომელიც ამეც-
მდგარმარებაში თითქმის მომშეის ღრიადან იმეორებოდა. მაგრამ,
როგორც ეტვიას, ეს ვასესლენი დამთკიდებულება კოდხიდა-იმპერია-
სა რომის იმპერატორებზე მხოლოდ შემდეგს თანს ვაღდებულებაში
გამოიხატებოდა: ა) ამ თანი მხრის შეფიტის არ შეკლიოთ თავი შე-
ფერ გამოეცესდებით, ხანაშ რომის იმპერატორისაკან „უზენაესი
უფლებას“ სამკაულებას (=,,украшения [верховной власти“])
არ შეაღებდენ და ბ) ამას გარდა აღნიშნული შეფერია ვაღდებული

^{**}) თ. ეორდანია „ქრონიკები“ წ. I, გვ. 18—19. შეად. ე. თა-
ყაიშეილი—სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 11 და 16.

თევზენ თავ-თავისთი ქვეშეგრდომებით უსასეიდღით დაეცვალა პროცესის მიზნის საზღვრები შათ შეზობლით მცხოვრებ ჩრდილო ხალხებისაგან ს⁶⁶).

16. განვდიდი ხანა (30—300 წ.) ფრიდა საინტერესო დროს წარმოადგინს წყენი ძეგლის წარსულ ცხოვრებაში. ამიტომ ურიგა არ იქნება მოკლეთ მაინც აენტენთ გველავერი, რაც-რამ ასაღი შეეძინა წყენი ძეგლის ფათარებას ამ პერიოდში წინა შირითდან შედარებათ:

ა) ტერატორიალურათ ქართველთა შიწა-წეალი ამ პერიოდის განმავლობაშიაც სამ უშისაურეს სამფლობელოდ იქ გაუთვიდია: კოლხებად, იურაზე და აღმანიად. შეთ შეინარჩ მსიცლიდ თორმ შირველშა განიცადა მცირეთდენი ცვლილება საზღვრებისა, სახელდობრ: შე-II საუკუნეში კოლხიდის ზოგიერთი შროვინგიები იყერის შეფის ხელში გადავიდა. საკუთრივ კოლხიდაში რამოდენიმე შატარ-შატარი სა- მეფი მოიძიოებოდა: დაზებისა, აფსილებისა, აფაზებისა და სეანებისა. შესამნევათ იმატა ჭადაქების რაცხვმა, განსაკუთრებათ აღმანია- ში, სადაც შე-II საუკუნის შეფირ ხახეფარში ცნობილი იქ შემდეგი ჭადაქების სახელები: ტელააბა, ხაბადა, გელდა, თააქნა და თალაბისა, რომელებშიან, აღმათ, თავს უნდა ითვარებდეს დღვენდელი ჭადაქებისა და სოფელების სახელები: თელავი, ჭაბადი, შილდა, თანეთი და თაბა- ლის. იყერის ჭადაქების შემატა ჭადაქები: არტანისი, შესტლები (= „შცექა“?) და ზალისი, სოფელი ლუბიანი და სხენი; ხოლო კოლხიდას შეეძინა შემდეგი სოფელ-ჭადაქები: სიგანუში და ნები- ლი (თანივე შავი-ზღვის პირად), შესლესი, მადა, სურითი და ზად- რისი. ზღვის პირის ჭადაქთა შორის კოლხიდაში ფაზისი (ფოთი) საუცხოვთ სიმაგრეს წარმოადგენდა, რომელსაც მუდაშ სდარაჭობდა 400 რომაული შეფარი.

⁶⁶) ასეთსაც მდგომარეობაში ღარჩენილან კერძოთ კოლხიდის მკვიდრნი, რომელთაც შემდეგ სატროდ ლაზები ეწოდათ, თითქმის მე-VI საუკუნეში ქრ. შემდეგ ამავე ი. ილია კესარესკი.— „Исто- рия войнъ римлянъ съ персами, вандалами и готеями“. Перев. Сп. Дестуниса. Сиб. 1862 წ. т. I, стр. 217.

ბ) სოულიად ახალი ადგილი დაიწინა ქართველების ქვეყნის სამთავრო
ერთაშორისო დამოკიდებულებითა სოურაში. განვდილი შერთოდის და-
საწეასში კოდხიდა რომის იმპერიაზე იყო გასაღურათ დამოკიდებუ-
ლი, ხოლო იყენია და ზოგჯერ აღარანაც რომის იმპერიატორთა შე-
გრძელები განწყობილებით საკუკილებიდა. იყენის შეფეხს ზურგი
ჰქინდათ რომის იმპერიატორთაგან გამაგრებული და ხმირა, მათის
დახმარებით, თავზარის ცეცხლი მოსამზღვორე სამეფოს; კერ-
ძოთ, სომხეთში ერთხანთ ისკოთ ძღვირი გავლენა მოპოვეს იყენის
შეფეხს, რომ იქ შეფეხისაც კა თავისი საკურეულოდან ნაშავდენ
(მირიანგარ და რადმისირი). რომიან იყენის განწყობილება პირ-
ვებ სანათ უპრალი შეგრძელი გავმოანატებოდა, რის ნიშ-
ნალაც რომის იმპერიატორები დახმარების უწევდენ იყენის შეფეხს
შეზობენ ერთბოან ბრძოლაში, აქა-იქ ციხეებისაც უწენებდენ რომიუ-
ლის სისტემით (მცხოას ქვის წარწერა) და სხვ.; პერიოდის დასა-
სოულის კა ეს სამეცნიერო კავშირი იყენისათვის ვასაღურ დამოკი-
დებულებაზ გადაიქცა: ნაზაბისის ხელშეკრულობის ჩაღით. (297 წ.)
კოდხიდის წვრილ შეფეხთ შეგვსად იყენის შეფეხისაც ვალდებული
განხდენ სამეფო ნაშენები რომის იმპერიატორისაგან მიეღოთ და იმპე-
რიას ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვრებაზ ვეღურ საფხოთ შემოსუ-
ვისაგან დაცივათ.

გ) მცხოულენი ცელაღება პალიტიკური წერილების შერიგაც
გამოხვადა იყენაში. როგორც კოქით, იყენის შეფეხი ამ პერიო-
დის დასაწეისში დამოკიდებული იყენი, პერიოდის დამდევს კა რო-
მის იმპერიატორთა გასაღება შეაქნენ. ამას გარდა, მას შემდეგ, რაც
რომის წენის შესრუში საკმარის გავლენა მოპოვე, იყენიაში რამოდე-
ნათე შეცვლად ტახტის შემცვადებულის წესაც, სახელდიპირ: წა-
ნეთ თუ გარდაცვალებული შეფეხი ნაცვლად იშვებ საგვარეულოდან
უკეთესი წევრი იანებოდა, ამ პერიოდში არა იძიათათ შეაღდა აქერს
მამის ტახტის (მიურდატ I-ლის შემდეგ ფარსმან I-ლი, ამას შემ-
დეგ მასი შეაღდა მაჭრდატ II, ღვეის შემდეგ მასი შეიღდა მა-
რიან და სხვ.), სხვანარათ რომ კოქით, ტახტის შემცვადებული
თანხმათან მირდაპირ საზურ მოწყობილა. ამას გარდა, როგორც ფარ-
სმან I-ლიან და ფარსმან მე-II-ის ისტორია გვიჩვენებს, აღნაშენედ

პერიოდში ივერიის შეფეხის კუთხიებით არა მარტი უზენაშე მიმდინარე ხელითა, არამედ ამშა მთავარ-სარდლითაც და საერთაშორისო საქ-შეებში პირდაპირი მთავარიდან უფლება, თუმცა ამისთანავე, რო-გორც სწანს, არ კაუშიებულა კერეთ წოდებული მთავარ-სარდალ-მთ-ჯუდო-უზენასის (შეფას შეარე პირის) თანამდებობა და სამდებულო-ების მთავარიდან შეზობედ შეფეხითან ხელშეკრულობის საქმიში (რადაშისტი და სომხეთის შეფეხ შატრიდატი).

დ) ამ პერიოდში ერთი ახალი რამ ქართველი კიბის სოციალურ წეობილებასაც შექმინა, სახელდობრ უწინდებ თავისუფლ გვართა შო-რის (შესამე წოდებაში) მე-III საუკუნიდან უკვე ცხადათ თავი იმინეს, ეპრეთ წოდებულის, წარჩინებულის გვარებში ახუ აზხაურობაში; სხვა-ხაირათ რომ ფოქვათ, ქანებისა და ძაღლის მიხედვათ, ქართველი კიბის უზრუნველი ხარიდა („თავისუფალი კიბი“) თა უთანასწორო კლასად გაივა: წარჩინებულად და უწინოდ, ახუ აზხაურად და უზნოდ. წარ-ჩინებული გვარები შეფეხსთან უფრო ახლო იდებენ და, რა თქმა უნდა, პილატიკურ ცხოვრებაშიაც უმეტესი გავლენათ სარგებლობდებ; „უზ-ხონი“ კა იმარტინდენ და სახელმწიფოს მართვა-გამგებიბადნ თან-დათან იდეებებოდენ. სხვა შენიდ კა სოციალური წუთიდება, ვივა-ქრისტო, იმავე მდგარისარეთაში უნდა დარჩენილიყო, რომელშეაც წინა პერიოდში იმჟორებოდა.

ე) დასასრულ, მცირებულენი ცელიდება დაეტუ ქართველთა სარ-წმუნადასაც. უკვე პირველი საუკუნიდან, ქიბისტეს მოციქულების ინ-ტარევით, თანდათან იწერ გაურცელება ქართველთა შერის ახალში მოძღვრებას, რომლის გავლენათაც შესამნევათ გაპეთალშებილურდა ძევლი წარმართული ზნეობა (ადამიანთა შესვერპლის შოსტობა რევის მიერ). ამგვარათ, თანდათან შემზადდა ნაადაგი ახალი მოძღვრების, ახალი რელიგიის შესათვასებლად. უკვემდებ იყო, რომ ძევლის სარ-წმუნოებამ თავისი დრო მოსწავს და ახალი სარწმუნოებასთვის უნდა დაეთმო ადგილი. შაგრამ ეს მხოლოდ შედეგი პერიოდში მოხდა.

თვით ამ პერიოდის დამსკვეს კა, რომა ივერია-კოლხიდა რო-მის საფარისად გამოატანდეს (297 წ.), ამგვარი რამე აზრადაც კა ვერავის წარმოიდგენდა, რადგან სწორედ იშ დროს რომის ტახტის ქიბისტიანობის მდევრები დაოკლერიანე განაცემდა. შაგრამ, რომა

რომის ტახტზე ქრისტიანობის მფარველი იმპერატორები აფიშები და განკუთხული ქრისტიანობა სახელშემცირები რედიგირად გამოაცხადეს, რომელი ჭიშოვები მოიღვნება წესა-დართულ და სიგადაღებულთ სარწმუნოებად იტა (ამაზე იხ. ჩვენი, საქართ. კლუ-
სია და მისი დასაწევისა“ უკრ. „მთამიერში“ 1905 წ. №№ III,
IV, V). მიგვარა, წინა ჰერთლის დასასრული შემზადებულმა სა-
კრისტიანობით-თაღიატაკურმა ვითარებაში საქართველოში ნიადაგი მოუმ-
ზადა ახალი სარწმუნების გამარჯვებას შემდგრეს ჰერთლიში. ამ უკა-
ნასკებულმა გარეშემიერაშ უშეტესათ გაამწვავა რომისა და სამარცხოის ურ-
თავრობა, და ჩვენი ქვეყანა, სამხეოთან ერთათ, მათი პილიატაკუ-
რისა და სარწმუნოებრივია ანტაკონიზმის სარბიკულად გახსადა.

ასე დაშვადღა ჩვენი ისტორიის შემდეგი ჰერთლიდა.

III

საქართველო მეოთხე და მეხუთე საუკუნეში (ჩ. შემდეგ *).

1. როგორც წინა წერილში გაუკრევთ, 300 წლის მასდობ-
ლათ, ქრ. შემდეგ იუპრიის ტახტზე ავიად დეკ-შეფის ქე მირეანი
ანუ მირიანი, რომელმაც, ნაზიანის სედ-შეკრულობის ძღვით, სა-
მეფო ნაშები რომის იმპერატორის დიადეტასკესკან მიიღო. ამ
შეფეს იცნობენ რომის შეკრულიც Meribanes-ის ანუ Meriha-
nes-ის სახელით; მაგალითად ამშიან მარცელინი, რომელიც თანამე-
დროებ იყო მირიანის, გადმოგვექმის, რომ 361 წელს იუპრიის
შეფეს „შერმანია“ (= „შერმანია“) ცოტხალი იყო ¹⁾). ამ საბუთის
ძღვით, გვთანხმით, შირის არ ვიქნებით სიმართლეზე, უპირვე მირია-

*) ამ მე-III წერილის 1, 2, 3, 4, 5 და 6 მუხლები წაკითხულია სა-
ზოგადო კრებაზე 1909 წ. 1 ნოემბერს.

¹⁾ ი. გან—Извѣстія... I, стр. 181. უკად. Г. Խալатъянъ—
„Арміанск. аршакиды“... стр. 267, примѣч. 2-ое.

ნის შეფარდას დაკადებთ 300—362 წელს ქრ. შემდეგ. მისამართი 62 წლის შეფარდა ხანგრძლივია, მაგრამ არც ისე ხანგრძლივი და დაუკარგებელია, როგორიც დღემდე მიღებულის ქრისტიანობით იქთ²⁾.

საქართველოს არ მიგდანია მირანის ჩამომავლობას და ვინაობრივე ბეჭრი ვალაპარაკოთ, რადგან ეს საკანი, შეძლების დაგვარათ, უკვე გარემოები გამჭებს როგორც წინა წერილში, აგრეთვე ცალპე შემომართა: „საქართველოს კედესა და მისი დასაწყისია“. მირანი არც სპარსელი კოფიადა და არც არავთათარი შეგთბრული განწყობილება. ქვეთია სპარსეთთან: იგი იყო ქართველი შეფილი და რომის გასსალი. ამიტომ, წენის ფაქტოთ, მირანის ცხოვრებიდან სამედამოთ უნდა ამოთმედოს მატანის კედეს ის ადგილი, რომელიც გვარწმუნებს, ვათომეტ მირანი სპარსეთის შეფილი ქვეთადის და თავისი სამეცნის ხანგარი სპარსეთის შეფილაკნ ჰქონებოდეს ხანგარი³⁾. მეგადამდევ უნდა გამოირიცხოს მირანის ცხოვრებიდან ის თქმულებაც, ვათომეტ მირანის პირველი ცოდნი კოფიალიტეს ასევე გურ-შეფის ასელი—ასეშერა⁴⁾. ეს თქმულება გრძებ შეთხელია შემატანესაგან, რადგან, მისი აზრით, მირანი სპარსელი იყო და, მაშასადამე, თუ არა ამ გზით, სხვა მხრივ მნელი უნდა კოფიალიტე მირანის დაკავშირება ქართველ სამეცნი სახლითან. ჩვენ კა უკაველესი ქართველი ქრონიკიდან ვიცით, რომ მირანი ქართველი შეფის „ლუ-გის ქვე“ იყო და, მაშასადამე, ადგილობრივ დინასტიასთან მის დასაკავშირებლად შემატანის შეურ შეთხელი ამისა აღარ გვესაკორებება.

2. სამაგიეროთ იმ დროინდელ ისტორიულ გარეშემობათა საწინააღმდეგოს არას წარმოადგინს შემდეგი თარი თქმულება ჩვენი მირანისა:

¹⁾ ვახუშტის ანგარიშით მირანი მეოთხდა 265—342 წელს, ე. ი. 77 წელს. ის. ვახუშტი—საქართველოს ისტორია, ვვ. 54, ტფილის, 1885 წ.

²⁾ იბ. „ქ.-ცხოვრ.“ გამოც. ზ. ტიჭინაძისა ტ. I, გვ. 79—80.

³⁾ იქვე გვ. 81—შეად. გვ. 77—79.

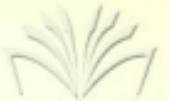
ა) „მეფობდა... შირან... ქართლს, სომხითს, რანსურისა და გვირის“⁵⁾);

ბ) „და მოიყვანა (შირანში) ცოდი საბერძნეთით-პონტომთ, კანკელით უდიდესი, სახელით ნანა“⁶⁾.

შირველი თქმულებიდან ვტეობილობთ, რომ შირანის დროს ქართველთა შონარქიას საზღვრები შევი ზღვიდან კასპის ზღვამდე და კავკასიონის უმთავრეს ქედიდან მტკბრისა და არაქსის წყალ-გამყოფ მაღლობებამდე კოფიადა გავრცელებული. უპანასკელი აზ-რი განსაკუთრებულ შევრე აღაგას აქვს შემატანეს უფრო ნათ-ლით გამოხატული. აქიდანვე ვტეობილობთ, რომ აღნაშველი საზ-ღვრები საქართველოსათვის მოუფირება რომის იმპერიალის კონ-სტანტინე დიდს, თანასმა შირანის თხოვნისა. როგორც ვიცით, 297 წლიდან სომხეთი და „ივერია“ (ქართლი და ჰერეთი) რომის საკასადოები შეიქნა. რომისავე ხელში იყო კოდხიდაც ანუ „ეპრი-სი“. პომიერის დროიდან რომის გავლენა გავრცელებული იყო „აზ-ბანიზედაც“ (=„მოვაკნი“ და „რანია“). ამიტომ სრულდად ბუნე-ბრივად მიგანისა და საწინააღმდეგოს არას ვეკვევთ იმაში, რომ ჩვე-ნი წელთაღრიცხვის შე-IV საუკუნის პირველ შეოთხედშიაც ქართვე-ლის ტომით დასხველებული აუზები მტკრისა, ქიროსისა, რაონისა და ენგურისა კვლავ ერთის სკამტრის ქვეშ შეკრიტულაფის, რომის სიყზურენობითა და ხელშემღებელობით. ამას საკიებით ეთნისმება „ქართლის-ცხოვრების“ თქმულება: „წარმზაქნა (შირანში) მთ-ციქული წინშე კონსტანტინე მეფისა და თხოვა შისკან შშედო-ბა და აღუთქვა მას მსახურებამ და მოწევედამ სპარსოა; სონდა კონ-სტანტინეს... და აღიდა შეიდი შირანის მეფილად... და დამო-კურნა თრდაც (სომხეთის შეფე) და შირან, და აშჩახლნა; ...უჩი-ნა საზღვარი ესრეთ: რომელთა ქვეყანათა შდინარენი დან სამ-ხრით (სომხეთისკნ) და მიერთვიან რაბსეს (არაქსი), ესე ქვეყ-ნის თრდაცის (სომხეთის შეფი) პერსად დაუარნა; და რომელსა ქვეყნას მდინარენი ჩრდილოთ (ჩრდილოთუთასკენ) დან და მიერ-

⁵⁾ იქვე ვვ. 81. შეად. ვვ. 85.

⁶⁾ ქ.-უზოვრ. I, ვვ. 81.

თვალ შტკერსა, შირიანის პერძედ დაურნა...¹⁾). შეფორმულები ქართველის, რანს, ჰერეთს და მოგაქნს, და აქენდა პერიატა გერის წელამდე²⁾.

შეგვასათვე ბრწყინვითა შატანის შეთრე ცნობაც შირიანის შიერ რომის პროფინციალან,—, „თხიტოდან“³⁾ ცოდის შოუენის შესახებ. ადგიდ გასაგებია, რომ რომის იმპერიის გასსადი, „ბარბაროსა“⁴⁾ შეფე შეცდებოდა თახახურათაც პულტერულ რომის დასხლობოდა. თვით ამ დედოფლის სახელიც, „ნანა“⁵⁾ (=იგვე, „ნინო“⁶⁾) პირდაპირ გვაჩვენებს, რომ შირიანის შეეღლე პონტო-კაპადოკიიდან ეოფილა, სადაც ეს სახელი ძღიურ იქთ გაფრცელებული შე-IV და შე-III საუკუნეში⁷⁾. ამიტომ ძღიურ ადგიდ კამისაცნობია, თუ რომ აისხება ის გარემოება, რომ ჩექნში უმსდღესი წრის წარმოშადეცენებითა შორის წმ. ნინოს ქადაგებას გვედაზე უწინ ნანა-დედოფლი დაემორჩება: შესძლოა იგი ქრისტიანობასთან თავის საშოაბლოშევე ეთვიაღიერს გატნობილი; საფიქრებელია, ბევრ სხვა ქადოა შეგვასათ, იქნება სადღემდო ქრისტიანებ უთვიდიების. ამთვევ აისხება ის გულწრიული უკრადება, რომლითაც შირიანის შეეღლე შცემთაში ქრისტიანობის შეადგებული კაპადოკიელს „ტემპ-ქადაგს“⁸⁾ (=ნინოს) შეკურთ: კაპადოკია ერთი უახლოესი შეზღბებით პროფინცია იქთ ამ პონტია, საიდანაც შატანის თქმით ნანა-დედოფლი ჩამოშევდობდა.

¹⁾ ჩექნის ფიქრით ეს უნდა მომხდარიყო 318—323 წლებ შორის, ე. ი. შას შემდეგ, რაც კონსტანტინე იმპერატორმა აღმოსავლეთის პროკონიცებზედაც ძლიერი გავლენა მოიპოვა, რასაც შედეგად მოპყვა სომხეთის მეფის ტრდატის მოქალა (318 წლის მაბლობლათ); 323 წელი კი მაჩვენებელია მირიანის მიერ საქართველოში ქრისტიანობის ნება-დართულ სარწმუნოებად გამოტანილისა.

²⁾ ქ.-უხოვრება I, გვ. 85.

³⁾ „ნანა“ ერქვა, მაგალ., წმ. გრიგოლ ლეონის-მეტყველის დედასადა ძმისწულს; ამავე სახელის მიუროცენს შეცდლას წარმოადგენს. თვით „ნინო“—ი. იბ. პროფ. ვ. ბოლოტოვის აზრი „Хр. Чтеши“ за 1898 г. აპრელ; ჯურ. სოვეთა აკადემი, стр. 263 და შენიშვნა იმავე გვერდზე..

3. ამგვარათ ჩექ თანდათან კუსტლოედებით იშ ფაქტუმში მცველობა დაც მირიანის შეფეხბაში ცენტრალურის მოვლენას წარმოდგნის. გაუდისხშით მირიანის მიერ ქრისტიანობის გამოცხადებას ნება-დართულ სარწმუნოებად. ეს საგრი ჩექი უკეთ ცალკე წერილში გვაქვს გამოირჩევდა და აյ მის ღაწერილებითი გრისილების აღარ გამოვუძიებით. მოვაცანთ შხვდოდ უშთავრეს დასკვნათ, რომელთაც იშ გამოვლენაში მიგაღწიეთ.

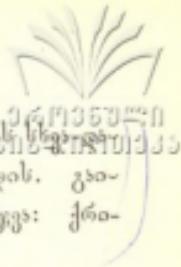
დათვლეტანის დეპნელობით (303 წელს) შემთვალებულმა ქრისტიანობაში სამოცნებით ამოისუნიქა, რთდესაც რომის ამცერიას დასკვდეთას ერთ-ერთს ტახტზე ქრისტიანთა შემთვალები და ბულო ქრისტიანი ქრისტიანობის დადი ავიდა (306 წ.).

კონსტანტინეს გამოფენა ახალი ხანის შოთას წარმოადგინებული იყო არა მარტო რომის ქრისტიანთა შედგომარებიაში, არამედ მთელ გაცომრითის ცხოვრებაშიაც.

ქრისტიანთა დახმარებით შილვის ხადთან შაქსენცზე გამოიჩინაშ (28 ოქტომბერის 312 წელს) კონსტანტინეს ხანევარი იმპერია მოუტოვა და მისი გადა გადევ უფრო გადახარა ქრისტიანებისაჲნ. ამას შედგებად შოთაშე შილვის ედიქტი (13 ივნის 313 წელს), ¹⁰⁾ რომელმაც ქრისტიანობის უფლების შხვრივ ძველ წარმართველ სარწმუნოებას გაუთანასწორა და ქრისტიანთა კედესიებს წარმეტვდი ქანქა დაუბრუნა.

ამცენ დროს აღმოსაფლების შროვინგიებში კონსტანტინეს თანამშრომელებად ათვლებოდა მისი სიძე (დის ქარი) ლიცი, რომელიც შეთანხმების ძაღით, 313 წელს იმავე პალატის ადგა, რომელსაც კონსტატინე. მაგრამ მაღვ მათი თანხმობა დაარღვა და დაცინისაც ქრისტიანთა შესხებ თავისი პოლიტიკა შესცვალა: დაუწევო შთ შევიწროება და სამსახურიდან დათხოვნა. ამას დაერთო სხვა უძლიერესი მოტივებიც და უკვე 314 წელს დაიცინასა და კონსტანტინეს შორის სასტიკა იმი ასტედა, რომელიც დათვედა 323 წელს, 3 ივნისს და 18 სექტემბერს, ლიცის სრული დამარცხებით ¹¹⁾).

¹⁰⁾ ი. Г. Гельмодътъ—„Исторія чловічества“, т. IV, стр. 465—466. Спб. 1903 г.

ეს ბრძოლა ჭეშმარიტათ ორი სარწმუნოებისა და ორი სარწმუნოებისა სხვა საზოგადოების ბრძოლა იყო — წარსულისა და მომავალის. გაა-
შარფვა კონსტანტინებმ და მასთან ერთად ფარმაც გაიმარჯვა: ქრი-
სტიანისა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გამოაცხადეს.

ამვენ ღრის საკულტურული სარწმუნოებად აღიარეს ქრისტიანო-
ბა სომხის ერშიც, თრდაც III-ის მეუკანაში, 318 წლის მასდღელ-
დღით¹¹⁾.

ასეთი იყო ქრისტიანობის გარეპანი შედგომარება შე-IV საუ-
გნის პარველ შეთხედში რომის იმპერიასა და სომხეთის შევაღწ-
თა შორის; ასეთს შედგომარებაში იმურიყმოდა ქრისტიანობა ჩვენის
შეზობლათ სწარეთ იმ ღრის, როდესაც სომხეთიცა და საქართვე-
ლოც თრივე რომის იმპერიატორთა საკასსადოდ ითვალიერდა. და
დღეს, ვკანებთ, ვეკუსასთვის ქვეს გარეშე უნდა იყოს ის უტესარი
ჭიშმარიტება, რომ როგორც სომხეთში, ისე საქართველოშიც ქრი-
სტიანიბის ნება-დართულ სარწმუნოებად გამოიხადება შედეგი იყო არა
იმ სასწაულებისა, რომელიც ჩვენს მარინესა და „მამათა-ცხოვრუ-
ბაშია“ მოთხოვოდიდ, არამედ იმ რეალურ პოლიტიკურ ურთი-
ერთობისა, რომელიც შე-III საუკუნის დამდევიდან (297 წლიდან) რომის იმპერიასა და სომხეთ-საქართველოს შორის დამქარდა და
რომელსაც საქართველოს შესახებ 368 წლამდე არ დაუკარგავს ძაღლა
და შინაგანი შემცნელობა¹²⁾.

მაგრამ ამ გარეგან პოლიტიკურ შიზეზის გარდა, ჩვენს ერში-
ქრისტიანობის გამარჯვებას ხედი შეუწევ ერთხმა შინაგანმა, სო-
ციალიურმა შიზეზაც. ეს შიზეზი იყო მეორე საუკუნიდან გაძლიე-
რებული კუნძომიური და უფლებრივი უთანასწორობა ჩვენი

¹¹⁾ Аниинскій — Ист. Ари. Церкви, Кипшиневъ. 1900 г. +
стр. 11. ხოლო გუგო ვიკლეპის ქრისტიანობით სომხეთში ქრისტია-
ნობა გამოატაცეს სახელმწიფო სარწმუნოებად 323 წელს, ე. ი. იმავე —
წელს, როცა ჩვენის ანგარიშით ეს ჩვენში მოხდა (იხ. Гельмошъ —
Исторія Человечества, т. III, стр. 274, изд. 1904 г. Сиб.).

¹²⁾ იხ. წინა წერილი და ჩვენი შრომა ასაქ. კლესია და მისი და-
საწყისი („მოამბე“ 1905 წ. № 8, გვ. 8).

ერთს თავისუფლ „გვართა“ შორის, ქვედა გვართვებული გვართვებული რობის შერტვა და მის ნაცვლათ ბატონ-ემურა ურთიერთობის თან-დათხი განვითარება¹³). ამ პროცესში ძირი გამოიყენება წევნი სადა-ხის ქვედს წარმართულ-პატრიარქულის ქსოვებულებებისას, რომელ- ლიც გვართვებულ-სამასასახლისათვის წევნი იქთ დამატებულებული, წარმოშობა მთელი კლასი კუთხომიურად და უფლებერივად დასაგრულ-თა და მით ფართო ნიადაგი მთელმზადა ახალ სარწმუნოებრივ-სოცია- ლური მითელერების შეთვისებას, რომელიც თავისი ჩამომავლობით, უმთავრესათ, უფლებრივ და კუთხომიურად დასაგრულის სადახის („ტვართ-შეძემეთა და მაშვილებლა“) შესაფერი იქთ. სადახი ხედავ-და, რომ არგვლივ თანხმობას ირდევთა ქვედა გვართვებულ-შეძემ- ლისური თავისუფლადი ცხოველება, ირდევთა საკრთო-გვართვებული სა- ჭითობება და შათ ადგილის იქცევდა სასტრიდი შესაგრელობა და გვრილ საჭითობება; ხელაყავა, რომ იღუპებოდა ჰერაკლიონი, რაც შენიშვე ცხო- ვრების საუკუნებულად და ხელუხლებულ წილათა-წმიდად მიაჩნდა, სწა- ვი არსებოთ იქთ... და, აი, სწორეთ ამ დროს გაისმა შეზობებულ ქვე- ქნებში და თვით დასაცდეთ საჭროებულშიაც შირველ-ქრისტიანეთა ძლიერი სხის, სასარგების დამობიერი შოწოდება ზნეობრივის თანა- სწორობისა და ქონებრივის ერთობისაღმი. მნედა დასაფურქე- ლა, ამ შოწოდებას ქართველ სადახში მამდევარი არ გასწორდა და, შართლაც, სხვა-და-სხვა წეართვებიდან გტელისაღმით, რომ უკვე შე-Π და, განსაკუთრებით, შე-III საუკუნეში ქართველთა შო- რის ქრისტეს შემდევარი (უქეტესათ სამხრეთსა და დასაცდეთ სა- ქართველოში) იშეიათს შოვლებას არ წარმოადგენდა¹⁴), ხოლო შე-IV საუკუნის შირველ შეთხედში, როგორც წ. ნინოს ცხოველების აღ- წერა გვიჩვენებს, ქრისტიანობაში თვით შირაკნ-შეფის გარზედაც გა- ხისა მთელი გუნდი საიდუმლო შიმდევართა (ნანა დედოფლი და ნი- ნის შოწოდე-ქლდები).

ამჯერათ, არ შეზობებულ სახელმწიფოში—რომსა და სომხეთ-

¹³⁾ იხ. წინა წერილი.

¹⁴⁾ იხ. „საქ- კლ. და შისი დასაწყისი“ სხლლით მე-6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14. („მოამბე“ 1905 წ. № III, გვ. 4—7).

ში—ჯვარის ძლევა-მოსილი ძღიურება¹⁵), ხოდით შინ, საჭმარი ქვედა
შევრდომით შეირის, საქმათ რაცხევი ასალი მოძღვრების უბიძებელო
თა,—ასეთი იქთ ისტორიული გარემოებანი, რომელიც მირან-
შეფეხს წილად ხედა მირანქილდობა და მართვა-გამპეობა საქართველო-
სი შეი ზღვიდას თითქმის კასპის ზღვაშე.

ასედა ვიკითხოთ: მას შემდეგ, რაც კონსტანტინებ ქრისტია-
ნობა ხება-დართულ სარწმუნოებად გამოაწხადა და „ჯვრის სახელით“
თრია თვალი უკადიერესი შეტოტე (შაქსენცი და ლიცინი) დამსილ
(312—323 წ.); მას შემდეგ, რაც რომის ვასისადმა სიმსიქოის შე-
უებმ, თარდა ოქ-III-ებმ, ჟარჯუთ მამა-ბაშური წარმართული სარწმუ-
ნოება და წმ. გრიგოლ პართველის აღმერთობაზე გული ქადაგების მიმ-
დგენად შეიქნა,—ქართველთა შეფეხს, რომელიც აგრეთვე რომის ვას-
სალად ითვლებოდა, განა შეეძლო მისი ღროის ზოგადს მიმდინარე-
ობას არ დაშორნილებოდა, თავისი ერის სარწმუნოებრიც და საზო-
გადოებრიც მთახოვნილებათვის იმ ღროის შესაფერი პასუხი არ
გაეცა და სახრიაქს ისტორიულს აუცილებლობას არ გახწორებოდა?
განა შეეძლო ქრისტიანობა ხება-დართულ სარწმუნოებად არ აღვა-
რებია?..

როგორც ჩვენი და უცხოუთის ისტორიკოსები მოწმობენ¹⁶),
მირანს გრძათ შეუბნია თავისი ღროის საზოგადო ტექნიკის და

¹⁵⁾ ამავე ღროის ქრისტიანობას სპარსეთშიც ჰქონდა ფეხი მოყი-
დებული; იქ მის ცენტრს წარმოადგენდა ტიგრის პირად მდებარე ქ. ხე-
ლ ე ვ კ ი ა კ ტ ე ზ ი ფ ი ნ ი (= შემდეგში არაბების შიერ ბ ა ლ დ ა დ ა დ
წოდებული) იხ. გელიაძე—Истор. человечества, т. IV, изд.
1903 г. стр. 204.

¹⁶⁾ იხ. „მოქცევა ქართლისათ“ (= სამი ისტ. ქრ., გვ. 15—16);
„ქ-ცხოვებ“ I, გვ. 120; ქართულ წყაროებს გარდა ქართველთა მოქ-
ცევას მოგვითხრობენ ბერძნ-რომელთა მწერლები: რუფინი (340—420
წ.), სოფრატი, სონომენი, თეოდორიტე კირელი და სომხის ისტორიკო-
სი მოსე ქორენელი. იხ. А. Хахановъ—Источники по введ. х за-
въ Грузии და Исторія Арmenii Моисея Хоренского. Саб. 1893 г.
стр. 132—133.

ქრისტიანობა წება-დარღვევა და საფალდებულო სარწმუნო უძვირი სამართლებრივი უცხადება.

ეს უნდა მომსხდარი იყო, ჩვენის გამოახვარი შებით, სწორეთ იმავე წელს, როგორ კონსტანტინებმ თავისი უკანასკნელი მეტოქე, აღმოსაფეროს ბრთვინიციების გამკე, დაცინა, დამზრდ და ქრისტიანობის მოუპოვა საბოლოო გამარჯვება, კ. ა. 323 წელს ქრ. დაბადებიდან¹⁷⁾.

მირიანს ამ შემთხვევაში ხელს უწევოდა საკუთარი შეუძლებელი ნახა-დედოფეული და ამ უკანასკნელის თანამეტმეულ კაბადოვილი „ტემპ-ქადა“ ნინო. 323 წლის მეორე ნახევარში მირიანში შეტარი თავისი ქვეშეურდოშინი და წინადაღება შისტა—ქრისტიანობა შიედოთ. ამავე დროს დედოფეული და ნინო ჭაველა მოქმედობდენ და ჩაგრანებიდენ რფერას გამოცვლის საჭიროებას. „ტემპ-ქადას“ წინადაღებით იმავე წელს შეუძინებ ბატარა ტამრის ამენებას სატანტო ჭადაქის (არმაზის) მხხლობლათ, მტკერის მარცხენა ნაპარას, სადაც მცე-თის ციხე და შეფის ბადი იუთ გაშენებული და სადაც შემთხვეული გრძელები ცხოვრობდენ. ამ შზადებაში გააჩანა შე-324 წელმა და შე-325 წლის პირველმა ნახევარმა. ამავე ტემპ-ქადის წინადაღებით მირიანში დეპისტები გაგზავნა კონსტანტინე-იმპერატორთან, რომელიც იმ დროს აღმოსავლეთის პროვინციებში იმუშავდოდა, და სოხოვა სამღვდელოება. კონსტანტინებმ სამოვლებით მოასმინა ქართველთა მოქრიევის ამბავი და სოხოვა აღმოსავლეთის უფროს მღვდელ-მთავარს, ანტიოქიის ეპისკოპოსს ჰესტიას, — რომელიც იმავე წელს იმპერატორის უკანასკნელით თავმჯდომარეობდა პირველ მსოფლიო კრებას ქად. ნაკეთი და რომელის პირველიანუ მოედის აღმოსავლეთში ამავე კრებისაკენ იუთ დაკანონებული, — ახლად მოქრიევდ ქართველებისთვის სამღვდელოება გაგზავნა. კვეტათი აირჩია ეპისკოპოსი თაონე, შეფერები და კონსტანტინე, ურია დაკონი და გამოგზავნა საქართველოში. ამას შემდგა გადასიურათ საქართველო განდ, დამოკიდებული ანტიოქიის პატრიარქებე¹⁸⁾.

¹⁷⁾ ამაზე ვრცლათ იხ. „საქ. ეკლ და მისი დასაწყისი“ თავი მე-III („მომენტი“ 1905 წ. № IV, გვ. 1—24).

¹⁸⁾ იხ. იგივე შრომა, თავი მე-IV: „პირველი იურიარქია“.

4. ამას შემდეგ არ გაუყდია დად ხეს, რომ გარემონტიზაცია
კონსტანტინიუს იმპერატორი (22 მაისს 337 წელს). მისი ადგილი
აღმოსავლეთში დაიწინა მისმავე შეიძლება კონსტანტინი (337—361 წ.).
ამ კონსტანტინის დროს კვლავ ასტერა ქცევდა ბრძოლა რომელიც და სპარ-
სეთის შორის. მას შემდეგ, უკი რომის იმპერატორი ქრისტიანობა ხა-
ხედში იყენებოდა სარწმუნოებად კამიაცნადეს, სპარსეთის შესცვალა
თავისი ჰოლოტიკა ამ სარწმუნოების მიმართ და თავის ქვეშერდომ
ქრისტიანებს სასტიკა დკვნა ჯუტება. სპარსეთის შეფერა თვალში ამას
შემდეგ ქრისტიანობა რომის ემბლემაზ იქცა და, როგორც აცითი,
შთას შერით სასტიკა დკვნულების საგანი შეიქნა. ამ დროს რომის
გავიდების ქაში იმყოფებოდა მთელი აშიურ-კავკასია, შცირე და დადა-
სომხეთი, შეაძინარე და ოიგრის აღმოსავლეთად მდებარე კორდუე-
ნი (ძევდა კარდექი ანუ ქადანდელი ქურთის-ტანი). სპარსეთის
შეფერა საფორ შე-III-ებ (309—340 წ.) ისარგებლა რომისა სასახ-
ლის არეგისტრით და 338 წელს ჯუტება ბრძოლა კონსტანტინის. ამ
ბრძოლაში გასტანა თათქმის 12 წელს და შესწედა 350 წელს²²⁾.
ბრძოლა კვლავ გრძნასდა 359 წელს და გასტანა 361 წლამდე. ამ
უკნასენებდ წელს იმპერატორის კონსტანტინი, თანამედროვე აშშიან-
შარცელინის მოწმობით, დაიდადი ფული და საწექარი დასარწა, რა-
ო ერთგულებაში ჰყოლებოდა შეფერა სომხეთის, ივერიასა და აგ-
რეთეუ ტაგრის აღმოსავლეთ ქვეუების სატრაპები. გერმოთ, სომ-
ხეთის შეფერა არმაკსა და ივერიას შეფერა შერიბანს (= შირაანს) მან-
გაშოთუზავნა ჭირითასი ტანისმისია და სხვა-და-სხვა გვარი საჩუქრე-
ბი, რაღაც კარგათ დაწუნებულები იყო, რომ, უკუთუ ამ შმართვე-
ლების სპარსეთის შეფერა გადაბრებდა, რომელიც საქმეებს დადა-

„ქართლის-მოქცევით“ 8 წელმა (15—7; იხ. „ხამი ისტ. ქრისტიანი“,
ვ. 15 და 20). მირიანი კი მოიქცა, ჩეტნის ანგარიშით, 323 წელს,
ხოლო მოინათლა 326 წელს; მაშასადამე წმ. ნინოს გარდაცვალება უნდა-
მომხდარიყო არა უადრეს 330-ისა და არა უდინანეს 334 წლისა ქრ.
შემდეგ.

²²⁾ И. Ертовъ—Ист. вост.-римск. или конст. имперіи. Спб.
1837 г. часть I, стр. 62—64.

ზიანი შევეტოდა²³). მაგრამ ქონისტანცია აშევე წელს გაუჩინაშემოხვევა (კიდივაძი, ტანისის მახლობლები) და საიმპერატორო ტახტი დაა-
ჭირა ოულიან ე-იმპერატორში. ერთია წლის შემდეგ გარდაიცვალა ში-
რან-შევეტი (362 წ.) და საქართველოს ტახტზე ავადა ბაკურ შე-III.

5. აქ საქართველო შეიგანინა ცოტა ხნით შეტერდეთ და ამ შე-
ფის განათლა გამოვარევით.

„ქართვის-მოქმედების“ მოწოდებით ბაკური იქთ მე შირანის
ძმის რევისა: „...და მოკვდა მიარქნ შეუე... და ღაფლა შევედ ბა-
კურ, მე რევისა“²⁴). „ქართვის-ცხოვრება“ კი გვარწმუნებს, ვა-
თომც ბაკური მირანის შეიღი ერთიადებულს. მაგრამ ჩვენ შეგვე არა
ერთგზის შეგვინაშვას, თუ რამდენათ საქართველოს მასალას
წარმოადგენს ამ მატანის პენელოპერი წნობანი ჩვენი შეივების
შესახებ, და ამიტომ ამ შემთხვევაშიაც უძირატესობას „ქართვის-
მოქმედების“ წნობას ვაძლევთ.

შართალია, ძევდის წესით სამეფო ტახტი შევის გვარულობის
უეხვერეს წევრს უნდა დაექირა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც საქართვე-
ლო რომის საფასსაღო გახდა, შესაძლებელია რომის იმპერატორები
ამ წესს აღარ დაშორინილებოდენ და თავის საფასსაღო საქართველო-
ში ის დაწინაშეა შევედ, ვინც მათი ინტერესებისათვის უფრო ხელ-
საყრდეო იქნებოდა. ეს მათ უფრო სარწმუნოა, რომ ბაკური, რო-
გორც მატანიდან სჩანს, ბავშვობისას რომში შევდად უთვიაღა და
იქ შეუდია აღზრდა-განათლება.

ბაკური შესხეთ შევდგა ქრისტიანობის გამტკაცების საქმეს.
სხვათა შეორის წილკანში აგთ შატრარა ჰქლესია და ხელი შეუწეო
შთავედთა და რანქედთა შეორის ქრისტიანობის გაკრცელებას²⁵). ამის
შეფოთაში იუდიან ე-იმპერატორმა ჰქლავ აუტეს თმი სპარსეთის მე-
ფეეს საფორს; ამ თმის დროს იუდიანეს უდაღატა სომხეთის შეფეშ
არმაქმა; თვითონ იუდიანე კი თმში დატერა და განდაცედა (363 წ.).

²³⁾ Е. Гавъ—Извѣстія др. греч. и римск. писателей о Кав-
казѣ; ч. I, Тифлисъ, 1884 г. стр. 181.

²⁴⁾ სამი ისტ. ქორივა, გვ. 21—22.

²⁵⁾ იქვე გვ. 23.— „ქ.-ცხოვრება“ I, გვ. 139—140.

თვილისის დამღები)²⁾). რომის ტახტზე ავიდა სიმშეტრატოშის გვერდის დის მთავარ-სარდალი იობიანე, რომელიც იმულებული გახდა სპარსეთთან სამარტენის ხელშექრულობა მთეწერა (363 წელი). ამ ხელშექრულობის მაფია რომის იმშერავშ დაქარგა: კორდუნის, ქ. ნიზიძისი, სინგარი და შურის-ციხე, დაქარგა აგრეთვე სიმშეტე ბავლები²⁷⁾.

ამგვარათ ბაკურ შე-II-ის დროს საქართველოს საზღვრების თანადან შეუტაცვდა სპარსეთის გაყდა, თუმცა ფაქტორათ მთელი საქართველო ჭერ კიდევ რომის საფასსადას წარმოადგენდა. ერთი წლის შემდეგ (364 წ.) შეუტაცველებული გარდამცველა ითბისნ-იმშერაციით. ამავე წელს, დღემდე უწინობ მაზეზის გაშო, ბაკურ შე-II დასტრიქა საქართველოს ტახტი და სამეფოამით გადასახლდა ბიზანტიის იმშერავში²⁸⁾. ხოლო მისი ადგილი დაიწყორ შასმაგე მმამთრდატრმა და არა „შირდატმა“, როგორც „ჭრთლის-ცხოვრების“ შემდგენელის ჰგთხა²⁹⁾.

6. თანამდებობის შეკვეთის შემთხვევაში განვიტარების საფინანსო და სადგინო განვითარების საქმეს: ნეკრესში ეკლესია ადამენა, ხო-

²⁸⁾ Ертовъ—Истор. вост.-римск. имперіи, ч. I, стр. 110—126.

²⁹⁾ Ibidem, стр. 130.

³⁰⁾ ჩვენი წყაროები გვარწმუნებენ, თითქოს ბაკური II საქართველოშივე გარდაცვლილიცოს, მაგრამ ბიზანტიის ისტორიოგრაფია ნაწერებიდან ვტყობილობთ, რომ ეს ბაკური ბიზანტიიში გადასახლებულა, სადაც იგი 380 წლის მახლოւლათ გაუცვნია ბიზანტიის ისტორიოგრაფიის (340—420 წ.). და მისგან შეუტყვია ქართველთა მოკეცის ამბავი; 394 წელს ბაკური მოკლულა ტირამს ევანგიოზთან ბრძოლაში (იხ. Lebeau—Hist. du Bas-Empire t. III, p. 337 n. 2; V, 45, 46, 53). იხ. ამავე საგანიე ჩვენი შრომა: „საქ. ცკლ. და მისი დასაწყისი“ (=„მოამბე“ 1905 წ. № III, 30 და 36).

³¹⁾ ბაკურის შემდეგ „ქ.-ცხოვრება“ ასახელებს „მირდატი“, ხოლო „ქ.-მოქცევა“—თრდატი. რომ მატრინის „მირდატი“ იგივე „თრდატი“, ამასე იხ. ვტყლათ ჩვენი შრომა: „საქ. ცკლ. და მისი დასაწყისი“ (=„მოამბე“ 1903 წ. № III, გვ. 33—34) —ნუსა ხუ-

დღი რუსთავეში არნი ^{1= „რუმ“} გაიყვანა და რუსთავის ტებელის მიერთებული სახელია. ამის დროს სომხეთისა და საქართველოს კარგ-
სიათა შორის ახდო-შეგრძნებისა არსებობდა: საკულტის იურანქეას
განდიდატები ხშირად სომხის ქარხოვისთვის ხელმძღვანელობით იღებ-
დნენ განათლებას. მაგალითად, როცა თორჯატის შეფიქაში შცხეთის
გათედრა დაიცადა, ქართველებმა განდიდატად (საეპისკოპოსოდ) სო-
მეხთ კათადიკოზის ნერსეს I-დას (364—374 წ.) დაკვნად ნამ-
უთე იორი წამოუგენეს ²⁰), რომელმაც, მართლაც, მთავარ-ქარისკონის ნებართვითა და და-
ცვა-კურთხევით.

ცურში და მხედრულში ჩქარია წერის ტროს გადამული მარცვალი
„შე“ და ასო „თ“ ადეილათ შეიძლება ერთმანეთში აირიოს, სა-
კრისია შეს ზემოთი ნაწილი წარუხიოს, ან პირ-იქით, თუ-ს შეა წელში
მცირეოდენი რამ ხაზი მიებას, რაც ხელნაწერ წიგნებში ხშირი მოვლენაა;
სწორეთ ამის გამო მემა-ტირანეს ან უკეთ მატირანეს ნაგვიანეს რედაქტორს
ერთმანეთში აუზევია სიტუციები, და „თრდატი“ მიუღია „მირდატად“.
მაგრამ სხვა წაროცებში ამოუკითხავს, რომ ქართველებს „თრდატ მეუ“
ჰყოლიათ; აქ კი სრულებით დაბნეულა იკი, აუღია და ერთი და იგი-
ვე პირი (=თრდატი) ორ პირად წარმოუდგენია: „მირდატად“ და
„თრდატად“, რომელთაგან პირველი ბაკურ მე-II-ის შემდეგ მოუთავსე-
ბია, ხოლო „თრდატი“—ვარაზ-ბაკურის შემდეგ (ქ.-ცხ. I, გვ. 147);
უძველესი ქართული ქრონიკა კი ნათლათ გვეუბნება, რომ „თრდატ-
მეუ“ მეუობდა ვარაზ-ბაკურის წინ და არა მის შემდეგ (იხ. სამი ისტ.
ქრონიკა, გვ. 28—25).

²⁰⁾ იხ. სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 28.—„ქართლის-უხოვრების“ ნა-
ვეონეეს რედაქტორს კი ეს ცნობა ისე გაუგია, თითქოს იობი ჩამომავ-
ლობითაც კი „სომები“ ყოფილიყოს (ქ.-ცხ. I, გვ. 140), რასაც სრუ-
ლებით არ ამართლებს: შატბერდული ქრონიკის ტექსტი, საიდანაც
ვტყონილობთ მხოლოდ, რომ იობი იყო „ნერსე სომებთა კათალიკოსისა
დიაკონი“ და არა „სომებო“.

თორდატ-შეფეხ სუდ თთხ წელს მართა საქართველო და გურია ციცადა 368 წლის დამდებს²¹⁾.

7. თორდატის გარდაცვალების შემდეგ, ნიზიბისის ხელშეკრულობის ძალათ, რომელიც 368 წელს საქართველოს ტახტზე მეფედ დამტკიცეს „სავრომშავი“ ანუ საურმავ II, რომელიც ძეივნ შეცარე ხსნს მოუხდა სრუდიად საქართველოს ტახტის გამდება. თავსამედროვე ამიან მარცელინის მიღმიბით, იმავე 368 წელს საქართველოს შემოქმნა სპარსეთის შეფის საფორის (შპურის) ფარი, საურმავი საქართველოდან განდევნა და მის ნაცვლად შეფეხდ გამოაცხად და იმავე სამეფო გვარის წევრი „ას-შაკური“ ანუ ჩექნა წეართუბის ვარაზ-ბაკური²²⁾.

ამიგვარათ, ერთი წლის განმავლობაში საქართველოს ტახტზე თრია შეუდ გამოიცვალა, რომელთაგან საურმავს ნასეკარ წელსაც არ შენებდრია დამოუკიდებელი შეფითა. აღმართ ამით უხდა აისნებოდეს, რომ ჩექნს ქრონიკას და მატანეს, რომელიც უმთავრესათ აღმოსავალი საქართველოს შეფეხბზე მოგზაობისებ (საურმავს კა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამს შემდეგ დასავლეთის საქართველო მიუღია), მასი სასედია არ შეუნახავს. რაც შეეხმა „ას-შაკურის“, ანუ ვარაზ-ბაკურს, რომ იგი მართლაც სპარსეთის შეფის ნოღისტრიკის წარმომადგენელი და მომხრე უთვიდა, ამს ქართველი წეართუბიც ეთანხმება²³⁾. ამავე წეართუბიდან ვტეტბილობთ, რომ ვარაზ-ბაკურის დროიდან, მარცელინის თანხმათ, სპარსეთის შეფეხის პედავ მოუ-

²¹⁾ თორდატის მეოთხის დასასრულს ჩენ დაესდემთ 368 წელს, რადგან ამავე წელს თანამედროვე მარცელინი ორს ქართველ მეფეს: სავრომაქა და ას-შაკურს (=ვარაზ-ბაკურს) იხსენიებს. იხ. გაი—Известия.. I, стр. 185.

²²⁾ Гаиъ—Известия .. I, стр. 185.—შეად „სამი ისტ. ქრ.“, 83. 23.

²³⁾ „ქართლის-უხოვრებით“ ვარაზ-ბაკური გულით იყო ქრისტიანობის წინააღმდეგი და, ალბათ, ცეკვლის-თაყვანისმცემლობის მომარე. იხ. მარიამ ლეონტის ვარიანტი, გვ. 114. შეად. „Chronique Arm.“ (Brosset—Addit. et elairciss... p. 33).

ჰთებიათ გავდენა საქართველოს ტერიტორიაზე: „მისაზე შემაციროვანი გარაზ-ბაკურის დროს“ სპარსთა შეფიასა მარზაპანი შემოვიდეს სივ-ნიკოსია¹⁴⁾, ამითის შეტერდედა ქრისტე¹⁵⁾; ხოდო მატანე მთა გვითხრობს: სპარსთას მხედართ-მთავარი შემოვიდა ჭერ სომხეთს და შეკე ქართლს, და გამარდა იმ ადგილას, სადაც შემდებარებო ციხე ტფილია ააშენესთ¹⁶⁾.

საქართველოდან განდევნილმა საურმატმა რომის ამშენატორს მიმართა, მაიღთ მასგან 12 ლეგიონი ჭარი, ტერპიტის წინამდებოდათ, და გამოუმართა საქართველოსაკენ. როცა შეტყარს მოქნელოვდა, გარაზ-ბაკურის მოტიქედა მთაგება და წინადადება მისცა: რადგან სათესავები ვართ, მოდი სამეფო თარად გავიყოთ და შეკონტრულდათ ვამეფოთთ. გარაზ-ბაკურის ამით სურდა არც ტახტი დაეპარგა და სპარსელების მომხრევაც დარჩენილიათ, რადგან მისი ერთი შეიძლი, უდირა, სპარსეთის შეფეხს შეტყვად ჰქვდა და მამას ეშინდა, საფორმა ჭავრი იმაზე არ ამოიკაროს. გარაზ-ბაკურის წინადადება რომაელებმაც მიიღიონეს. ამის გამო საქართველო თუ ნაწილად გაჰქვეს: ადმისაველების ნაწილა ვარაზ-ბაკურის დარჩა, ხოდო დასაქლეთის—საურმატი. მარცველის სიტევათ, საზღვრად მათ შორის მტბევარი დაიდო¹⁷⁾. ჩემის ფიქრით აქ უნდა იგულისხმებოდეს შეტყვის ზემოთი წელი, სათავიდან ბორჯომის ხეობაშედე; ხოდო ბორჯომის ხეობადნ საზღვრად უნდა უთვილილო სურაშის მთა გაუკასიოს ქედამდე. სხვანაირათ რომ უთქვათ, საურმატს უნდა დარჩენდეს მთედა დასავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის საქართველო, ხოდო ვარაზ-ბაკურს—საკუთრივ აღმოსავლეთის საქართველო, ე. ა. კოლა, არტახი, კრუშეთი, ჯავხეთი, ეხევხელედი ბორჩადოს, გორის, დუშეთისა და ტფილის შაზრები და კახეთი. რახი და მთა გაკანი გ. ე. ა. აღმანია, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ დროს უკვე ქართველი შეტყვების ხელში აღარ უნდა კოფილიერო.

ამ სახით, მირიანის დროს შეკრთხებული საქართველო 368 წელს

¹⁴⁾ სამი ისტ ქრის., ვვ. 24.

¹⁵⁾ მარიამის ვარიანტი, ვვ. 114.

¹⁶⁾ Гави—loc. cit., стр 187.

კვლავ თუ სამეფოდ გაიგო: მას ჩამოშორდა რან-მოვაკი უსაფლისი ნიაც. რამდენიმე ხნით აღმოსაფლეთის საქართველო სპარსეთის გაფ-დების დამტკრიბიდა. მაგრამ 379 წელს გარდაიცვალა სიმხეთისა და ივერიის სედოთაშეუთავი საფორ II და თომავე სამეფომ თავისუფ-ლეთ აშოთუნითქ. ამას შემდეგ თვით სპარსეთში დაიწერ შინურია არაუდისა (ტახტის გამო), რამაც თათქმის 389 წლამდე გასტას: სამი შევე ზედა-ზედ (არდაშირ II—379—383 წ.; საფორ III—383—388 წ.; გვარი IV—388—389 წ.) ჰელვიურდისტებისა და ხორცის. ამას დადათ დაასუსტა სპარსეთი და ღონისძიება მოუხსეს ჩვე-ნი ქვეყნის საქმებში ჩარევდათ. ამ გარემოებამ აღმოსაფლეთის სა-ჭრთველო კვლავ დაუხსნოდა ბაზანტის. მაგალითად, ვიცით, რომ თეოდოსე დიდის გვისრისაბაში (378—395 წ.) ამ ამშერატორის-დაშტარში იძრმიდებ ივერიისა და კოლხიდის რაზმებიც, საკუთარია სარდეის წინმძღვდობით, თეოდოსეს შეტრქის ანროგასტრის წინა-დამტებ²⁷⁾. მშეიღებასთათ ჩაითა საჭრთველოსათვის არგადის გვა-რობის ხანაში (395—408 წ.) და სპარსეთის შეფის იეზიდიტერდ I-დის შეფობაშაც (399—420 წ.). მართალია, ამ უკანასკნელში ბო-ლის დროს თავის სამეფოში დექნა დაუწერ ქრისტიანებს, რას გა-მო ბაზანტიასთან შეტაქებაც მოუხდა, მაგრამ ამ ბორილიდან მაინც ბაზანტია გამოვიდა გამარჯვებული; ამიტომ, შებეიძეა გადაქრია ფოტეთ, რომ იეზიდიტერდ I-დის შეფობაშაც სპარსეთის არავითარი ბაგდენა არ უნდა ჰქონიდა აღმოსაფლეთის საქართველოზე. იეზიდი-ტერდის შეირ დაწეპული იმი ბაზანტიასთან განახდა 422 წელს მისმ შემპირებულ გვარან შე-წ-ემ (420—438 წ.). ეს იმი დათავ-და იმავე 422 წელს²⁸⁾. აი, სწორეთ ამ დროს მიუთინის ის ოქმე-დება, რომელსაც ჩვენ კვითხულობთ გარაზ-ბაგურის შესახებ მისი შეიღიას ჰერე მათგველის „ცხოვრებაში“, სახელდომი: როცა ბა-

²⁷⁾ Ертовъ—Ист. вост.-римск. или конст. имперіи. Спб. 1837 г. ч. I, стр. 196—197.

²⁸⁾ Прокопій Кесарійський—Ист. войнъ римлянъ съ перса-ми... пер. Си. Лестуниса. Спб. 1862 г., стр. 12—13.—Гель-мольстъ—Ист. челов. III. стр. 263.

մուս Մըսէեծ հայն պատ քամենցա և այնունի հայն , Կը րուզը պիշտ պատահուաց հայաց վայ անգամ (1)); այ չո յե մոխմակա հայն զբանը բյրէսկն է , ռամցյա-
տաց մուս Մըմիկամատ մըմաց զբամակա նայուրմատ մըմակատ տարօնաց
ծա ջանձադատ մամբ գացար զբօնա . Խանքաղամատ , ռաջարն մուս յա-
րանէլամատ մատեմատամատ միսնէ , միմակա մուս գուցա անց ունիս-
աց պատ պատագամատ տամյետա քատագայագու սամէաց գուցա , ռամցյա-
մա կեն-մարը բյրէսկն սօստ 428 իւնթէ զանգըլդա տամետուս պատագու (2).
Ամուսին , ըգանեց , մալատ մուս առ յամինուատ տամացայագու , Շատա-
նակյու մշ-լլ-ուս մըմակատ ճանանցա ճայուցից ունաց 428 իւնու-
մաենձամատ .

Ամբոյնուտ նահան մշ-լլ-ուս մըմակատ հայն ճայուցից ճանձադ-
ատ 425—428 իւնյուս մուս յուն մի . Մըմաց . միմակա ունչ գուցա
ույս յէ հանա և այս ամագալամատ աւ զանեցարնը մատ տամետուս մունցայ-
նամա . Տեսանյուտուս մըմակա յամուն մշ-Վ-իւմ 428 իւնուս մաենձամատ նու-
ճատ մայդա տամետուս ճամացայացնամատ (3) . Ռաջարն միսնէ , միս-
նետու և այս ամագալամատ մույնայունատ մըմակա յամուն գայաց ճայուցի-
նակյու մշ-լլ-ուս ճանցունից առմաննու ունիմատ-միսնեցն ամանցա , միս-
նետ մանատագուս (4) .

9. ճայուցի մշ-լլ-ուս մըմակա յամուն լուսի գուան դարսման
մց-IV , ռամցյամա , մայրանատ տէմիւտ , , միարը յամ մըմակունձա (5).
Ճայուցի մատանիւ յունատագատաց յէ մըմա միունաւ և ամ իւնյուս մըմակունձ-
ա . Ենց մատանիւ յունատագատաց գամու , հայն մուս մըմակատ ճայուցից
428—430 իւնյուս մուս . — մայրանատ տէմիւտ , դպրուման օնմանը մունցը
միսնը ճայուցիւա աւ տէմիւտուսատյուս եարյուս մըմա մատանիւ ամացայատա ;
Ճարտաց այլ զանցանուա այս միւտա այս միւտա , մայրան
մըմակունձա տէմիւտուս մաց մըմա մունցը մուս նայուցուրում մունցը իւնուն .

(1) ու հայնու „Կը րուզը պիշտ պատահուաց այլուր .“ համուլու I , տացո II.

(2) S.-Martin — Mémoires hist. et géogr. sur l'Arménie. Paris. p. 437.

(3) S.-Marten — loc. cit., p. 320.

(4) Սամո ունըուն . յուրունուա , հց . 26.

(5) մարուամ գրադադաւուս գարուննու , ՀՅ 116.

10. ფარსმნის შემდეგ გამეფდ მიპრდატ მე-IV, რომელიც შეუძლია დღემდე შიძლებულის ქრისტოლოგით, იმედა არსებედის; შემდეგ მე-IV-ის შეფილის სახელი არა გვაძლის ქს სანმოგლებ შეფილის დიდით გაფარდოთ. ამიტომ შიპრდატ მე-IV-ის შეფილის ჩვენ დაგენერებთ 430—432 წლებს შორის ქრ. შემდეგ „ქრისტოლის-ცხოვრება“ ამ შეფეს სოფლის ურთიშვნიდ და ლიტოს უშისარ ადამიანებ, რომელიც თავს არ უხრიდა არც ბიზანტიის ქადაგის, არც სპარსეთის შეფეს, როთაც დიდი ზაანი მოუტანა, როგორც თავის ქვემანი, ისე თავის თავს: ოგა ტევდე ჩაუყალდა ხელში სპარსელების და საშმინდელის კარეთ დადა სული ”).

11. შიპრდატ მე-IV-ის შემდეგ განტანგ 1-ლაშდე ჩვენი წერილი ასახელებენ კადეკ არ შეფეს: არჩილ I-ლისა და მიპრდატ მე-IV-ეს. როგორც შეკითხებული ქვემოთ დაინახეს, განტანგ 1-ლის შეფილის დასაწეას ჩვენ უსდებთ 450 წლის მასდომელის ამის საბუთების იქვე წარმოვადგენთ). შაშასადამე არჩილისა და შიპრდატ მე-IV-ეს დარჩებათ ურთაო 450—432=18 წელი. რადგან სხვა არაფითარი საქრონოლოგით ცხომა არ მოგვეპოვება, იმულებულია კართ „ქრისტოლის-ცხოვრების“ ამ ადგილის დაკვერვით, სადაც მირდატის შესახებ ნათქვამია, რომ მას შეფილაში მიეცა შირველათ ქადა, თოხი წლის შემდეგ—ვაური, განტანგი, ხოდო რატა ეს უკანასკნელი შეადის წლის იქთ, შიპრდატი კანდაცელია¹⁹⁾). ამიტომ შიპრდატის უნდა ემეფნა არა უცირქს 12 წლისა. შაშასადამე არჩილს დარჩება 6 წელიანადი. ამის მიხედვით ამ თორი შეფილის მმართველობის დაახლოებითი ქრონილოგია იქნება შემდეგი:

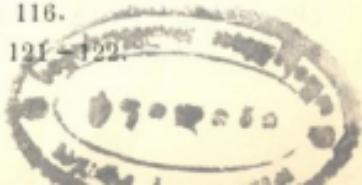
არჩილ I — 432—438 წ.

შიპრდატ V — 438—450 წ.

არჩილ I-ლის შესახებ მატანქში შემდეგი საუკრადღებო ცხომა მოგვეპოვება. როცა არჩილი გამეფდა, მაშინ საქართველოს აღმოსაფერის საზღვაოს მდინ. ბერდუფი (ბორჩალი) და აღაზანი შედგენდა, რომელთ აღმოსავდეთით იწეულდა რანი და მოვაკანი ასე ადანია. ამ შროვინტიცების იმ დროს სპარსეთის კრისთავი ბარზებოდა-

¹⁹⁾ მარიამ დედოფლის ვარიანტი, ვ. 116.

²⁰⁾ მარიამ დედოფლის ვარიანტი, ვ. 121—122.

განაცემდა; ამავე ერთითა კ ემთორზიდებოთდა შოული ქართლი სამარტინული თაღი. არჩიდა „მოთორთო ძალი საბერძნეთით“ და სპარსეთის კუნძულის თავის თბი გამოუწესდა. ერთითა მეტეპნა რან მოვაკინის და ადარ-ბადაგანის (აღერისებანის) ფარი და მოუგება არჩიდას ბერებულის ნა-შიარზე. ეს თბი სპარსთა დამარცხებით დასრულდა, რასე შედეგად მოჰყევა ზედი და დაშიახლება არჩიდას და ბარსაბოდს შორის: არ-ხადგმა, მშეიდობის განსამტკიცებლად, თავის გავს მიპრდატს ცო-ლად მოჰკიცარა ბარზაბოდის ქალი საგლუბრი⁵¹). ამასთანავე ბირთობა დასდევს: ბარზაბოდის თავის სამიჯლომბელოში ხელი არ ეხდო ქრი-სტიანებისთვის, ხოდო არჩიდას—თავისაში ცეცხლ-თავებისმცემელ-თავთვის. ამის შედეგი იუთ ქრისტიანობისთან ერთათ ცეცხლის-თა-ევანისტრების გაძლიერება ადმისავდეთ საქართველოში (მთავრი მოიცვა ასე „მობედან-მობედი“—გლობოქთირ⁵²). აა სწარეთ ამის შესახებ შენიშვნას ქარტურულება ქრისტია, რომ არჩიდას დროს „აზ-ნაურთა სტეფან წმიდაშ ადამეტე არაგუა ზედა და მოგუნი მოგუშ-თას მოგობდეს ცეცხლისა შახურუბასა ზედა“⁵³). ცხადდა, არჩიდა იძებებელად კოფიდა თხანარი მეტარებლობა გაქარი როგორც ქრის-ტიანობის, ისე მაზედებანობისთვის. როგორც გაედავთ, ქართლ-გახოთის მეფის ბოლიტიგა არჩიდას დროსაც იცემთეთ თრუთიდა ხა-სიათისა კოფიდა, როგორც ბატურ შე-III-ის დროს იუთ.

12. ამასთანაში განდაცვალა არჩიდ შევე (438 წ.) და გა-მეფედა მისი შეიდი მიპრდატ შე-V (438—450 წ.). იმავე წელს სპარსეთის ტახტი დაჭირა იუზდიგერდ შე-II-მ (438—457 წ.). ამ შეუეტ ბევრი ზანი მოუკრა სიმშეულს და ადმისავდეთს საქარ-თველოს. შიით განზრასება იუთ შოული სიმშეთა, იუკრა და ადაბანია ბაზანტიის გაფლენისაგან სამუდამოა გამოეგდიანა; ამიტომ გადასწევიტა, ამ შეენებში ქრისტიანობა ამოიფეხერნა და მას ნაცელდა ცეცხლ-თავების-შესტლობა სახელმწიფო რელიგიად გაეხადა. ამ აზრით შან ჭერ სიომ-

⁵¹) მარიამ დედოფლის ვარიანტი „ქ.-ცხ.“, გვ. 117—120.

⁵²) ამასე იხილე დავ. კარიჭაშვილის წერილი: „ვინ იყო მობილან ეპისკოპოსი“ („მოამბე“ 1901 წ. № III, გვ. 1—15).

⁵³) სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 27.

ხებს დაუწეო შეფიქრებია: მთახდინ სომხეთის აღწერა და სომხეთის გამოცდის უძრავი არ დასკვერდა და სომხეთის შინაურ მართვა-გარეთის თავი იწყება ჩარევა: მამასისხდისების დამტკიცების დროს ჩემულებრივ წეს (რომელიც უფროისობაზე იყო დამუარტული) არღვევდა და ქრისტიანობის უარმეობელ პირებს ნიშნავდა. ბოლოს სომხეთის, ქართლუ კახეთისა და აღმანიაში ბრძანების წერილები და ზაქარია და სამიგე ქვე უნდან მოწინავე გვართა თავა-კაცები დაბირა; ქართლიდან, სხვათ შორის, წავიდა პატიაში არშეშე; ამ თავ-კაცებს იქნდიდებოდა ვერდების ცენტრის-თავების მიტცებულობა შიაღებია; არშეშეს გარდა, უკავანი შორის კვეუჩაში დაითხოვა და თან მოგვები გააუთდა; არშეშეს კი თავისთან დაახარებულა. ქონისმიურობის, უფროუბრივობისა და საუკუნეოებრივობის შეფიქრებაშ სომხები მოთმინებიდან გამოიყენება და ააჭარება. სომხის ისტორიკოსთა შორის, ეს აჭარები უნდა მომხდარიყო იქნდობელის შეფიქრების მე-4 თუ მე-12 წელს, კ. ა. 442 და 450 წელის შორის, მაშასადამე იმ დროს, როცა, ჩემის ანგარიშით, ქართლუ კახეთის ტახტზე შიკრდა ო წერდა ቤ იყდა. რადგან ამ დროს სპარსეთის შეფე ჰუ-ჰელტალიტებთან თმში იყო გართული (სპარსეთის აღმოსავალი), თავდაპირებულით სომხეთის აჭარების საქმე გარგარ შოდითდა, მაგრამ შემდეგ მაინც სპარსელებმა გაიმარჯებს; უკანასკნელ ბრძოლაში ბევრი დადებული სომები დაიხოცა, სხვათ შორის კართლ შემიქრნიანიც⁵¹⁾.

ამასთავი დაესრულა ქართლის შეფიქრება ო მე-1-ის მე-2-ისა და ტახტი და ტახტი დარჩა მის მცირე-წლივან შეიდას ფახტანგს. ეს არას ვახტანგ I-ლი.

13. აქ საქართვა შეწერდეთ და გახტანგის ვინაობა და შეფიქრების თარიღები გამოიფარგვათ.

ფახტანგ შეფეს ამ სახელით იცნობენ: წმ. შემანიქის „ცხოვრუ-

⁵¹⁾ ელიშე და ლაზარე ფარპელი. იხ. ივ. ჯავახიშვილის: „ქართველ ერის ისტორია“ ნაწ. I, გვ. 140—141, თფილისი, 1908 წ.; А. Анишевский — Арм. историки, какъ историч. источн., стр. 114—116.

ծօւթա-մօնէ Կյըրօ³⁾), մաքարգութա քունիցէ, „Քարտլաւէ-Ալեքսանդր Պալլաս դա և սամենէ ու ըստուկա Համար յահանքված է մի վայրի լուսաւու գուշաւ և գուշաւ և զարգածեմուա Ապահովացնելու մոխմուա, ռազգի Հանրա պահ- չըլլա տաճամշեգութա ոյտ ու մի ամենամաս, ռամպաւաց Հայքու; ամեւա- նոց ոգո զարմանաց ոյտ գահու աջա: ⁵⁾). Այս մոյք Մինանցու մզար- դաս Երանաւա մակացաւ մըսաւու եզըա մեմտիմին իշուայլա Կյա- րուցնաւ նազաւանց տիմուցաւա յաերանցու Մինանց դա, ամեւա- նաց, մըրքալցնա, ռամ Գուգայրու ու ըստուկա մօյք ջրէմիլլ ու Անդամաւու: Մինինցու նարանց բանց մըջուա և բանց ու ըստու- րուցաւ Տօնաւու: Յաերանց-մըլլ նամցաւաւ բանց ու մըջուա մը- Վ և Անդամաւու: Մինանց նեցաւանու, ռամ մըջուա մըջու ոյցրուու, յ. օ. Քար- դուաւ դա յաեւաւաս. Պեղամերյաւա մեւուաւ ու գահուացնուցաւ ծյուն- հանցու ըմինուա, ռամպաւաց յաերանց և իշուայլա: ⁶⁾ Մո- ավանց ու ընօթիւու, ընօթիւանու ու մասնաւանու, ռամպաւաց տաճամշեգութա Հա- մար յարենցաւ առ օդիսաւ: յ. ընօթիւու, աջաւաւ, մըմցնա քրամի- լին ոյտ մըտեհյաւա եւալեւու ոյնընաւաւ:

„Քարտլաւէ-Ալեքսանդր յաերանց եւալեւու ու գահուացնուցաւ ծյուն- հանցու ըմինուա, ընօթիւու, այսու դուաւանու: ⁷⁾), Տէսնեւու մըջու ու Անդա- մաւու: ⁸⁾), ռամպաւաց Տէսնեւու ոյնօւգնու մը- Ա- ու մըմցնա մը- յուննաւ մըմցն ենս (457—458 Կյալք) դա Տէսնեւու պատմուու:

³⁾) օհ. Տնէ. Տանինու—Տայարտացուաւ Տամուսէ, ը. 192, Ըստ Արևու Սահանաւու 9 Տրոյունու, Տալապ Մոնսիրյամուլու արուան յայսընց-ըստու- կանուն⁹⁾, յուրուն յատալոյունու դա տամահ դրդուալու. Ասագու, յ. մոնա- թիւրու մը-XIII Տասպանու Ֆորցյալ մըունչենց աժրու առ Ցյուլուննա ոյրս մըլցանուն.

⁵⁾) Հանար յարենցաւ Անոյրուամձա մը-V Տասպանու Շամլաց դա մը-VI Տասպանու Շամլաց. Langlois—Collection... t. II, p. 255—257.

⁶⁾) Թարուամ Շամլացուաւ յարունըն, ը. 136, Տրոյու. 1. Ըստ Արևու կայսրուամձա 457—474 Կյալք.

⁷⁾) „Ք.-Արքուն.“ Խան. I, ը. 168. Ցյալ. „Chronique Armen- (Brosset—Addit... p. 37).

, „ზემონისა“^{88), რომელსაც ტახტი თარგმანი ექვინა: გრიკონის 474—475 წ. და მეთრეთ—477—491 წელს. ამ სიაქრისათვალი გიურ ცნობების სავსებით ეთნისმება დაზარე ფარსელი, რომელის შიწ-მობითაც ვახტანგი იყო თანამდებროვე სპარსეთის მუფის პერიზისა მწე ბერიზისა (459—484 წ.) და სომხის ცნობილ მთღვაწის ვა-კან შამიკინახანისა, რომელმაც სომხეთის შაზუშენისა შიძიდო 485 წლის შახლობდათ^{89).} შართალა, შემდეგს მოთხრობაში „ქართლის-ცნოვრება“ იხსენიებს ზედა-ზედ სპარსეთის ორ შეცვეს, რომელ-თაც „ხვასროს“ ქახისი⁹⁰⁾, მაგრამ, როგორც სჩნის, ამ ადგილის საგვარევს რედაქტორის (ან უტორის) ძლიურ ბენდოვანი წარმოდგენა პჭონია სპარსეთის შევერა ვახათაზე, რადგან თრი ხისრო სპარ-სეთში შეფინდა არა შე-ზ საუკუნეში, არამედ შე-ზI საუკუნეში, სპ-სედღობრ: ხისრო I-და 531—579 წელს და ხისრო შე-II—590—628 წელს. ცხადია, ჰურმაზდისა (457—448 წ.) და დეინ გერისრის (457—474 წლ.), განდ პერიზის (459—484 წ.) თა-სამედროვე ვახტანგს (რომელიც შე-ზ საუკუნის 80-იან წლებში, როგორც დაზარე ფარსელის მოთხრობიდან სჩნის, უკვე ახალგაზდა}

⁸⁸⁾ ქ.-ცხოვრ. I, გვ. 209.

⁸⁹⁾ Langlois—Collection... t. II, p. 335—337.

⁹⁰⁾ მარიამ დელოფლის ვარიანტი, გვ. 139, 162, 165, 167, 176, 180. ამ ათიოდე წლის წინათ ბ-ნშა მ. ჯანაშვილმა სწორეთ ამ საეპერ ადგილზე დამყარა თავისი ახალი ქრისტიანული ვახტანგ მეტისა (იხ. „მო-ამბე“ 1899 წ. № III: „ვახტანგ გორგასალი“). ერთი წლის შემდეგ ჩვენ მას საპასუხო წერილი ვეძლევით, რომელშიაც ნათელ-კუავით იმ არგუმენტების შეუსაბამობა და უკარგისობა, რომლებზედაც ბ-ნი ჯანა-შვილი ემყარებოდა (იხ. აკაკის „კრებული“ 1900 წ. № III—IV—ხე-ნი ლია წერილი „ბატონ მოსე ჯანაშვილს“, გვ. 113—130). თავისი გამოკვლეულის უმთავრესი დასკვნანი ბ-მა ჯანაშვილმა თავის „საქართვე-ლოს ისტორიის“ პირველ ტომშიაც შეიტანა; მაგრამ არსებოთად არა-ეითარი ახალი საბუთი არ წარმოუდგენია. ამიტომ, რაც ვთქვით ჩვენს ლია წერილში მისი არგუმენტების შესახებ, ახლაც იგივე შევიძლია გა-ვიშეოროთ.

ազար շնչա ցալցալութե) առ Մյամբա և եռերա Մյ-Ա-օն քարտի պատճենութեա Իշեաս), յ. օ. տատվմաս 110 Իշօն Մյամբա, զաջազ Մյամբա ցալցալութե. ամաս ցարճա, հետմանիցաս Մյամբա եւսկայտմա ցամեցա, նուզարն ցուցութ, առա եռերա, առամեջ քյու Շյու Կյամակի (459—484 წ.), Մյամբա ցալցարմա (484—488 წ.) և ծառաւաս զամագա մեյ ցալցա (Քյու 488—497 Իշեաս և Մյուր 499—531 Իշեաս).

Ցալցաւացայ տիմեցաս մեղատ, ցակըանցաս Մյամբաս տարօլյած ցամենցա իշեա Մյամբա Եպերա Եպերա ցամանա ցամանա ուարէցա մայմանաս և ա, „Քարտաւա- Եպեցանիցան“⁴⁾ ամացացա մետագագա մատացա մի ացըու ցայս, ռամէցինից մի մայմանաս և յարտմանցա առ ցի մասա մայմանիցան. միշար ացըալյանց տնչա իսաւոցալութ, իշեաս ուոյնատ, մի ուրա և կամանա ուարտագացա ցինան, և նաւ նատմամա, ռուս ցակըանցա ցարճաւացա և սամուս վլուսա մի դրուս, ռուցաւաց և սամակայտու նունանըրաս ցոմեց հութառա (5¹). ամ ցյամենցեցա ուային յո ացըու միտնչա առա 499 წ., ռամէցինից գլամեց մայմանցա ուայ ցակըանցա ցարճացալյած տարօւացա, առամեց ըուրա Մյամբա ցալցա. և կամանա, և սամակաս Մյամբա ցամագամա նունանըրաս ումա ցամենցա 502 Իշեաս; յև ումա գանրյացա և 504 Իշեաս Մյամբաս իշօն Կայօտ (5²). ռուցարն, „Քարտաւա- Եպեցան“³⁾ ցամանցանիս, ցակըանցա մի նունագամա նյումենաս մեսարա դա ցի մայմանիցա, հաշընացա և մալց ցաջընար ցարճացալյանց (5³). ամուրում, ցըտինյան, մասուն առ ցոյնյանա և սոնսմացալյանց, ցյայտ ցակըանցա ցարճացալյած տարօւաց գլամեցիմ 503 Իշեաս. ամ դրուս, ռուցարն, „Քարտաւա- Եպեցան-Եպեցան“⁴⁾ ամենան, ցակըանցա, „Ուցու մոիցնուլու ուստ ցոտար սամուս վլուսա“⁵⁾; մամանցամյ մասու գամագիա տնչա ցի մայմանիցաս 503—60=443 Իշեաս; եռերա մասու գամագիա և ցամեցայ-

⁴⁾ Բարօամ լըւուղլուս ցարօանըր, ցը. 180.—, „Chronique Arméniene“, p. 45.

⁵⁾ Յիւյուն յըսարույլո—История воинъ римланъ съ персами. . перев Сп. Лестуница. Спб. 1862 г., т. I, стр. 31—45 և ուշա Մյունիշենի Մյ-10 և Մյ-18.

⁶⁾ Բարօամ լըւուղլուս ցարօանըր, ցը. 183.

ბა, იმავე „ქართლის-ცხოვრების“ თანახმათ, შემვიდეს ქართლის მ. ა. 450 წელს.

ამგვარათ ვახტანგ I-ლის შეფობას წევნ დავხედებთ 450—503 წელს ქრ. შემდეგ და არა 446—499 წელს, როგორც დღემდე იქ შიძებული.

14. ახდა შევიძლია თვით ვახტანგ-შეფას დროისა და შოლაგაწერის განხილვას შევხედეთ. ვერცებათ, ჩვენს შოთარობაში მარიამიდან ადგილი არ მიაციუ არც ერთს კამიზოდს, რომელიც შეითვისოთ ისტორიის ფაქტებს არ კოანხშება, ან წმინდა ზღაპრული ხასიათი აქვთ⁶⁴⁾). სამაგიუროთ პატივის შემთხვევაშით შოვებული თქმულებას, რომელიც კა ისტორიული სინამდვილის ბეჭედი აზის და შიომული ისტორიის ფაქტებს არ ეწინადაღებება. წევნს შოთარობას ბერძნულისა და სომხური წარმოებისან შევავსებთ.

ძღვაურ ცეკ დროს მიაუხდა მცირე წლიანების ვახტანგის სამეფო ტახტზედ ასკვლა (450 წელს). საქართველოს ამ დროს სამწესარო სურათს წარმოადგენდა: მირიანის დროინდებულ სამეფოდან შეცირებული დანძლება-და იყო დარჩენილი. აღმოსავალეთათ საქართველოს სამეფოს შოგილეჭილი ჰქონდა შოველი აღმართა, ხოლო დასავალეთით მას

⁶⁴⁾ მარიამის ეარიანტი, გვ. 122, სტრიქ. 2.

⁶⁵⁾ ზღაპრულ ხასიათს ატარებს ჩერნის ფიქრით: თქმულება 15—16 წლის ვახტანგის ბუმბერაზულ ბრძოლაზე ოსებსა და პატანიკებთან (მირიამის ვარიანტი, გვ. 125—135), ნამდევილი საარაკო თქმულება შესახებ ვახტანგის გამარჯვებისა სპარსელებზე და ბრძოლისა სინდეთ-აბაზეთინილოეთში (იქვე გვ. 159—176).—ზღაპრულად უწა ჩაითვალოს, აგრეთვე, ვახტანგის ბრძოლა და გამარჯვება ბიზანტიიელებზე („ბერძნებზე“) და ვითომ შედეგი ამ გამარჯვებისა—დახავლეთის საქართველოს შემოტრება (იქვე გვ. 155—158); როგორც ვიცით, 368 წლიდან მოკიდებული დასავლეთის საქართველო ცალკე სამეფოს შეადგენდა, რომელსაც საკუთარი მეფეები განაცემდენ ბიზანტიის კეისართა ზეხელმწიფებების ქვეშ. მაგრამ უფრო ვრცლათ ამ საგამზე ქვემოთ გვექნება საუბარი, საიდანაც მეითეველი ნათლათ დაინახაეს, რომ მე-V საუკუნის მეორე ნახევარში დასავლეთის საქართველო ცალკე სამეფოს წარმოადგენდა.

აღარ გეტუგნოდა იმიერ საქართველო, რომელსაც მაშინ ბერძიშვილი მისამართი გადასცა. დაზიკა ცალკე სამეფოს შეადგინდა ბიზანტიის კარის ისართა ზექვედში ათენის ქადაგში. თვით ქართლისა და კახეთიში სპარსეთის შემცირების შემცირების დაზიკა დაზღვნილი იყო ბატათშედ სპარსეთის შომხერე, ქრისტიანობის უარმეოფელი და ცეცხლის თავფანის-მცემელი, ქართველი ერათთავი ვასტენა (ზემოთ დასახულებულის არშეული არ შეუძლია ქვე), ქართი შემნიდისა⁶⁶). აღარ განაგებდა სპარსეთის შეფის შირდაბირი წარმოშედგენელი ბარზაბოლ-ერათთავი, რომელის სიგვდილის შემდგა შისი აღგიღილი და იკირა შისმავე შეიაღმია ვარაზ-ბაკურშა⁶⁷). ხელით დაზიკშია იჯდა სეკუთარი შეფე, რომელსაც ბერძის ისტორიკოსებია გუბაზ I-დას კახათის⁶⁸).

ასეთი იქთ საქართველოს მოლიტვერი შეგრძანებულია ვახტანგის შეფილის დასაწერში. უნდა შო იქთ ბართლ-ვახტათის შეგრძანებულია სარწმუნოებრივის შერთოატ. აქ ცეცხლ-თავფანის-მცემლის გამძინებარებით ეპრძოდა ქრისტიანობას: მთავარ-მობედი ბინქარ მცხევთას უბანში (მთველეთაში) იქთ დაბინავებული და ქართველთა შორის სკმათო ჰყვება მამდევრებია⁶⁹).

ერთი სიტყვით, სპარსეთის გავლენა თანხათან შაგრათ კავკავა ივერიას და შორეულს დაზიკშიაც იწვევდა ბილიტიკურს რევას. შაგრალითად, 456 წელს დაზიკში გუბაზ I-დის თაოსნობით ბიზანტიის წინააღმდეგ აჭანქება მთავარის: სცდილობდენ სრულიად განათავისუფლებულიერებინ შათი ზე-ხელში ითვალისწინება. როტა ამ ამხათ გაბრაზე ექვლის ბიზანტიის მთავრობაშ შათ წინააღმდეგ დადი დაშქ-

⁶⁶) რომ ვასტენი და შეშანიკი ვახტანგის თანამედროვენი იყვნი და არა ბაკურ მე-V-ისა, როგორც „ქართლის-ცხოვრება“ გვარწმუნებს,— ეს ცხადდება თეოთ შეშანიკის „ცხოვრებიდან“ („საქართველოს სამოთხე“ საბინინისა. გვ. 192) და თანამედროვე ლაზარე ფარპელის ისტორიიდან (Languis—Collection... II. p. 326).

⁶⁷⁾ მარიამის ვარიანტი „ქ.-ც.“, გვ. 122—123.

⁶⁸⁾ Brosset—Addit. et éolairoiss... p. 83—84.—ივ. ჯავახიშელი—ქართველ ერის ისტორია, ნაწ. I, გვ. 142.

⁶⁹⁾ მარიამ დედოფლის ვარიანტი „ქ.-ც.“, გვ. 123.

რის გამოგზავნა დააპირა, დაზების სპარსეთის შეფექტურულები (459—484 წ.). მოციქულები გაგზავნეს: ბიზანტიულების წინადან მდებ დაგვეხმარეთ. შაგრამ, რადგან სპარსეთის შეფექტ იმ დროს კუნიებთან ბრძოლაში იყო გართული, დაზების ური შეუთვალა; უკანასკნელი იმულებული განხდენ ბიზანტის შეფილიბინათ მოაიგებოდენ: გუაზები მპისარის მოციქულები აახდა ამ საგანზე მთავალაშარაკებდად, შემდებ თვითონაც გაემჰავრა კოსტანტინოპოლის (465 წლის შემდებ), ინახედა დევინ იმპერატორი (457—474 წ.) და თავისი შემერმეტევდობით ისე მთხიბდა ბიზანტის მთავრიას, რომ თავისა ჟენევა განსაცდედს გადაარჩინა ¹⁰⁾.

ამავე ღრის ხრდილთ-კაფასიიდან ჰუნების კრიმა ტაშმა (სარგებულები) იყრის ხეთით ქართლ-კახეთზე გადმოიარა, ქვემა აიკლო და აქვდან სპარსეთის შექია. სპარსეთის მთავრიბა დადათ შემიხდა და ბიზანტის წინადაღება მისცა: რადგან ჰუნებია თქმითყვისაც საშაშია არიან, ან ფულით ან დაშენრით დაშეხმარეთ; შაგრამ ბიზანტიიდან არა-სანუბეში ბასუნა შეიძლო: თავისი საზღვრები უთვევდმა სახელმწიფომ თვითონ უნდა დაიცევს ¹¹⁾.

ამ ყოფაში მიდიოდა გახტანგის შეფილის ბირეველი ნახევარი. ამავე ხანას ეკუთხნის კრიმი ფრიად საუკრადლებო შემთხვევა, რომე-

¹⁰⁾ Ганъ—Извѣстія... I, 215—216. Латышевъ—Извѣстія... I, стр. 840, 841, 842 (=ი. ჯავახიშვილი—ქართველ ერის ისტორია I, 142—143).—შეიძლება ამ გუბაზის აჯანყება იყოს დამაზინებულათ გადმოცემული „ქ.-ქოვრების“ თქმულებაში შესახებ ვახტანგის იმისა ბერძნებთან (მარიამის ვარიანტი, გვ. 138—158). ადგილ შესაძლებელია, გუბაზ I-ლისათვის ამ აჯანყებაში ვახტანგის ჯარსაც გვეწიოს დამმარება.

¹¹⁾ Ганъ—loc. cit., стр. 216. Латышевъ—loc. cit., стр. 843—844 (=ი. ჯავახიშვილი—იგივე თხულება, გვ. 143).—შეიძლება ეს ჰუნების შემოსევა და მათთან ბრძოლა იყოს დამაზინებულათ გადმოცემული ჩვენი მატიანის მიერ, როცა უკანასწერელი მოვითხრობს ოსების შემოსევაზე და შემდეგ ვახტანგის ბრძოლაზე ოსებთან და პაჭანიკებთან (მარიამის ვარიანტი გვ. 123—124; 125—135).

დაც შესახი შეავათ ასახათებს ქართლ-კახუთის იმდროინდელი ჰუმანიტარული ტრადიციის და სარწმუნოებრივის შედგომაზებას. ვეუდის სემით წ. შე-შენივას წამებას მისივე ქმრის ვასტენისაგან. ეს ამზადი ვრცლათ მო-თხრობილია წ. შეშენივას „მარტვილობაში“, რომელიც მისივე მოძღვანის იკომს აღვენება. ეს წერილი ვასტენის ჰურუთის შიტრაზე აღიარებს¹²⁾. ვასტენმა გამოიცვალა სარწმუნოება, რათაც დიდათ მო-იგი სპარსეთის მეფის შერიზის გული. ეს რომ შეშენივა შეატყო, დასტოვა ქმრის სიხლი და ადარ ისურვა მისთან ცხოვეტა. ამით შე-ურაცხეოფების ვასტენმა ფერ ჰელმი თავისი ცოდნი, შემდგებ საპერო-ბილები ჩააგდი, სადაც შეშენივა სრულის ეჭვის წელს დაჲთ კადევ და შეშენივე წელს გარდაიცვალა¹³⁾. როგორც შეშენივას „ცხოვრუ-ბის“ ურთი უკეთესი (X საუკ.) ვარიანტის დასაწეასიდან სჩას, ვასტენი სპარსეთში წასულა და რჯული გამოუცველია „შერვეს წელს სპარსით შეფისისა“ (საკლეისო მუზეუმის ხელისწერი № 95, გვ. 743, სერედი 1, სტრიქონი 1—4). ცხადა, ეს შევე ვერ იქნებოდა ჰითომუხდი, რომელმაც შარტო თა წელს იმედი (457—458 წ.); მაშასადამე იგი უნდა იყოს ჰერთზი (459—484 წ.); სჩას, ვას-ტენის რჯული გამოუცველია $458+8=466$ წელს; როგორც მოი-ხრობიდან სჩას, შეშენივას წამებაც იმავე წელს დაწერულია; გარე-ლეგენდა ეჭვის წელს, ხოდო შეშენივე წელს შეშენივა გარდაიცვალდა („საქ. სამოთხე“, გვ. 189, ბოლოდან შე-2 სტრიქონი). მაშასადა-მე შეშენივას გარდაცვალების წლად უნდა მიეთლოთ $465+7=472$ წელი და ას 458 წელი, როგორც დღემდე ანგარიშითდება.

15. ამგეარს შიორობებში გაიარა ვასტრანგის შეფინას შირველმა სახელმწის. ვასტრანგი შაშითა და შერით აღვნებდა თვალს ვასტენის თანხდათნ გაძლიერებას. აშიტრომ გადასწევიტა ეს საშიში შეტაქე თა-ვიდნ მოგშეორება. მან ისარგებდა იმ მომენტით, როცა სპარსე-თის შეფე ჰუნებრთან ბრძოლაში იუთ გართულია. მაზეზად ვასტენის წინააღმდეგ მის მიერ შეშენივას წამება გამოიუენა, შესრია ფართი-

¹²⁾ საქართველოს სამოთხე, გვ. 182.

¹³⁾ ივე გვ. 183. 185. 189. 191—192.

ვასტენის სამფლობელის, შეიტერთ იგი და სიკედილით განახული დაზარე ფარედის მოწმობით ეს ამბავი მომხდარა „პერთზის შეფობის ოცდა მეტეთე წელს“^{74),} მასადამე 483 წელს ქ. შემდეგ.

ამგვარად დაიწერ განტანგის შეფობის შეირე ნახევრი. ვასტენის დასხვა წინაშორისებრა იყო სპარსეთის წინააღმდეგ აფანევებისა. მაღვე ქართველებს სიმხებიც მაეშჩერებ ვაჟან მაშიგინიანის წინაშიდობით და გადასწევილს სამფლამოო მოუშორებით სისწანითა ბართობის უდედა. განტანგის იმედი ჭერიდა, ჰუნების მაიმერილა სპარსელების წინააღმდეგ, მაკრამ იმედი გაუტრუდა: ჰუნების დაძირება არ შეუსრულეს. ამასთავაში საქართველოს სპარსელთა დადგენდა ჭარი მოთავდა. სომებთა და ქართველების შეერთებულა დაშარი, რომელიც აქმდე მოებები იყო შეფარულები, ბარად სამოვალა მტერიან საბორმოლებელად. სამწესართო, თვით სომხის დაშენები აღმოჩნდებ ისეთებია, რომელიც საიდუმლოთ შედიათ მტრის ბანაქში და სპარსეთის სარდალს ეკისხებოდენ: ჩექნ ჩენის ნებით კი არ წამოგეტედებართ სპარსელებითან სამრად, არამედ ვაჟან მამიკინიანში წამოგდიავნათ. ამგვარი დაბატის წადაბით, შეითე დღეს, ბრძოლის დროს, შეერთებულმა დაშენები კადარ გაუძლია ძლიერს მტერს, შედრეა და დაშარცხებულა სიმხები და ქართველები აქეთა-იქთა გათავაზებ; განტანგის ტევეთისა თავი დახსწია. ამ გამარჯვების შემდეგ სპარსეთის შევებ სომხეთში შეითხ სპარსელთა ჭარის მთავარ-სარდალს ჰაზარავებრის ბრძოლის ბრძოლება გამოუგზავნა (484 წელს): შედი საქართველოში და ვანტანგ შევე ან მოჰქალა, ან დაატევებე, ან სამეფოდან განდევნეთ. შემოვალა თუ არ საქართველოში ჰაზარავებრი, ბევრი ქართველი ამ წამევე გამოისხდა მასთან და ერთგულობა შეეტეაცა; ზოგაც ჰაზარავებრის შეის წადაბითა და ჭადგის ადოქშით მოისეადა. როცა ვანტანგმა ნახა, რომ თვით მანაურები დადატობის, დასტა-

⁷⁴⁾ ივლ. ვ. 192.

⁷⁵⁾ Langlois—Collection... t. II, p. 325—326: „Vakh-thank assassin le perfid prince Vazken, la vengt cinquième année du roi Bérose“.

გა ივერიას საზღვრები და ღრმულით დასვლეთ საქართველოში კაცული დაუდგა ⁷⁶⁾.

ადრიან აშ ღრმა (483—484 წ.) უნდა ეჭვთვნოდეს სპარსელების შეკრის წმ. რაჭდენის წამება, რომელიც ჩამომავლით სპარსელი იყო, გახტანგის ცოდნას ახლდა, ქრისტიანობა ჰქონდა მიღებული და გახტანგთან ერთათ შევდრათ ერთოდა სპარსელებს. სპარსელებმა იგი შეიძურეს, ქელზე შიატებეს და შემდებ ისრუბით დახურიტეს ⁷⁷⁾.

16. გახტანგისა და ქრთველების ბეჭმე იმავე 484 წელს მოიკლა ჰუნებთან ბრძოლაში სპარსეთის შევე პერიზი და ოსტიზე აფადა ვალარში (484—488 წ.), რომელმაც მოწევლება მოიდო ვაჟან მაშიერიანზე და დაუმტკიცა (485 წელს) სიმშეთის მარზბანობა ⁷⁸⁾. მანვე ნება შიატა სიმხებს თავისუფლათ აღვრებით ქრისტიანები სარწმუნოება ⁷⁹⁾). როგორც სჩენს, აშ შეკადობანობის დროით უსარგებლენი გახტანგ შევეს და დამრუნებულა თავის საშეფლაში; მაგრამ იმულებული გამხედვა კვლავ სპარსეთის შევის ვალარშის გავლენას დამთოჩიდებოდა ⁸⁰⁾). მართალია, ვალარში დაგხინს არ უმეტაა: 488 წელს სპარსელებმა იგი ოსტიზან ჩამოაგდეს და შის მაგიურ კობადი ანუ კაფადი დასტეს; მაგრამ, ქრთლ-გახეთის დამთკადებულება სპარსეთზე მით არსებითათ არ შეცვლილა; პირიქით, კობადმა ისრტებდა ბაზანტიის იმპერატორის ახასტასის სი-

⁷⁶⁾ ლაზარე ფარმელის თანახმათ. Langlois—Collection... t. II, pp. 325—345. შეად. ივ. ჯავახიშვილის—„ქართველ ერის ისტორია“, ნაწ. I, გვ. 144—145.—ალბათ ეს ბრძოლა უნდა პერნდეს დამახინჯებულათ გადოცემული „ქართლის-უზოერებას“ (მარიამის ვარიანტი, გვ. 159 და ზემდეგნი).

⁷⁷⁾ საქართვ. სამოთხე, გვ. 171—173. 177—178.

⁷⁸⁾ Langlois—op. cit. p. 365.—S.-Martin—Memoires... p. 329.

⁷⁹⁾ S.-Martine—Memoires... p. 329.

⁸⁰⁾ Brosset—Add. et. éclairciss... p. 80.

სუსტით *) და დაზიანებული თავისი საფასლოდ გაიხადა: დაზიანებული მამაზამ (დამაზ) სამუშაო ნიშნები კობადისაგან მიიღო ⁵¹⁾).

სწორეთ ამ დროს უნდა გეუთხოდეს ის ფაქტი, რომელსაც ჰატბერდული ქრისიკა ასე დაკონიურათ გადმიღების: „მაშინ წარი- უნდეს ვახტანგი სპარსია, და შემდგომად რამოდენისამე ფამისა მო- იქცაა“ ⁵²⁾). ადგილ შესაძლოა სპარსეთის შეფეს ამებაში გამოიყიდილი თავისი ვასალი მეფე ვახტანგი საკუთარის დაშეჭრით ჰუნებთან სა- ბორიდებულად გატვითს სპარსეთში რამდენისამე ხნით. შესაძლოა ეს ამბავი იყოს „ქართლის-ცხოვრებაში“ დამახანჯებულათ გადმოიწერებული იქ, სადაც მთხოვთობადა ვახტანგის ბუმბურაზედი დაშეჭრია ან- დოვთ-სინგეთ-აბაშიაში ⁵³⁾).

17. როგორც სჩანს, ვახტანგი დადხანს არ შეხვედრია უც- ხოეთში უთხა. „შემდგომად რამოდენისამე ფამისა“ აგა ისევ დაუბრუნდა სამშობლის. ამ სწორეთ ამ სჩანს გეუთხის ჩექნს საუ- კლესით შართვა-გამგებობის საქმეში მცარეოდენი ნაბაჭის გადადგმა დამოუკადებლითისადმი—კათალიკოსობის დაარსება. ჰატბერდული ქრისიკით ეს ამბავი შომხდარა „ქართლის შოტცებითგან რთ (170) წელს“ ⁵⁴⁾, ე. ა. ჩექნის ანგარაშით (323 ან 326+170=) 493—496 წლებს შორის ქრ. შემდგებ.

ეს ფაქტი საქართველოს მაშინდედას სასწაულებრივიასა და სა- ქრისტიანობის შედებობის შირდაბი შედებაზე უნდა ჩამოვალოს.

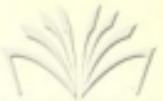
*) ანატრასე-იმპერატორის შეფობა განსაკუთრებით 492—494 წლებ-ში იყო შერყეული, როცა თეთი კოსტანტინეპოლისა, მცირე აზიასა და ანტიოქიაში სასტიკი აჯანყება სწარმოებდა ზერონ იმპერატორის მშის ლონგინონის მეთაურობით, რომელსაც აზრად ქველდა ბიზანტიის ტახტ-ზე გამეუქმდიყო. (Eptosse—op. cit., t. II, str. 21—22. შეად. Lebeau—Hist. du Bas-Empire, t. VII, p. 228—234).

⁵¹⁾ Dubois de Montpereux - Vyayage... II (=აღ. კუთნია— ისტორ ნარკვევი", გვ. 334—335).

⁵²⁾ სამი ისტორ. ქრონიკა, გვ. 28.

* ⁵³⁾ გარიბაშის ვარიანტი, გვ. 168—180.

⁵⁴⁾ სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 29.

როგორც ვიტით, ქალების მსახურდით კრების შემდეგ (45 წლის განმავლობაში) მთელი აღმოსავალის გედებია მონთეზიზიტურის (ანტი-ქალების განაკვეთის მა) მოძრაობაში შეარცა. ამ მოძრაობაში განხილურებით ამონების საპატიო რეზის და სიმსეფის გედებიში იჩინა თავი, რომელიც მართვაში საჭირო გედების იმ დროს შეიცდო კავშირი ჰქონდა: ბირევეზე იგი დაშევიდებული იყო იურანიტებით, შეთარესთან მშერი შეზობლური განწევისილებით სარეცებლობად. ანტონქიას საპატიო ქო გათედრაზე ზედა-ზედ იყვალებოდენ მართლ-მადიდებელი და მთხოვთაზიტი პატიორქები: ქართველების აღარ იცოდეს, რომელ ერთს მიმართულებას დასტერომთდენ? დღეს რომ მონთეზიტობა მაედოთ, შესაძლოა ხეად ანტონქიაში მართლ-მადიდებელი (ქალების გარე) პატიორქი დამჯდარივი და ქართველებისთვის ადგანილი იურანქიისა და მიმართულების გამოცემა მოვახხოვა; ან, პირიქით, თუ ვანიციამა მართლ-მადიდებლობას დადგინდეთ დენ, შეიძლება ხეად ანტორქიაში მონთეზიტი პატიორქი აკეთანთ გათედრაზე, და ქართველებისაც კვლავ მიმართულებისა და ადგანილობრივი იურანქიის გამოწვდია და გატერჯებოდათ. ამის გარდა, თვით ეს შედმივი არეგულითა ანტიოქიას საპატიორქებიში თავისითავდაც სრულიად გურგევდა ანტიოქიის პატიორქის აეტორიატეს ქართველი სადხმის თვალში. კავკაცია ეს აიტევებდა ქართველებს საკუთარს დამოუკიდებელ იურანქიაზე ეფიქრათ, სხვანაირათ რომ კოტებათ, თავის ეკლესიაშიაც ისეთივე მდგრამარება შექმნათ, როგორიც მათ მეზობელ სიმესთა კედებიანი უკეთ ხათ ხნია არსებოდა. საჭირო ხდებოდა კათალიკოზობის და არსება.— შეორე მხრით, ამასევ არა ხაკლებ მოთანავედა საჭიროების მაშინდელი საკრიამორისთ მდგრამარება— მისი განწევისილება სპარსეთის სამეფოსთან. სახელდისი, მას შემდეგ, რაც ვატრანგ შეფასა და ვაჭინ მამიკონიანის ცდამ სპარსელების წინააღმდეგ ამით ჩაირა, სპარსეთის პატონიში სიმსეფისა და საჭიროებითში, როგორც ვიტით, უმდღეს სარისხსმედე მიაღწია. ამ ფატრას, განსაკუთრებით, მას შინ იჩინა თავი, როგო სპარსეთის ტახტზე კობადი აფიდა, რომდის დროსაც, როგორც ვნახეთ, თვით დასავლების საჭიროებით სპარსეთის სეთიასვე უზენაესს მიუაველობაში გადავიდა. სპარსეთის შევე, მარა თაღია, ადარა სთხოვდა სიმსეფისა და ქართველების ქრისტიანობა უარ-

კუთხ, მაგრამ, ცხადია, ამასთანედ იგი ვერ მოითქმება საქართველოს კუთხით და გედესიურათ ბაზანტიის ქვეშემდომის ანტიოქიაზე კოფიციური და მოვიდესული, საიდანაც მოვდექნიდა სამღვდელოება, ეპლესიური კავ- შირის სახელით, თავისტუფლათ იღავდა და ახორციელებდა საქართვე- ლოში ბაზანტიის მიშერაცხორთა პოლიტიკურ ინტერესების. საქარ- თველის მეფის წახაშე თვით წალვრებისაგან შემდეგი კათხვა იყო წამოეჭნულია: თუ გერეს სპარსეთის რისხია აღიდა და შესას თვალში ნიდოს მოასთოთ, სრულად გასწვაოს გაფშარი ან ამდენათ მაინც ჩამოაშორე შენი გადასია საბერძნეთ-ანტიოქიას, ოფიციალურ ეკლესიას, რომ ანტიოქიიდან წარმოგზავნად სამღვდელოებას ადარ შეეძლოს, სარწმუნოების სახელით, ჭრავებ ხდებემ ბაზანტიის კუ- ისართა ინტერესები დაიცემას და გაატაროს. როგორც სჩანს, ვახ- ტანგ-მეფეს კარგათ შეეგნია ამ საკითხის ძალა-მხაშენელობა და ბა- ზანტიიდან გამოუთხოვდა ჩვენი პალესიასთვის პირვედი გათავისუ- ნია: „ხოდო შეფეხსა (ვახტანგ) წარავდინა მოციქული საბერძნეთა და თხოვა შეფისაგნ და პატრიარქისაგნ კათადიკოზია...⁵⁵⁾ მა- ტანე დასტენს, რომ თვით სკავალდიკოზია კანდიდატიც ვახტანგმ წარუდგინა მიშერაცხორთა, სახელდომარ—პეტრე მღვდელი^{56).}

როგორც მატანე და მატბერდევდი ქრისია გადმობენებს, ბა- ზანტიის მიშერაცხორს („საბერძნეთის შეფეხს“) დაუბრკოდებდათ აუ- სირუდება ვახტანგ მეფის თხოვნა: „ხოდო მან (საბერძნეთის მე- ფემ) მოსცა ჰეტრე კათადიკოზია...⁵⁷⁾ მატანის გნმარტებით, გა- დასიურათ ეს სამშე დაუკანონებია ანტიოქიის პატრიარქს, რომელ- თანაც მიშერაცხორთს წარუგზავნია ჰეტრე მღვდელი და ვახტანგის და- სხანებია^{58).}

⁵⁵⁾ სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 29—30.

⁵⁶⁾ მარიამ დელორელის ვარიანტი, გვ. 178.

⁵⁷⁾ სამი ისტ. ქრონ. გვ. 29—30.

⁵⁸⁾ მარიამ დელორელის ვარიანტი, გვ. 178: „ხოლო ანტიოქელმან ვატრიიქმან ყო ეტრე, ვითასუ მიუმცესს.—ანტიოქიაში მაშირ ვატ- რიარქად იჯდა პეტრე II, წმიდა“ ანუ „სხეა“ (ე. ი. არა პეტრე I კნათე, მწევალებელი); ეს პეტრე II პატრიარქობდა, პორტიკი უსპენსკის:

ეს ცნობა საკუთხით ეთანხმება ბაზანტიის იმპერიატორის მასში დედ მდგრადიანის: ბაზანტიაში იმ დროს იმპერიატორად იყდა ანას-ტასი (491—518 წ.), რომელის პეისონიაშია, სახედღობრ 492—494 წელს, ე. ი. სწორეთ იმ დროს, როდესაც, ჩვენის წე-როვით, ფარავანგი ქათალიკოზობის შესახებ შეამდგროვდობა აღძრა, თვით კასტრანტინიდოდში, მცირე აზიასა და ანტიოქიაში სასტრიკ აჭანუება სწარმოებდა ზენონ იმპერიატორის მიის დონგიანზის შეთა-ურობით, რომელსაც აზრად ჰქონდა ბაზანტიის ოახტებე გაშეფეხუ-ლით ⁸⁹⁾). ცხადია, ამგვარს პირობებში შეთვი იმპერიატორი უთველუ-გვარს შეისტევრებულიანის მოვლებული უნდა კოფიალიური, რომ კრი-მიანტუნებ ივერია შეიფის ფარავანგისათვის სამართლიანი თხოვნა გაუ-წილებდა და მით სამუდამოთ ჩაეტეს ხიდი იყერიასა და ბაზანტიის შორის. ამგვარათ, ბაზანტიის ტრირალური მთავრობის სისტემუმ ჩა-და შეეწიო ჩანჩხი ქათალიკოზობის დარსების; სწორეთ ისე, რო-გორც სპარსით ბატონიაშ დააწერა ეს პრიცესი.

მაგრამ არ უნდა გაუაზიადოთ თვით ამ ფაქტის—ქათალიკო-ზობის დაარსების—შიაშენებოდა. მაღალ სცდებიან ის მეცნიერნია, რომელიც, ბლ. იოსეფიანის შეტყისათ, ფიქრობენ, ვათომშე ქათა-ლიკოზობის დაარსებასთან კრიათ საქართველოს კელესიას მიეღიას „უკეთა უფლებანი დამოუკიდებლივისა ანუ ავტოკეფალიას“ ⁹⁰⁾). პლატონ იასევიანი ამ თავის აზრს ანტიოქიის პატრიარქის თეთ-დორე ააფისამონის (XII საუკ.) სიტყვებზე ამჟარებდა. მაგრამ, რო-გორც დღეს უკვე შრავადი ფაქტით და ისტორიული საბუთით დამ-ტკაცებულია, ფალსიმონის შიტობა შეეხება არა ანტიოქიის პატრი-

ქრისტოლოგით, 493—495 წელს (Еписк. Порфирий—Списокъ антиох. патріарховъ. Кіевъ. 1876 г., стр. 55—56=Отдельн. оттискъ изъ ж. „Тр. Кіевск. Дух. Акад.“ за 1875 и 1876 гг.).

⁸⁹⁾ Ертовъ—оп. сіт. т II, стр. 21—22. კერძოთ ისაერიცელ-ლების აჯანყებაზე ლონგიონის მეთაურობით იხ. Lebeau—Hist. du Bas-Empire, t. VІІ, p. 228—234.

⁹⁰⁾ П. Йоселіані—Кр. ист. груз. церкви. Спб. 1843 г., стр. 35 и 143—144.

არქეს შეტრე 1-დის, გინდ მე-П-ს, რომელიც მე-V საუკუნის შემდეგ დაბრუნდებული არამედ შეტრე მე-III-ს (1053—1057 წ.), რომელიც დროსაც საქართველოს ეპისკოპოსია სრულიად განთავასუფლდა ანტიოქიის ჰიტრიარქთა დამოკიდებულებისაგან ⁹¹⁾).

მაშინ რა უფლება მიიღოთ ჩვენმა ეპისკოპოსი გახტანგ 1-დის დროს?

როგორც აშენების საცირის შეცირალური შესწავლა გვიჩვენებს, გახტანგის დროს საქართველოს ეპისკოპოსი მიუღია მხოლოდ კათალიკოსი და შეინაგანი საქმეების მართვა-გამგეობაში თავისი უფლება; გარენტულათ კი ანტიოქიისავე ჰიტრიარქის ხელ-ქვეშ დარჩენილა. მამა კალისტრატე ციხიცამის საუფლებიანი გამოკვლევით გათავდიკაზონის დაარსების შემდეგ ეს დამოკიდებულება შემდეგს თხხს მუხლია გამოხატებოდა: ა) კათალიკოზის ხელდასხმია სწარმისებრად ანტიოქიაში; ბ) საქართველოს ეპისკოპოსი წმ. მირონს იდებდა ანტიოქიიდნ, რისთვისაც საკმარისებულების ისდიდა ანტიოქიას კათედრის სასამარტინოდ; გ) საქართველოში მუდამეამ ცხოვრობდა ანტიოქიის ჰიტრიარქის ილუმინი, რომელიც ჟერუფდა შემოსავალს იმ სოფლებიდან, რომელიც ქართველ შევერაზნაურთაგან ანტიოქიის კათედრას ჰქონდა შეწირული; დ) ამას გარდა კათალიკოზი და ეპერა მდვრევა-მთავარი კადადებული იყო წირვა-დოცენის დროს ანტიოქიის პატრიარქი მოეხსენებია ⁹²⁾).

⁹¹⁾ ი. სვაშ. კალ. ცინაძე — „Автокефалия церкви грузинской“ стр. 4—5 და 31.—შეად ჩვენი წერილი „Автокефальность груз. Церкви“ (ж. „Лухови. В. груз. епархата“ за 1905 г. №№ 21—22, стр. 40—43).

⁹²⁾ მ. ცინცაძის აზრი ამ ხანის შესახებ გაფანტულია მთელს მის გამოკვლევაში (loc. cit., стр. 51—57 58. 21—22 და სხვ.). შეად. ჩვენი ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა ამ წიგნის შესახებ („Лух. В. Г. Э.“ за 1906 г. № 1—2, стр. 38), სადაც თავმოყრილი გვაქვს მამა ცინცაძის აზრები ამ ხაგანზე. იქვე (გვ. 41—47) მრავალი საბუთით დარღვეული გვაქვს იმავე ავტორის შემუღარი აზრი, ვითომეც მე-IV—V საუკუნეში საქართველოს ეპისკოპოსი პონტის სამიტროპოლიტოს ყოფილობის დამოკიდებული.

ამრიგათ ვახტანგის ღრის ჩეუნის კედეს იაშება შილდო. შემადგროვები გათაღიერების და შინაგანი გამტკიბის დამოუკიდებლობა; გარებრულობა იგი მაინც დამოკიდებული დარჩა ანტიფიის კავერაზე. მაგრამ იმ ღრის საქართველოს კედეს იაშება თავისუფლებასაც დიდი შილდობა ჰქონდა: იგი შოასწავებდა, რომ ადრე თუ გვიან ჩვენი კედეს იაშება სრულიად განთავისუფლდებოდა უცხოეთის დამოკიდებულებასაც. მე-V საუკუნის დამდების კი შილდოდ პირველი ნაბიჯი იქმნა გადადგმული სრული დამოუკიდებლობისადმი.

18. „ქართლის-ცხოვრება“ გვარწმუნებს, კათოლიც პეტრე ქათაღიერთან ერთათ საქართველოს კედეს იაშებას ანტიფიიდან მაკლის 12-ოდე სხვ ეპისკოპოსიც. როგორც მატიანის შოთახრობისან სჩანს, ფარავან ამ 12 ეპისკოპოსთაგან, თუ კველასთაც არა, ზოგიერთუბისთვის მაინც შირებდად უნდა, დაუარსებითს კათედრები და, მაშასა დაშე, ეპარქიებიც ^(*)). უჭირას იქნება გაფაქრით, რომ, შილდით კედეს იაშების ჩეულებისაშემც, საქართველოში ვახტანგამდეც უნდა უთვალიდება არა თუ თორმეტი, ამზე თორწერ შეტა რიცხვი ეპარქიებისა. ამ აზრს არ ეწინააღმდეგება ჰიტერდედი ქრისტიანი, სადაც მცხოვრები, გარდა პირველისა (აღნები), უკეთია „მთავარ-ეპისკოპოსებად“ იწოდებიან ^(**)): ცხადია, მცხოვრის მღვდელ-მთავარი „მთავარ-ეპისკოპოსის“ კერ უწოდებდენ, თუ მათს ხელშეკრუნვის უბრალო ეპისკოპოსთასებიც არ კოტილიებენ. მართალია ქრისტიანი და მატიანე კათაღიერისთვის დაარსებამდე არც ერთს უბრალო ეპისკოპოსს არ ასახელებს, მაგრამ რომ იგინი ჩეუნის წინააღმდეგადან, ამას ცხადით ამტკიცებს წმ. შემანივას „ცხოვრება“ და სომხერი წეართვები. შემანივას წაშებას სამი ეპისკოპოსი დასწრება (აფთცი, ითანე და სამოულე) ^(**)); ხოდილ სომხის ისტორიკოსთაგნ მოსე ქორენები პირდაპირ მოწმობს, რომ იყერის შეფის ბაჟერის ღრის (425—428 წ.), როცა ჰიტერდედი ქრისტიანი მცხოვრის ელია

^(*) მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 178—179.

^(**) სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 22—28. ამავე საგანძე შეად. მ. კ. იონაშვილის „АВТОК. церкви грузинской“, с.р. 42—43.

^(**) საქართველოს სამოსე, გვ. 183 და 186.

მთავარ-ეპისკოპოსის დაბარება გაუწია შემოთხულებისა და განსკონისმა მოსემათ ⁹⁶): ცხადია, ჩენ აქ საქმე გვაქტს თუ სხვა-და-სხვა თანამდებობის პირიან: ერთია მთავარ-ეპისკოპოსი (ეღია), ხოლო მეორე—უბრალო გვისკონტისი (მიასე).

19. როგორც მატანები, ისე ჰატეურდედ ქრისტიანთა პირველ კათალიკოზად წალებულია შეტრე: „...და ადამება ქუმრო გვდესია განტეანბ შეფეშმან და დასკა შეტრი კათალიკოზი; ...ხოლო პირველი კათალიკოზი იყო პეტრი ⁹⁷). უკანასკნედ დროშე ამ წენის ძინადის სინამდვივეზე ეჭვი არაფის შეუტანა. შხვდოდ ამ თრი წლის წინად ბ-ნმა იყ. ფავახიშვილმა გამოაქვეშა თავისი გამოცვლევა: „История церковного разрыва между Грузией и Арменией въ началѣ VII вѣка“, სადაც გამოსთვევა აზრი, რომ მცხე-თის პირველი კათალიკოზი იყო არა შეტრე, არამედ სამოქალა ⁹⁸). ამ აზრს ჰატეურდედული შეკვეცარია ამჟარებს წმ. შესხივის „ცხოვრების“, საბინინის შეკრ გამოცემული ფარანტრის, ერთ ადგიდზე, სადაც ნათევაშია, რომ წმ. შორისმის სახახევად მისი სიცოცხლის უკანასკნედ წუთებში, სხვათა შორის, „მოვიდა თავი იგი ეპისკოპოსთა სამოელ პირველი, კათალიკოზი და ითანე გვისკონტზით“ ⁹⁹). წმ. შესხივის „ცხოვრების“ ეს ადგიდი, რასკვირებულია, დღემდეც ცხობილი იყო ჩემს შეკვეცართა შორის, მაგრამ იგი უკვეას ისე ქსმოდა, რომ აქ დაპარაკი სამოელ პირველზე და არა პირველ კათალიკოზზე. სხვათა შორის სწორება ასე აქცი გაგებული აღნა-შეცდი ადგიდი წმ. შესხივის „ცხოვრების“ გამოცემულების მიხ. სა-ბინინს, რომელიც „პირველს“ შემდეგ შეიძლება სვამის („სამოელ პირ-ველი, კათალიკოზი“), რითაც, აღმათ, მას სურს აღნიშნოს, რომ

⁹⁶) სამი ისტ. ქრისტია, გვ. 25.

⁹⁷) Ист. Арменија Моисея Хоренского, стр. 192—193.

⁹⁸) სამი ისტ. ქრისტია, გვ. 29—30.

⁹⁹) Ив. Джаваховъ—История церковного разрыва... Спб. 1908 г. (=Иархест. Импер. Акад. Наукъ, 1908 г., стр. 511—512).

¹⁰⁰) მიხ. საბინინი—საქართველოს სამოთხე. პეტერბ. 1882 წ., გვ. 191.

აქ სამოედ I-ზეა დაპარაკი და არა პირველ კათადიეთს შეუტყოფილობა შედგებ შემთხვევაში იგი მძიმეს „სამოედის“ შემდეგ დასკამდა („სამოედი, პირველი კათადიეთზე“). შართალია, თანამედროვე ჟუნქტურიას ამ საკითხის გადასაწყებად მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან ქვედად ან სრულუბით არავითარ ჟუნქტურიას არა ხმარობდნ, ან ნაშინი უაველი სიტუაცის შემდეგ იმოდა, რაც დღევანდელ შეკვეთის თავისუფლებას აძლევს ნამნები იმის კვალობაზე დასკამდა, თუ როგორ კიმის თვით შას ეს თუ ას ადგილი.

შეგრამ არის რამოდენიმე გარემოება, რომელიც საბუთს გვაძლევს გაფაქროთ, რომ პირველი კათადიეთზის ვინაობის შესახებ დღემდე არსებული აზრი უფრო ახლო უნდა იდგეს სინამდებილეზე, ვინერ ის, რომელსაც ბაზი ჭავახიშვილი იძლევა. აა ეს გარემოება:

ა) როგორც კოტები, ბაზი ჭავახიშვილი მ. საბინინის მიურ გამოცემულ გარიანტს ემსარება. შეგრამ არ უნდა დავიგინქოთ, რომ საბინინის გამოცემა ქართველ წმიდათა ცხოვრებისა („საქართველოს სამოთხე“) გრიტიშვილი გამოცემა არ არის. როგორც მისი წინასატევასთან სხახს, იგი წარმოადგენს ამონაჲრების სხვა-და-სხვა სელნიწყოთა აქტების 101), შეგრამ არსად სიჩერები არ არის, თუ სახელმისამართშე დაგიძლი რომელი საჭურის ხელნაწერიდანაა ამოდებული. ამ გამოცემისთვის შასალების შეკროვება საბინინის შეგრძლების დროს დაუწევა („თდეს კიწავდობდა კლ. გიმნაზიას შინა, ტექილისს“) და, როგორც ეტუთა, მისი მიზანი ეთიტიდა არა შემთხვევის უუძველესი სახის აღდგენა, არამედ, რაც შეაძლება, „სრული და ვრცელი“ ქრებულის მოცემა. ამ გარემოებით იგი კადეც აშავთს, რადგან თუ ადგილის იმეორებს (გვ. ა, ბ), რომ „წიგნისა აშის შეთრე არცა დაბეჭდიდა, არცა ხელნაწერი არა სადა იპოვდის, ესრე ვრცელი და სრული, ვთარ ეს წიგნა“—თ 102). ეს გარემოება კი საბუთს გვაძლევს გაფაქროთ, რომ საბინინის გამოცემაში ბევრი ისეთი ნაკვანება ჩამოტებული გადასას და ცნობა უნდა შოთავებოდეს,

¹⁰¹⁾ იხ. იქვე „წინასიტევაობა“, გვ. ა—ბ.

¹⁰²⁾ ხაზ-გასმული ჩექრ მიერაა.

რომელიაც თვით შემნიკვის, განდ მისი „ცხოვრებისაუ მუქის მიზანისაც არა უნდა ჰქონდეს.

ბ) მართლაც, საბინინის შეერ გამოცემულ ვარანტში შემნიკვის „ცხოვრების“ მოსიდეს ერთი შინაწერი ¹⁰³⁾, რომელიაც მოხსენებული არაა: „შეუე აბხაზთა და საქართველოთა ვახტანგ-გორგასლანი“, „კათაღიკოზი კირინი“ (შე-VI საუკუნის შეორენისა) და „წმ. დედოფლიდ თამარი“ (1184—1213 წ.). ცხადია, ამ ბოლო—შინაწერის შედგნა უნდა მომხდარიყო არ უდირეს შე-III საუკუნისა. მაშესადამე უშემცენეს ვარანტებში ეს ბოლო—შინაწერი არ უნდა მოიახეოდეს. მართლაც, ჩვენ ვაცნობთ წმ. შემნიკვის „ცხოვრების“ სამს სრულ ხელისაწერ ვარანტს (საკულტო მუზეუმისა თვითიდასი, ხელისაწერი. №№ 130, 170 და 176), და არც ერთშემ ეს ბოლო შინაწერი არ მოითვება ¹⁰⁴⁾). ეს გარემოება კი ცხადათ ტერიტორიების, თუ როგორი სიტრითიდათ უნდა მოქმედოს შევლევარი საბინინის გამოცემის იმ ადგილებს, რომელიც მარტი შის გამოცემაში მოიპოვებან და სხვა ხელისაწერ ვარანტებში კი არ სჩინან. იგივე გარემოება ნათელებულის, რომ წმ. შემნიკვის „ცხოვრების“ ზემოაღნიშნულ სამს ხელისაწერ ვარანტში (№№ 130, 170, 176) ჩვენ უნდა ვიგულისხმოთ შე-XIII საუკუნეების ბეჭრათ უფრო ადრინდელი დედანი.

გ) და აა, სწორეთ, არც ერთს ამ ხელისაწერ ვარანტში არ შოთაცება ის თოი სიტუაცია: „პირველი კათალიკოზი“, რომელიც ზედაც ბ-ნი ჯავახიშეიღი ამერების თავის დასკვნის პირველი ქათალიკოზის ვინაბედის შესახებ. სამსიც ვარანტში აღნაშნულია ადგილი ასე იყოთხება: „... შემდგომად (შ-დ) ჭოჭიერის მოიწა თავი (თ-ვი)

¹⁰³⁾ საქ. სამოთხე, გვ. 192.

¹⁰⁴⁾ საეკლესიო მუსეუმში არის, აგრეთვე, ფრიად შესანიშნავი ვარიანტი წმ. შემნიკვის „ცხოვრებისა“, რომელიც მე-X საუკუნეშია გადაწერილი ტყავზე (ხელისაწ. № 95), მაგრამ ამ ვარიანტის სწორეთ უკანასკნელი ფურცლები დაკარგულია. დანარჩენში კი ეს ვარიანტიც ზემოაღნიშნულის სამის ვარიანტისაგან თითქმის არაფრით არ გამსხვავდება.

იგი ეპისკოპოსთა სამოედ და ითანე (იწე) ეპისკოპოსი... „უნიკონიური ეპისკოპოსის სამოედ „პარელის“ და მით უმეტეს პარელი კათადიკოზის“ ხსენებაც არ არის. რას ნიშავს ეს? ცხადია მსოდენდ იმას, რომ საბინინის გამოცემის „პარელი კათადიკოზი“ საგვაინეფათ ჩამატებული და გლოსისა და, როგორც აგეთი, პარელი კათადიკოზის განაბიძის გამოსარევებად ვერ გამოდგება. როგორც ხელიაწერებიდან სჩას, შემანიგის „,ცხოვრების“ აღნაშენედს ადგილს სამოედი წოდებულია, „ეპისკოპოსთა თავადი“ („თა იგი ეპისკოპოსთა“), შეგრძნ ეს სიცემა არ წარმოადგენს „გათადიკოზის“ ეპეივალენტს, არამედ იგი ნიშავს, აგრეთვე, მთავარ-ეპისკოპოსაც. ეს მით უფრო საწმუნოა, რომ იმავე „ცხოვრების“ ველი ხელიაწერისა და საბინინის ვარანტშიაც ცოტა უფრო ადრე იგივე სამოედი და ითანე კრთად არიან მთავარებული, მაგრამ სამოედი წოდებულია მსოდენდ „ეპისკოპოსად“¹⁰⁵⁾. ცხადია, შემანიგის წამების დასაწყისში სამოედი უბრალი ეპისკოპოსი უნდა ეთავიდეთ, ხოლო შემანიგის გარდაცვალების წედის (6 წლის შემდეგ) იგი უკვე მთავარ-ეპისკოპოსთა („თავი ეპისკოპოსთა“ ისე როგორც სიცემა, „ერის-თავი“ და „ერის-მთავარი“) დაისქმით ეთავიდა მისილი. ამაზე შეტა დასკვნის გაშოტანა აღნაშენედი ადგილიდნ, ჩვენის ფიქრით, სინამდევილეს ძღვაურ დაგვაშეორებს, რადგან ეს იქნება „ცხოვრების“ კრიტიკულათ დადგენილის ტექსტის იმისი ამოკითხვა, რაც აქ არ არის. სამაგიუროთ, ჩვენ მიერ წამოექცეული განმარტება ამ ადგილისა ნათელ ჟურის საკითხს თვით „ცხოვრების“ შედეგნის თარიღის შესახებ.

¹⁰⁵⁾ იხ. საკულ. მუნიციპის ხელნაწერი № 170, გვ. 128, სერელი მე-2, ბოლოდან სტრიქონი 3—5.—შეად. ხელნაწერი № 130, გვ. 182, სერ. 1, ზემოდან სტრიქონი 18—21 და № 176, გვ. 214, სერ. 2, სტრ. 10—12.—ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა იმავე მუნიციპის ხელნაწერს № 95, რომელიც მე-X საუკუნეშია გადაწერილი, მაგრამ სამწერაროთ, ამ ხელნაწერს სწორეთ ის რეკოლი აკლია, სადაც აღნიშეული ადგილი უნდა ყოფილიყო.—შეად. „წ.-კ. სახოგ.“ ხელნაწერი № 3637.

¹⁰⁶⁾ იხ. საკულ. მუნ. ხელნაწ. № 95, გვ. 743, სერ. 1, სტრ. 1—4; შეად. №№ 180, 170, 176; „საქართვ. სამოთხე“, გვ. 186: „ვაიძეულე ჭამადი, რომელი მოექლვანა სამოელს ეპისკოპოსისა და იმანქს“.

სახელდობრი, ცხადია, „ცხოვრება“ იმ დროს არის შედგენილი უწყებელი სამოქადა ჯერ კიდევ არ უთვილა ნაკურთხო კათადიკოსად, წა-
ნააღმდეგ შემთხვევაში, მოსალთლებულა, რომ ავტორი მას კათადი-
კოზობით მოიხსენია და, რადგან, როგორი ეტენა, ავტორის სურ-
ვილია განადიდოს შემნიავის სახელი, — და ამიტომ აშიობს, რომ
უკანასკნელ დღეებში წმ. მოწამე თვით ისეთში საპატია შირში ინა-
სულა, როგორიც სამოქადა მთავარ-ეპისკოპოსი იყოთ ^{*)}). როგორც მა-
ტარიანიდან და შეტბერდული ქრისიანიდან ვტებილიათ, სამოქადა თა-
ნაშედონები იყო პეტრე I კათადიკოსის, მხოლოდ მცხეთის საკათა-
დიკოსო კათედრა შეიძლო ამ უკანასკნელისა და განტანგის გარდაცვა-
ლების შემდეგ ¹⁰⁷⁾), ე. ი. ჩერი მაგარიშის თახახმათ, არა უაღრეს
მე-VII საუკუნის დასწევისის (503 წლის). მასასდამე შესანიშავის
„ცხოვრება“ უნდა იქნა შედგენილი მე-IV საუკუნის დასასრულიძე-
როგორც „ცხოვრებიდან“ სჩანს, მასი ავტორია შემნიავის მოძღვა-
რი, „ხერეს იაკობი“ ¹⁰⁸⁾.

უფლისებელ თქმულის მაღალი, ჩერი შტბიცერ გადგიფართ იმ
აქცეს, რომ მცხეთის პირველი კათადიკოსი იყო პეტრე I-და და
არა სამოქადა, რომელმაც, შეტბინისა და შეტბერდული ქრისიანის მთ-
წმობით, კათედრა პეტრე I-ის შემდეგ დაიჭირა.

20. როგორც მთხოვთლებული იყო, სათხოვრის დაკამატოვილუ-
ბაშ დადი მაღლობა გამოიწვია ქართველებსა და მათს შეეგები ბა-
ზისტიანის მიმართ: ქართველების სიმპატია კვლავ „საბურძონებისაუნი“
გადაიხარა. ამას ხედი შეუწიო შემდეგი გარემოებამაც: 497 წელს

^{*)} შესაძლოა სამოქადა იმ დროს, როცა შუშანიკი აწამება, პეტე-
რის (ალბანიის) ეპისკოპოსთა თავი, ე. ი. მთავარ-ეპისკოპოსი უოლი-
კოს, რადგან „ცხოვრებაში“ მოქმედება პეტრისა და ქართლის სახ-
ლვარზე სწარმოებს („საზღვართა ქართლისათა, ქვეყანასა მას პეტრისა-
სა... დაბასა, რომელსა სახელი ერქვა უურტაეთ“). იჩ. საქ. სამოთხე,
გვ. 182). პეტრე I-ლამდე კი ქართლში მთავარ-ეპისკოპოსისად იყო მი-
ქაელ (მარიამის ვარიანტი, გვ. 178; სამი ისტ. ქრონიკა, გვ. 28).

¹⁰⁷⁾ მარიამ დევოფლის ვარიანტი „ქ.-ც.“, გვ. 186; „სამი ისტ.
ქრონიკა“, გვ. 29—30.

¹⁰⁸⁾ საქ. სამოთხე, გვ. 182, 183, 186 და სხვანი.

სპარსეთის შეფე კობადი სპარსელმა დიდებულებმა ტახტიდნი მომზადება
გვდეს და ციხეში ჩასვეს, საღაც იგი 499 წლამდე დარჩის¹⁰⁹. ამ
არეულობის დროს, როგორც ეტუმა, ვახტანგის კვლავ ბუშტების
ბია ქავშირი ბიზანტიასთან. სამწევაროდ კობადის ბედი სედე
რიგათ დარტიალდა, სახელდიმი ცოლის შეცადინებით, იგი კან-
თავისულებულ აქა და კვლავ დაიბრუნა სამეფო ტახტი. გამარდა
ოუ არა შერეულ ტახტზე, კობადმა 502 წელს შეცვარა დიდახლი
ჯარი და მიმართა ბიზანტიას ამშერიას საზღვრებს, შემოესა სიმ-
ხეთს, გაძარცვა იგი და შეკამარში ადეკ შემოარტვა შემძინა-
რის ქადაქს ამიდას¹¹⁰). ჩემი წერთებით, სპარსეთის მირთმებულმა
ვახტანგის მისითხოვა, სპარსეთის შეარე დაეჭარა, მაგრამ, რადგან
უარი მიიღო, თავის დაქმინის ერთი საწილი საქართველოს საზღვ-
რებს შემოუხდა. ამ ჭარს შეუგება ვახტანგი, მაგრამ თმის დაჭრა
და გარდამცველა¹¹¹), როგორც ზემოთ გავარკვიუთ, 503 წელს.
სპარსეთის და ბიზანტიის თმი კი დათვედა 504 წელს, შეიდი წლის
ზავით.

ასე დასრულდა ვახტანგ I-ის სახელმძიებელი და მდელობრებით
აღსაკვეთ შეფეობა. ამის შემდეგ სპარსელები უფრო გაძლიერდები სა-
ქართველოს ტერიტორიაზე. მაგრამ ამის შესახებ—სხვა დროს¹¹²).

¹⁰⁹) Iusti—Herrshaft der Sassaniden, 33 531—532. (=ი. ჯავახიშვილი—ქართველ ერის ისტორია, გვ. 146).

¹¹⁰) Прокопія Кесарійскаго—Ист. войнъ римлянъ съ персами... Перев. Дестуниса, т. I. стр. 31—45, საღაც ეს ომი ვრცლათ
არის აწერილი.

¹¹¹) მარიამ ლელოვლის ვარიატი, გვ. 180—185. ომის წინ ვახ-
ტანგი თფილისის ქალაქს ამაგრებდა, რომელიც მისმა მემკვიდრეობის უკვი-
სატახტო ქალაქად გამოატაცა (იქვე გვ. 186), რაც ჩვენის ანგარიშით
უნდა მომხდარიყო 503 წლის მაბლობლათ.

¹¹²) ამ წერილის მე7—20 მუხლები წაკითხულია საისტორიო და
საეთნოგრაფიო საზოგადოების საზოგადო ეტებაზე 1910 წელს, მარ-
ტის 4-ს, ის. ოქმი № 31.

შ ი ნ ბ ჲ რ ს ი.

I

**მეცე ადერკი და, ეგრეთ წოდებული, ოჩ-მეფობა
ძველი ივერიაში.**

შესავალი (გვ. 3—7). ა დ ე რ კ ი ს ჩამომავლობა და მეფობის ქრო-
ნილოგია (გვ. 7—10). ადერკის სამფლობელოს შეადგენდა არა მოელი
საქართველო, არამედ მარტო ქართლი და კახეთი ანუ კლასიკურ შეე-
რალთა ივერია (10—11). ეს ქვეყანა მაშინ არ ექვემდებარებოდა სპარ-
სეთს, არამედ რომის იმპერიასთან ჰქონდა მეცობრული კაეშირი (11—12).
ქრისტეს მოციქულებს არ შეეძლოთ ადერკის მეფობაში მიმოველოთ ხა-
ქართველო (12).

ჩევნი წყაროები ადერკის მიაწერენ თავის სამფლობელოს გაყოფას
ორ ნაწილად (გვ. 12—16). დაანლოებითი თარიღები ეგრეთ წოდებუ-
ლის ორ-მეფობისა (გვ. 16—17). ბაქრაძის შეხედულება ამ საგანიე და
ამ შეხედულების გარჩევა (გვ. 17—19). სტრაბონი, დიონ კასიონი და
მეტეპოს ქვის წარწერა—ამ დროს ივერიაში იცნობენ მარტო თითო მე-
ფეს (გვ. 19—20).

ჩევნი წყაროების თქმულებანი ამ პერიოდის შესახებ მცირნიბრუ-
ლი ჩამომავლობის არიან: იგინი შემოტანილი უნდა იყონ სომხური წყა-
როებიდან და სახელდობრ მოსე ქორენელის ისტორიიდან. პარალელები
(გვ. 20—26).

დასკვნა (გვ. 26—28).

II

ადერკიდან მიჩინამდე.

ადერკის მემკვიდრე ქართაში ანუ მითოდა ტ-ე-ლ-ი. ტალი-
ტისა და დიონ კასიონის ცნობანი ამ მეფის შესახებ. მისი მეფობის და-
სასრული (გვ. 29—30).

ფ ა რ ს მ ა ნ ტ-ე-ლ-ი. ბრძოლა სპარსეთის მეფე არტაბანთან
(გვ. 30—32). ფარსმანის ძმა მიტრიდატი სომხეთში მეფება (გვ.
32—33). ფარსმანის ვაჟის რადამისტის ინტრიგები მიტრიდატის წი-
ო

ნააღმდეგ (გვ. 33—37). რადამისტი მეფები სომხეთში (გვ. 38 შემდეგ) და ფრანგის გარდაცალების თარიღი (38—39).

ა შ ი რ კ ი ანუ მ ი კ რ დ ა ტ ი და მისი მეფობრული განწყობილება რომთან (გვ. 39—40).

ა მ ზ ა ს 3 1 და მისი მეფობის თარიღები (გვ. 40—41).

ფ ა რ ს მ ა ნ 1 1 ქ ვ ე ლ ი. მისი ბრძოლა სპარსელებთან (პართებთან). წასელა რომს და იქ პატივით მიღება (გვ. 41—42). მთავარ-სარდლის ინსტიტუტი (გვ. 42—43). ფარსიმანის უდელება დახავლეთ საქართველოს ზოგიერთ პროექტის გენერალური მეფები (გვ. 43—44). ამის დროს თავს იჩინს აზნაურთა წოდება (გვ. 45—46). ფარსიმანის მეფობის თარიღები (გვ. 46).

მეფები: რ ი კ ი და ლ ა დ ა მ ი. მათი მეფობის თარიღები (გვ. 46—48).

დაახლოებითი თარიღები ლადამის მომდევნო მეუეთა გამგეობისა რევ-მართლამდე (გვ. 48—51).

ფ ა რ ს მ ა ნ მ ე -I I I და ა მ ზ ა ს 3 მ ე -I I . კოლხიდა, ივერია და ალბანია ამათ დროს კლავიროს პროდომების მოწმობით (გვ. 51—54).

რ ე ვ -მ ა რ თ ა ლ ი. მის დროს ადამიანთა მსხვერპლის მოსპობა (გვ. 54—55).

რევის მომდევნო მეუეთა მართველობის თარიღები (გვ. 55—57). მეფები: ვ ა ჩ ე , ბ ა კ უ რ 1 და მ ი კ რ დ ა ტ 1 I I I . რომ-სპარსეთისა და სომხეთის ურთიერთობა ამათ დროს (გვ. 57—60).

ა ს ფ ა გ უ რ ი. სპარსეთში სასანიანთა დინასტიის გამეფება. ამ დინასტიის იანი პირველი წარმომადგენელის: არდაშირის და საფურ I-ლის ბრძოლა რომის იმპერიასთან. ივერია-ალბანიის პოზიცია ამ ბრძოლის დროს (გვ. 60—62).

სპარსეთ-რომის განწყობილება 265 წლიდან 297 წლამდე. ნიზიბისის ხელშეკრულობა (გვ. 62—63). ამ დროს საქართველოში მეფობს ლ ე ვ , მამა მირიანისა. მირიანის მეფობის თარიღები (63—67).

რ ე ზ ი უ მ ე (გვ. 67—70).

III

საქართველო მეოთხე და მეხუთე საუკუნეში ქრ. შემდეგ.

მ ი რ ი ა ნ-მეფე მისი ჩამომავლობა (გვ. 70—71). მისი სამფლობელოს საზღვრები და განწყობილება პონტიანთ (გვ. 72—73). ქრისტიანობის მდგომარეობა რომის იმპერიასა და სომხეთში. პოლიტიკური და სოციალურ-სარწმუნოებრივი მიზეზები ჩვენში ქრისტიანობის გამარ-

კვებისა (გვ. 75—77). ქართველების „მოქცევისა“ და მონაზულებული მონაზულების რიცხვი. პირველი იერატექია—ანტიოქიიდან (გვ. 78—79). წმ. ნინოს გარდაცვალება (გვ. 79). სპარსეთისა და ოომის ურთიერთობა კონსტანტინე იმპერატორის მემკვიდრების დროს 362 წლამდე. მირიანის გარდაცვალება (გვ. 80—81).

ბ ა კ უ რ მე-II და მისი დრო (გვ. 81—82). თ რ დ ა ტ ი და მისი მოღვაწეობა (გვ. 82—84).

ს ა უ რ მ ა გ II და ვ ა რ ა ზ-ბ ა კ უ რ ი, მათი ურთიერთობა და საქართველოს გაყიფუა ორ სამეფოდ (გვ. 84—85). ვარაზ-ბაკურის მეფობის უკანასკნელი წლები. მისი შეილი მურვანოზ, შემდეგში პეტრე მაიომელი (გვ. 86—8). ვარაზ-ბაკურის გარდაცვალების თარიღი (87 გვ.).

ბ ა კ უ რ მე-III. მისი მეფობის თარიღები (გვ. 87—88).

ფ ა რ ს მ ა ნ მე-IV და მ ი ჰ რ დ ა ტ IV (გვ. 88—89).

ა რ ჩ ი ლ I-ლი და მ ი ჰ რ დ ა ტ მე-V. ქრისტიანობა და ცეცხლის-თაყვანის-მცირელობა საქართველოში ამათ დროს (გვ. 89—91).

ვ ა ხ ტ ა ნ გ I-ე ლ ი: მისი ერთობა და მეფობის თარიღები (გვ. 91—95). ამიერ და იმიერ საქართველოს მდგომარეობა ვახტანგის მეფობის პირველ პერიოდში: ლაზიკის მეუღლებაზ I, სარაცურების შემოსუება, ვაქენი და წმ. შეუზანიე (გვ. 95—98). ივერიის და სომხეთის აჯანყება სპარსეთის წინააღმდეგ. წმ. რაედენის წამება (გვ. 98—100). ვახტანგის შერიგება სპარსეთის მეუღლეთან (გვ. 100—101). კათალიკოზობის დაარსება და ამისი მიზეზები. რა უფლება მიიღო ამ დროს საქართველოს ეკლესიამ? (გვ. 101—106) საქართველოში ეპარქიები კათალიკოზობამდეც იყო (გვ. 106—107). პირველი კათალიკოზი იყო პეტრე და არა სამოელი, როგორც იყ. ჯავახიშვილს პეტრია (გვ. 107—111). ვახტანგის მეფობის უკანასკნელი წლები და გარდაცვალება (გვ. 111—112).

დ ე ბ ე ტ ე ბ ე:

ქართველ მეფეთა სია I—V საუკუნეში ქრ. შემდეგ.

მოგვაქვს ჩეენ მიერ შესწორებული სია ქართველის მეფებისა ადერკილან ვახტანგის გარდაცვალებამდე. წინანდელი მეფების სიას მეტხველი იპოვდის ზემოთ, 5 გვ. სხვლილში.

ადერკილი	1 წ. ქრ. წინ. — 30 წ. ქრ. შემდეგ.
მიპრდატ I (=ქართამ)	30—35

ფარსმან I	.	.	35—70	წ.	კულტურული მეცნიერებები
მიქრდატ II (=არსოვ)	.	.	70—96	"	
ამზად I	.	.	96—116	"	
ფარსმან II ქველი.	.	.	116—140	"	
როკ.	.	.	140—146	"	
ღალატ	.	.	146	"	
ფარსმან III	.	.	146—164	"	
ამზად II	.	.	164—182	"	
რევ-მართალი	.	.	182—190	"	
ვაჩე.	.	.	190—208	"	
ბაკუტ I	.	.	208—216	"	
მიქრდატ III	.	.	216—224	"	
ასუაგურ	.	.	224—265	"	
ლევ.	.	.	265—300	"	
მირიან	.	.	300—362	"	
ბაკუტ II	.	.	362—364	"	
თრდატ	.	.	364	368	"
საურმაგ	.	.		368	"
ვარაშ-ბაკუტ	.	.	368—425	"	
ბაკუტ III	.	.	425—428	"	
ფარსმან IV	.	.	428—430	"	
მიქრდატ IV	.	.	430—432	"	
არმილ I	.	.	432—438	"	
მიქრდატ V.	.	.	438—450	"	
ვახტანგ I	.	.	450—503	"	

შეცდომათა გასწორება.

გვ.	სტრიქ.	დაბეჭდილია.	უნდა იქნას.
9	10	ერთათს	ერთათ,
.	11	ხანგრძლივობი,	ხანგრძლივობის
22	4	აიღსნება	აიგსნება
31	13	პართიელთა	პართელთა
89	1	გამეფდ	გამეფდა
92	5	მათ მიერ	მის მიერ